2014 – 6
LII. évfolyam

Életünk

irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat

EMLÉKEZŐ IRODALOM

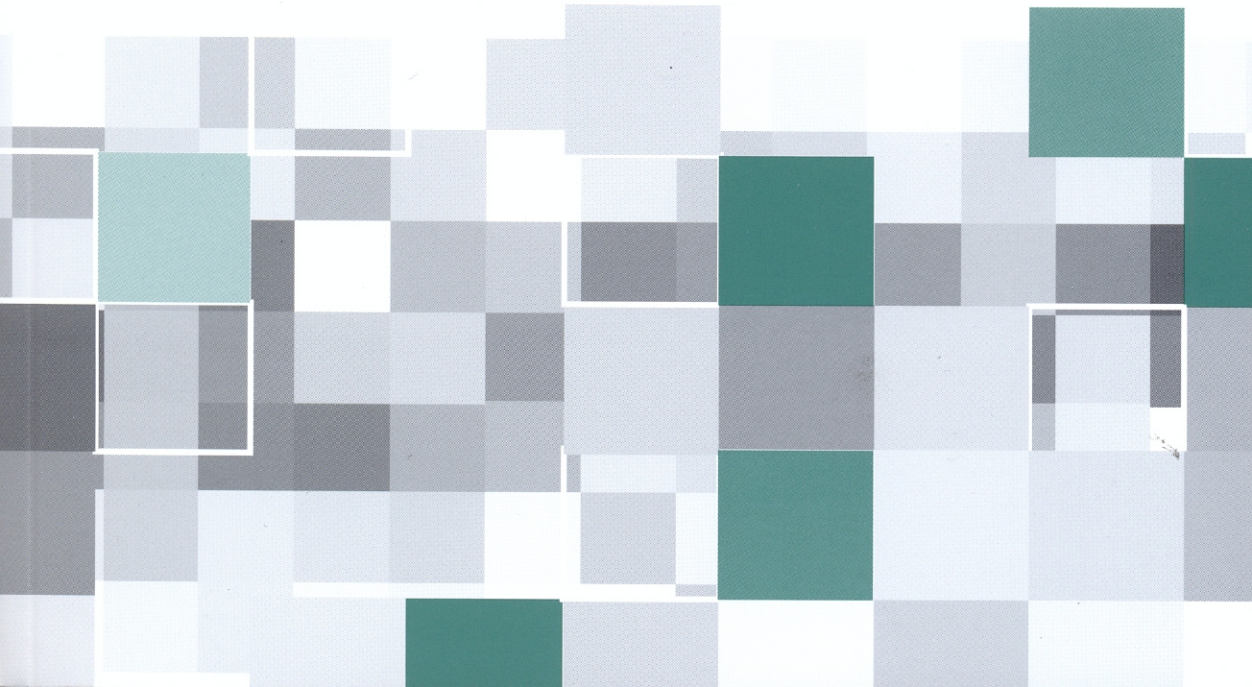

TARTALOM

BÁGER GUSZTÁV ■ verse / 1

KUNTÁR LAJOS ■ Újév-köszöntő füstfaragók / 2

A haditudósító – Beszélgetés dr. Kuntár Lajossal / 4

Magamtól féltem – Beszélgetés Pallósiné Dr. Toldi Mártával / 29

ALEXA KÁROLY ■ Szövegvendégségben – Nagy Gáspárnál / 33

SUDÁR LÁSZLÓNÉ MOLNÁR ZSUZSANNA ■ Juditból Malvina lesz / 46

WEISS ANDRÁS ■ A kezdet II. rész / 67

BÁGER GUSZTÁV

Kuntár Lajos 100

Szülőfalunk hű krónikása,
ki könyvekből emelted gátadat:
el ne sodorja kincseinket
a szellemtelen áradat.

A füstfüggöny résein át
sajtónk a te szemeddel látott
elhullt testekből patakzó
iszonyt, üvöltő lövészárkot.

Faluréten baka-árnyak bolyongnak,
imát mond sok elárvult rokon.
Olykor katonadalt fütyül a szél,
babérkoszorút fon a lombokon.

KUNTÁR LAJOS

Újév-köszöntő füstfaragók*

A viccesen füstfaragóknak is nevezett kéményseprők személyéhez a múltban és részben ma is, különféle hiedelmek tartoztak. Általánosan hitték az emberek, hogy a kéményseprő, ha csak megpillantják, szerencsét hoz számukra. A „Kéményseprőt látok, szerencsét találok!" mondást néha ma is hallja az ember. A szerencse-hiedelem rákerült a falusi házak falvédőire is: „Kéményseprő, oh, te piszkos, ha veled találkozom a szerencsém biztos!" A városi polgárság is hitt a kéményseprő és a szerencse kapcsolódásában. Szilveszter éjjelén pontban éjfélkor a vendéglők és kávéházak vigadó közönsége meghúzkodhatta a kéményseprő által körbehordozott malac farkát. A sivító megkínzott állatot azután kisorsolták. A kémények tisztításához használt nyírfa seprőből darabkákat tördeltek le a kevésbé előkelő szórakozóhelyeken. A naptározás jó bevételi forrást jelentett. A kéményseprőlegények, általában karácsony és újév között, nyomdai úton előállított falinaptárt vittek a házakhoz, ilyenkor a háziasszonyok illően meg szokták jutalmazni őket.

A kéményseprőkkel kapcsolatos szerencse-hiedelem és különféle szokások, Ausztrián keresztül jutottak el hozzánk. A Mária Teréziától Magyarországon „reáljogot" nyert első kéményseprő mesterek, olaszok és osztrákok voltak. Vas megyében az első mesterjogot, Lorenzetti Domokos kőszegi kéményseprő kapta 1748-ban. A reáljog, vétel vagy öröklés útján juthatott újabb tulajdonoshoz. Amikor a megye Szombathely székhellyel újabb kéményseprő kerületet alkotott, Lorenzetti az egész megyére kiterjedő jog egy részét, fiára ruházta. Tőle a szombathelyi Albertini Mátyás vette meg, aki 1821-ben adta el segédjének, Skényi Jánosnak.

Az egyik első, Bertalanffy nyomdában készült újévi kéményseprő üdvözlet, a Bezerédj-család kámi ágának levéltárában maradt fenn. A létrás kéményseprőt ábrázoló kép alatt, balról magyarul az üdvözlet, jobbról németül a „Glückwunsch" olvasható. Skényi János legényei által terjesztett rímes jókívánságoknak nem irodalmi, hanem inkább ipartörténeti szempontból van értéke.

* Ezt a kis írást a Vas Megyei Levéltárban őrzött Kuntár Lajos irathagyatékban találtuk. Az illusztris szerző művelődéstörténeti érdeklődése gyakran fordult a kéményseprő ipar múltja felé. Nem véletlenül, hiszen a „Véres Don" című, haditudósítóként írt, második világháborús kötet miatt, az ötvenes években igaztalan mellőzés érte. A publikálástól eltiltva, a Vas Megyei Kéménysepő Vállalatnál csak mint gépíró, statisztikus dolgozhatott. A kultúra iránt nyitott emberként azonban, megírta a kéményseprők történetét és életének későbbi szakaszában is gyűjtötte ennek az érdekes, kicsit titokzatos szakmának az emlékeit. Sajnos az írásban hivatkozott, újév-köszöntőt hiába kerestük, a Vas Megyei Levéltár Bezerédj iratai között nem sikerült meglelnünk. (Feiszt György)

ÚJÉVI ÜDVÖZLET

Komolyabb időpont, nincsen ami földi
Életünkben, mint e kívánatra hajtó
Mely, mint mi kívánjuk, mindennel eltölti
Édesen a szívet mi csak óhajtható,
Nyervén az épséget, sok jót, boldogságot
S a sors hatalmából kedves vidámságot.
Ezen kívánságunk oltson viszályt, s panaszt,
Pároljon a szívben minden áldás hiányt,
Rózsaszínű nappá derítse a malaszt
Őrsége a borult gond napját, a silányt,
Legyen a szegények szüksége enyhítője
Esdeklett reménye és feléltetője.
Gerjesszen hát újév most is idvezlett
Érkeztében dicső reményt jövendőre,
Nyerjen könnyebbülést, ha néha terhes lett,
Ebben a kebelben súlya szenvedőre,
Kívánságunk ez, most az új esztendőre.

Alázatos kéményseprő legények Skényi János úrnál.

Érdekesség, hogy a vers sorainak kezdő betűi, a KÉMÉNYSEPRŐLEGÉNYEK szót adják ki.

Az újévköszöntő nem ad meg évszámot. Talán azért hallgatták el a dátumot, hogy az üdvözlet több éven át hordható legyen. A nyomdául feltüntetett Bertalanffyról tudjuk, hogy 1846-ban kezdte meg szombathelyi működését. A kétnyelvű üdvözlettel a a Bezerédj-ek a Bach-korszak egyik nyomdatermékét örökítették ránk. Előállításának éve mindenképpen az elnyomatás idejére esik, kora tehát mintegy másfél száz esztendő.

A haditudósító[1]

HORVÁTH ZOLTÁN ÉS BOROS FERENC BESZÉLGETÉSE DR. KUNTÁR LAJOSSAL

Mikor és hol született Lajos bácsi?

A Szentgotthárd közelségében lévő Csörötnek községben születtem. Édesapám, születésem előtt egy hónappal meghalt Grazban, operáció közben. Abban az időben, amikor én születtem (1914. június 27-én) nem Szombathely volt „a város" az én vidékemnek, hanem Graz. A Monarchiában a két ország együtt volt, tehát nem kellett semmi útlevél, sőt még a piac is inkább Graz volt, mint Szombathely.

Tehát 1914-ben, májusban halt meg édesapám, én meg június 27-én születtem nyolcadik gyerekként, de csak heten voltunk, mert a legidősebb nővérem már a születésem előtt kiment Amerikába. Ez volt a század eleje, amikor József Attila szerint kitántorgott hárommillió magyar. Édesanyámék tizenketten voltak testvérek, közülük négyen kint éltek már ekkor. Ők vették pártfogásukba nővéremet, aki tizennégy éves volt. Kint is maradt, úgyhogy én akkor találkoztam először vele, amikor édesanyám már nagyon beteg volt, és hazajött a hatvanas években. Már két éve fekvőbeteg volt édesanyám. Megírtam a nővéremnek, hogy ha még életben akarod látni, gyere haza. Az ő unokája Párizsban a Sorbonne-on tanult, ésővele jött repülővel Szombathelyre (akkor még volt repülőjárat ide is). Feleségemmel mentem ki a repülőtérre. Rögtön megismertem, hisz fényképeket küldött magáról. A fiú azonnal elkezdett filmezni. Ott állt a rendőr. Gondoltam, na, itt már kellemetlen helyzet lesz. Odasiettem hozzá, és mondtam neki, hogy a mi vendégeink, a nővérem, meg az unokája. „De hát repülőtéren nem szabad filmezni, ezt tudhatnák Amerikában is." Szerencsére elég intelligens volt, és csak azt kérte, hogy hagyja abba. Így történt az első találkozásunk. Akkor még Szombathelyen, a Kőszegi utcában laktunk. Másnap reggel mentünk le Csörötnekre, és édesanyámmal még egész délután tudott beszélgetni a nővérem. Hazajöttünk Szombathelyre, és reggel jött a távirat, hogy anyánk meghalt. Az anyai ösztön csodálatos: megvárta a lányát. A temetésén mind a nyolcan együtt vehettünk részt.

Az ifjú évek ugye elég kemény munkával teltek...

Az én családom úgynevezett kisbirtokos család volt: földművelésből éltünk. Azért is volt annak idején a háború előtt annyi gyerek, mert az volt az ingyen munkaerő. Nálunk az volt a helyzet, hogy, amikor meghalt az édesapám (aki nagyon értett a gazdálkodáshoz), a legidősebb bátyámnak kellett vállalnia legfőképp a legnehezebb munkákat. Ő már tudott kaszálni, de még édesanyámnak is meg kellett fognia az eke szarvát, és nekünk is részt kellett venni a munkában. A bátyáim iparosok lettek.

1 A beszélgetés Boros Ferenc és Horváth Zoltán A haditudósító című filmjében hangzott el 2005-ben. Az interjút az Életünk számára lejegyezte Horváth Zoltán.

A legidősebb megmaradt a gazdálkodásnál, a következő asztalos lett, az utána következő kőműves. Az előttem lévő bátyám meg, amikor katona lett, bent maradt.

Az édesapámnak az volt a terve, hogy a testvéreihez hasonlóan ő is nevel papot. Ugyanis a két nagybátyámnak egy-egy fia már pap volt. Az egyik világi pap, a közeli Nardán volt plébános. A másik pedig piarista tanár, aki Debrecenben, Szegeden, Vácott, végül Pesten is tanított. Mikor meghalt édesapám, megváltoztak a viszonyok. A legidősebb bátyámnak nem volt választása, mert azonnal be kellett állnia a munkába. A következő bátyáim inkább iparosok akartak lenni. Én maradtam egyedül édesanyámnak, aki megfogadta, hogy teljesíti édesapám kívánságát. De hát a húszas évek gazdasági viszonyai olyanok voltak, hogy nehéz volt ezt megvalósítani. A tanítóm viszont folyton járt édesanyám nyakára, hogy „Kati néni, ezt a gyereket taníttatni kell".

Csörötnek, mint mondtam, ott volt Szentgotthárd közelében. Szentgotthárd Széll Kálmánnak köszönhetően már kapott gimnáziumot. Az első Vas megyei polgári iskola ott jött létre. Kőszegen voltak a bencések, Szombathelyen a premontreiek, de világi gimnázium akkor még nem volt. 1883-ban jött létre algimnáziumként. Ez azt jelenti, hogy négy osztály volt akkor még csak, ezért aztán például Pável Ágoston, aki ott kezdte a gimnáziumot, az ötödiket már Szombathelyen, a premontreieknél folytatta.

László Emilnek hívták a tanítót. Annyit járt édesanyám nyakára, hogy beleegyezett, hogy beírat. De nem szeretett ő hivatalokba járni, azt mondta, csak akkor, ha a tanító úr elkíséri a beíratkozáshoz. Hat és fél kilométerre voltunk Szentgotthárdtól. Azon az 1926. júliusi napon édesanyámmal elindultunk gyalog. A szükséges iratokat berakta édesanyám a cekkerbe. A tanító úr jött utánunk biciklivel, és együtt mentünk be Szentgotthárdra. Az iskola kapuja előtt kellő izgalom fogott el, mert tudtam, hogy az életem meg fog változni. Jó tanuló voltam. Attól nem féltem, hogy nem állom meg a helyemet, csak hát mégis újak voltak a körülmények. Később kisült például, hogy más kiejtésünk volt, mint a városi gyerekeknek. Meg mi, falusiak, hosszú nadrágban jártunk, azok meg mind térdnadrágban. Körülbelül hatan voltunk paraszti származásúak, különösen a közeli vend településekről. Szentgotthárdon találkoztam a gimnázium könyvtárában a könyvek sokaságával. Rávetettem magamat, olvastam sokat, és tanultam közben becsületesen. Én nagyon korán rájöttem arra, és ezt a fölismerést vallom ma is, hogy az emberek sorsán változtatni csak a tudással lehet. Én azért tanultam, hogy átadhassam azt a tudást, amit szerzek. Láttam a paraszti sorsot és azt az elmaradottságot, amiben az én gyerekkoromban éltek a falusi emberek. Újságot is alig olvastak. Akkor még olyan nézet volt, hogy a parasztot meg kell hagyni a butaságában, mert addig csendes, addig nem követeli jogait. Pedig állítom, hogy sok parasztember sokkal értelmesebb volt, mint a tanult emberek sokasága. A gimnáziumban is voltak úgynevezett „úri gyerekek", akiket a szülői kapcsolatok segítettek sokszor át, nem a tudásuk. Az osztályzatoknál is érvényesült a társadalmi hovatartozás.

Én már diákkoromban tartottam a falumban népművelési előadásokat a falu történetéről, már diákkoromban tanulmányoztam a falu történetét. Ugyanis felismertem, hogy igazán szeretni azt lehet, akit és amit alaposan ismerünk. Tehát meg kell ismerni a múltat. Ezért lettem népművelő. Az írásaimmal is, és az élő szóval is a nép művelését tartottam a legfontosabbnak. Még ma is ezt tartom a leglényege-

sebbnek. 90 évesen is írom a tanulmányaimat, melyekből mind érződik ennek az életcélnak a megvalósítása. Lehet, hogy a magas koromat is annak köszönhetem, hogy a teremtő is elvár tőlem munkákat, amiket még el kell végeznem.

A gimnázium elvégzése után, mi lett a sorsa?

Negyvenketten kezdtük el az első osztályt, és abból csak nyolcan érettségiztünk 1934-ben. Én a történelem tantárgyat szerettem nagyon, és történelemtanár szerettem volna lenni. Volt egy ilyen szakos tanárom, akinek a viselkedése, magatartása nagy hatással volt rám. Ő volt a példaképem, de nem volt lehetőségem egyetemre menni. A társaim legtöbben mentek. Két társam is szerzetes tanító rendbe jelentkezett. Közülük az egyik, mielőtt felszentelték volna, kilépett, a tanári diploma viszont a kezében volt. Ezt sokan csinálták akkoriban. Én azonban tudtam, hogy ezt nem tehetem meg, mert abba édesanyám belehalt volna. Így hát maradtam Csörötneken. Alkalmi munkákat vállaltam a jegyzőségnek, összeírásokat, meg hasonlókat. Eszembe jutott viszont az egyik tanáromnak a kijelentése. A magyartanárom (Akacs Kálmán) volt a Vasvármegye című szombathelyi lapnak a szentgotthárdi tudósítója. Abban az időben minden járási székhelyen volt a napilapnak tudósítója. Idős ember lévén a falvakba nem ment, hanem a falvakból bejáró gyerekektől próbált híreket szerezni. Tőlem is, vagy az órája után, vagy pedig valamelyik szünetben, tehát a szabadidőből lopott. Úgyhogy egyszer elhatároztam, hogy megfogalmazom az adott hírt. Ha jól emlékszem, valami gyilkosság volt. Elolvasta, rám nézett, azt mondta, egészen jó. Másnap az órája után magához hívott. „Idenézzen! Megjelent úgy, ahogy maga leadta. Hiszen magából még akár újságíró is lehet!" Ehhez hozzá kell tenni, hogy alsóban még tegezték a diákokat, ám felsőben, tehát ötödiktől már magáztak minket. Én akkor voltam pont ötödéves.

Tehát eszembe jutott ez. Biciklivel bejöttem Szombathelyre, elmentem a Kossuth Lajos utcai szerkesztőségbe. Jelentkeztem. Lingauer főszerkesztőnek a fia volt akkoriban a lapösszeállító szerkesztő, őhozzá küldtek. Fogalmaztatott velem egy rövid, egy oldalas hírt. Elolvasta, és azonnal alkalmaztak, csak arra kértek, hogy legyek tekintettel az öreg tanítómra, és ne írjam el előle a szentgotthárdi híreket, inkább a környező községekből tudósítsak. Volt kerékpárom, úgyhogy kerékpáron jártam az egész járást, és küldtem a tudósításokat.

Ezután elég hamar Pestre került.

Igen, egy év múlva a budapesti szerkesztő megbetegedett, és megkérdezték, hogy nem lenne-e kedvem. Hát persze, hogy volt kedvem. Bár előtte csak úgy jártam Pesten, hogy 1933-ban, mikor a gödöllői cserkész dzsembori volt, többször felmentünk. Ennyi volt a pesti ismeretségem. Felköltöztem Pestre, és a pesti tudósító lettem 1936-ban.

1937 októberében megkezdődött a katonai szolgálat.

Abban az időben, ebben az állástalan világban nagyon sok diplomás ember is munka nélkül volt. Az érettségi nem sokat adott akkor még. Főként a fiatalok elhelyezke-

dése volt nehéz, és követelmény volt, hogy előtte szolgálja le a katonaidejét. Az én időmben a hadkötelezettség törvény adta kötelezettség volt, úgyhogy 21 éves korában mindenkinek meg kellett jelennie a sorozóbizottság előtt. Nagyon érdekes volt, hogy azt a fiatalt, aki nem vált be az osztályozásnál (tehát valamilyen fogyatékossága volt), még a lányok is elkerülték. Egyébként lányok szalaggal díszítették a regrutáknak a kalapjait. 36-ban hívtak be. Pestről kellett Csörötnekre mennem, mert a körjegyzőségből vittek minket a sorozóbizottság elé. Én Pesten voltam, tehát nekem nem volt itt ideálom. Ezért azt mondta a jegyző, hogy „Lajcsi, én veszek neked pántlikád a kalapodra, hogy neked is legyen".

Tehát 37-ben hívtak be, mégpedig hála Istennek a tüzérekhez, mert gyalogolni nem szerettem, és attól féltem, hogy a gyalogosokhoz kerülök. Akkor úgy volt, hogy aki érettségizett, az karpaszományt kapott: nekünk egy év volt a katonaidőnk. A nem érettségizetteknek két év. A karpaszományos iskola Kanizsán volt. Én is ide kerültem. Azelőtt sose jártam itt, úgyhogy ekkor ismerkedhettem meg Kanizsával. Az volt az érdekes, hogy ott épült egy tüzérlaktanya, a Gábor Áron Laktanya, de minket nem tudtak ott elhelyezni, hanem a közelbe lévő gyalogsági laktanyába kerültünk. Nagy volt a fegyvernemek közötti ellentét. Mindenki a gyalogost nézte le. A tüzérek lóháton jártak, mert lóvontatású lövegek voltak.

Nekünk piros volt a parolink meg a karpaszomány is. A gyalogosoknak zöld. A laktanyába az őrséget a gyalogság adta. Amikor elhagytuk a laktanyát, megnézték, hogy minden szabályos-e, különben nem engedtek ki. Például nem volt szabad a csizmába zoknit húzni, hanem kapcában voltunk.

Egyébként a katonaéletemet bezárással kezdtem. Újoncként, mikor először hagyhattam el a laktanyát, a városban összetalálkoztam az egyik csörötneki barát-

tommal. Annyira megörültünk egymásnak, hogy rögtön betértünk az első kocsmába. Én akkor nem tudtam, hogy vannak olyan kijelölt helyek, ahova a katonák nem léphetnek be. Jött egy járőr, aki igazoltatott. Kihallgatásra rendeltek. Tehát rögtön, hogy kiengedtek a városba, büntetésből ismét nem mozdulhattam ki. Én egyébként nem szerettem az egyenruhát. Sosem szerettem azt, hogy az az okosabb, akinek egy csillaggal több van. Én ezt nem fogadtam el. De ezek már részletek, kicsit elkalandoztam…

Volt egy sajtóper, melyből nagy botrány lett…

Hát, budapesti újságíróként nagyon érdekes volt a feladatom. Minden érdekelte a helyi lapot, a Vasvármegyét, aminek volt vasi vonatkozása. Nagyon sok vasi élt már akkor is ott. Megvolt a Vas Megyeiek Köre, ahova eljártam, de a legjobb nekem az volt, amikor a vasi országgyűlési képviselők felszólaltak, akkor előre értesítettek engem, hogy feltétlenül menjek be a Parlamentbe, és minél hosszabb tudósítást írjak az ő felszólalásukról. Ezt én meg is tettem. A Távirati Irodában, amelyik a Rádió székházában, a Nádor utcában volt (közös volt a vezetésük), este nyolc óra után közvetlen telefonkapcsolatom volt a szombathelyi szerkesztőséggel. Az aktuális híreket telefonon bemondtam, és másnap már megjelent nyomtatásban. A hosszabbakat, amiknek nem volt napi aktualitása, postán küldtem el. Mindenért lelkesedtem, mert megfogott az újságírásnak az a varázsa, hogy az emberek az általam írtak alapján szereznek tudomást, meg még azt is éreztem, hogy a véleményeket bizonyos mértékben befolyásolja, alakítja az újságíró.

Az én gyermekkorom még a petróleumlámpák, a gyertyák világa volt. Gotthárdon a Kaszagyár adta az áramot. Egyenáramot adott, ami azt jelentette, hogy ha többen bekapcsolódtak, akkor gyengült, a város szélén meg már csak pislákolt. Csörötneken volt a malomnak komoly áramforrása, és a malomtulajdonos, amikor lejárt a Kaszagyár szerződése, pályázott, és azt ajánlotta, hogyha nyer, Csörötnekről viszi fel az áramot. Útközben Csörötneket is ellátja árammal, méghozzá váltóáramot ad. Na, de a Kaszagyár benne élt a város életében (nagyon sokan dolgoztak ott, a városvezetéssel nagyon szoros kapcsolata volt), és a város nem akarta tőle megvonni az engedélyt, hanem meg akarta hosszabbítani. Ekkor én elkezdtem cikkezni. Sőt, mielőtt a megye tárgyalta ezt az ügyet, írtam egy röplapot: *Önérdek, közérdek szentgotthárdi villanyfénynél*. Ebben bizony olyan kifejezéseket használtam, amik sértőek voltak a kaszagyárosra (Vizert bárónak hívták). Azt írtam, hogy még magyarul se tud, a magyar munkások zsírjából él… Na, ilyen kifejezések voltak a cikkben. Akkor még fiatal voltam, még nem ismertem a súlyát a leírt szónak. Beperelt. Mégpedig amikor katona voltam. Nagykanizsán kaptam idézést az ügyészségre. Katonáéknál, ugye mindent kihallgatáson jelenteni kellett. Idézést kaptam, oda meg el kellett menni. Kihallgatáson kértem eltávozást az ügyészségre. „Miért, rabolt? Gyilkolt?" „Nem. Egy sajtóper van kilátásban." Hiába nem köztörvényes bűnt követtem el, abban az időben az súlyos vétség volt, ha a fennálló rend ellen vagy valaki annak a megváltoztatásáért felszólal, pedig én csak a köz érdekében cselekedtem. A lényeg az, hogy emiatt aztán kivágtak a karpaszományos iskolából. A többiek tisztjelöltként szereltek le, én meg csak tizedesként. Engem akkor ide helyeztek Szombathelyre.

Akkor még a lovassági laktanyában volt a gépvonatású tarackos üteg. Az azt jelentette, hogy nem lovak húzták ennek az alakulatnak a lövegeit, hanem motor.

Ha jól emlékszem '38. augusztus 1-jén költöztünk abba az utcába, ahol most van az orvosi rendelő. Az az épület nekünk épült. Érdekes, hogy évekig abba a rendelőbe jártam, és abba a szobába is, amelyben karpaszományosként laktam. Később úgy lehettem tartalékos tiszt, hogy különvizsgát kellett letennem. Úgyhogy először hadapródőrmester, később zászlós lettem. Ez volt a legmagasabb rangom.

Amikor letelt a katonai szolgálat, visszament Budapestre?

Igen, visszamentem 1938-ban. Talán érdekes elmondani, hogy 38-ban kezdődött az országgyarapítás. Ugye, '38-ban került vissza a Felvidék. Amíg a tárgyalások folytak, amiben az olaszok és a németek nagyon mellettünk voltak, nem lehetett tudni, hogy háborúval vagy megegyezés alapján lesz vége az egésznek. Úgyhogy minket is mozgósítottak. Hadi állományban voltunk, a laktanyát nem hagyhattuk el. De megállapodtak, és nem lett háború. Amikor megtörtént a magyar katonák bevonulása a Felvidékre, akkor szerelhettünk le. Tehát meghosszabbodott a katonai időnk, viszont 40-be tért vissza Erdély, akkor abban már mi is részt vettünk. Én szakaszparancsnok voltam. Mozgósítottak, és Nádudvarra helyeztek ki minket. A Hortobágyra jártunk ki gyakorlatozni. Még élessel is lőttünk. Amikor megkezdődött a bevonulás Erdélybe, mi tüzelőállásba voltunk. A Károly-vonal volt Magyarországgal szemben, ami bunkerokból állt. Nekünk is megvolt a célpontunk, és élesre betöltve voltunk, egészen addig, míg a gyalogság át nem ment Nagyvárad felé ezen a Károly-vonalon. Amikor nem történt semmi incidens, mi is felkapcsoltuk a lövegeinket, és elindultunk Nagyváradra. Ott töltöttünk két éjszakát. Utána a Király-hágón át Kolozsvárra mentünk. A híres Farkas utcai kollégiumban szálltunk meg. Csodálatos volt az a fogadtatás mindenütt. Olyan csodálatos élményeken mentünk át! Hihetetlen, milyen szeretettel fogadtak. Mi meg boldogok voltunk, mert minket bizony irredenta szellemben neveltek fel az iskolában. Minden irkán rajta volt, hogy „Csonka Magyarország nem ország. Egész Magyarország mennyország." Ilyen imával kezdtük a napot, és a revízió gondolata hivatalos magyar politika volt, úgyhogy örültünk, hogy ezek harc nélkül visszakerültek. Mi annyi puszit kaptunk az erdélyi lányoktól! Mind arra törekedtek, hogy legalább egy magyar lovagjuk legyen.

Hogyan került a Magyar Katonaújsághoz?

Mint a Vasvármegye tudósítója, 30 forint fix összeget kaptam havonta. A többit soronként fizették. Kézpénzt fizettek minden sorért. Na most, a legényembernek Pesten, ha szórakozni is akart, akkor több pénz kellett. Úgyhogy írtam, dolgoztam más lapoknak is. Egyszer tudomásomra hozta egy barátom, hogy a Magyar Katonaújságnál olvasószerkesztőt keresnek, aki ért a nyomdatechnikához is. Ugyanis a tördelési feladatok is rá vártak. Ez a Magyar Katonaújság a Honvédelmi Minisztérium hetilapja volt. Én elmentem. Egy őrnagy (később ezredes lett) volt a parancsnok. Beszélgettünk, megnyertem a tetszését és akkor elém tett egy kéziratot, amit tipografizálni kellett. Na, ebben én jártas voltam, és mindjárt felvett. Tehát a Magyar Katonaújságnak fizetett polgári munkatársa lettem. Vészesen közeledtünk a háború

felé, és a németek (akiknek a támogatásával az országgyarapítás megtörtént) benyújtották a számlát, és követelték, hogy mi is vegyünk részt a háborúban. A magyar hadsereg felszereltsége nagyon gyenge volt. A magyar hadsereg arra készült, hogy a szomszédjaival tör ki háború, akiknél a területei voltak, és akiknek szintén gyenge felszereléseik voltak. A világháborúban viszont modern haditechnikán alapuló német, szovjet hadseregek voltak. Azzal a feltétellel mentek bele, ha kapunk korszerű felszerelést. Nem lehetett tehát kivédeni. 1941-ben a megszállásban részt kellett venni. Tehát nem a harcokban, hanem a megszállásban. '42-ben viszont egy hadsereget kellett felállítani, ez volt a második magyar hadsereg, amelyiknek szerveztek úgynevezett haditudósító századot is. Ebbe fotósok, filmesek, újságírók, képzőművészek meg propagandisták is tartoztak. A nagy lapoknak az volt a kívánságuk, hogy ők maguk nevezzenek meg maguknak munkatársakat, akiket úgyis behívnának, így megbízható cikkeket kapnak ('41-ben ugyanis már volt haditudósítás, de olyan gyenge cikkeket kaptak, hogy azt mondták a főszerkesztők, hogy ezeket nem közlik). Amikor a Honvédelmi Minisztériumban dolgozó főszerkesztőm megtudta, hogy ezt engedélyezték, egyik nap azt mondta, hogy a szombathelyi hadtest is részt vesz a háborúban, az én alakulatomat is mozgósítják, tehát biztos, hogy behívnak engem is. Ő el tudja intézi, hogy ne harcoló katonának hívjanak be, hanem a foglalkozásomnak megfelelően újságírónak. Én sokat gondolkodtam. Féltem a háborútól, megmondom őszintén. Az első világháború után a hazatértek, annyit meséltek a hosszú téli estéken a lengyelországi harcokról, meg a szuronyrohamokról. Én irtóztam tőle. Most háborúba menni… De hát mondta, hogy „nem kerülöd el, biztos, hogy mozgósítanak. És hát akkor mégis a foglalkozásodnak megfelelően…" – érvelt a főszerkesztőm. Végül beadtam a derekamat, rögtön elhelyeztek innen a Honvédelmi Minisztérium állományába. '42 tavaszán megkaptam a haditudósítókhoz a behívót. Na most, ennél a haditudósító századnál külön csoportot alkottak a budapesti lapoknak a munkatársai, úgynevezett „külön tudósítók". Mi közvetlenül a hadsereg alá voltunk rendelve, ott voltunk mi is, ahol a hadseregparancsnok, azon az állomáshelyen. Onnan mentünk ki autóval a helyszínekre sofőrrel. Két újságíró és egy fotós kapott egy kocsit. A magyar front 208 kilométer volt a Don-parton. Egyébként, mikor kiértünk, akkor nem mindjárt a Donhoz értünk, mert Kurszk volt a nagyváros, ahol gyülekeztünk. '42 júniusában megindult a támadás, a szombathelyi hadtest, tehát a véreink indultak először, és értek is elsőnek a Donig. Elég véres harcok voltak, ezekről én helyszíni riportot is írtam. Félelmetes volt az állandó lövöldözés közben. Elég hamar elértük a Dont, tudniillik, amikor a harcvonaláttörés megtörtént, az oroszok visszavonultak a folyó másik partjára. Az orosz közlekedési viszonyok olyanok voltak, hogy az utak mind délről mentek Moszkva felé, tehát nem keletről nyugatra. Így egy hadseregnek az ellátása, lőszer-, élelmiszerellátása elég komoly gondot jelentett. A vasútvonalak is délről mentek észak felé. Ha a németek átmentek volna a másik partra, ilyen nehézségek elé néztek volna. Ezt a németek is felismerték, megálltak. Úgyhogy júliustól a Don partján voltunk. Mi pedig szabad közlekedéssel jártuk az egész frontszakaszt. Három hadosztály volt. A szombathelyi, a pécsi és a miskolci hadtest. Én legtöbbet a szombathelyi felé vettem az utamat, és gyakran felkerestem a régi barátaimat.

Miután a Don-partig értünk, álló harcok keletkeztek, ami azt jelentette, hogy az éjjel átkeltek az oroszok, hogy foglyokat ejtsenek és pusztítsanak katonákat, a

mieink meg azért mentek át, hogy földerítsék, hogy milyen erők vannak ott. Szóval ilyen vállalkozások voltak, ezekről is írtam, többen részt vettem. De hát ez nem adott állandó írástémát, úgyhogy ezek a pesti vagány újságírók elhatározták, hogy menjünk haza. Annál is inkább, mert mikor elbúcsúztatták a második magyar hadsereget, akkor Kállay Miklós volt a miniszterelnök, a búcsúbeszédében azt mondta, hogy „Garantálom, hogy szeptemberre minden magyar katona itthon lesz". Hát ugye már nyáron voltunk, már beszéltünk a leváltásról, de a leváltás nem jött. Tudomásul kellett venni, hogy minket a németek kívánságára kiküldtek, de helyettünk másokat nem küldenek ide. Sőt, a hadseregparancsnok kijelentette, hogy hadbíróság elé kell állítani azokat, akik a leváltásról beszéltek. Ennek ellenére a pesti újságíró kollégák bejelentették, ha nem kapnak engedélyt, akkor megszöknek. Én közéjük tartoztam, de én a Katona újságból nem lehettem olyan hangos, mert az a minisztérium lapja volt, és nekem nem is volt olyan befolyásom, mint azoknak a nagy lapoknak, azonban én is velük tartottam. Egy tartalékos főhadnagy volt a parancsnokunk szárnysegédje, orvos volt egyébként. Azzal jó viszonyba lévén, mondtuk neki, hogy mi a tervünk. Azt mondta, meg ne próbáljuk, mert hadbíróság elé állítanak. Végül azt mondta, „jó, de én nem tudok róla". Na, elindultunk tizenketten, mindenféle papír nélkül. Abban az időben állandó mozgás volt a front felé. Vissza szabadságosokat meg sebesülteket vittek haza a vonatok. Az egyik ilyen szerelvényen elindultunk. A nagyobb megállókon voltak ellátmányozó állomások: konzervet, melegételt lehetett kapni. Ugye papírunk nem volt, de a németek nem tudtak magyarul. Amelyik papíron volt valamilyen bélyegző, azt már elfogadták. Az egyiknek például a születési anyakönyvi kivonata nála volt, arra vételeztük fel az élelmet. Két hét múlva hazaértünk. Na de eljött a híre Pestre, hogy az újságírók elszöktek. Nagy volt a várakozás. Szombathelyi Ferenc, a vezérkari főnök elrendelte, hogy azonnal le kell minket tartóztatni, amint Pestre érünk. Kádár Gyula volt a mi közvetlen parancsnokunk, akit egyébként a németek később letartóztattak. Van egy híres könyve a *Ludovikától Sopronkőhidáig*. A könyvében is leírta, hogy mondta Szombathelyinek, hogy bízza őrá a dolgot, majd ő elintézi. Közben a nyugati újságírók megtudták, hogy mi készül ellenünk, úgyhogy nem akartak botrányt a mieink. Amint Pestre értünk, körülfogtak bennünket, és vittek a laktanyába. Senki, még a nősek se mehettek haza. Másnap kihallgatásra mentünk a Kádárhoz. A várban volt a hivatala. Kiabált velünk, meg voltunk ijedve. Amikor kikiabálta magát (ezt leírja a könyvében is), utána barátságosan mondta, hogy „Üljetek le és most mondjátok el, hogy mi újság a fronton!" Elmondtuk a nehézségeket, és hogy mindenképpen le akarunk szerelni. Azt mondta, hogy a katonáknál előírások vannak, és csak ott szerelhetünk, amelyik állományba tartozunk. Mi a kinti állományban voltunk, tehát itthon nem szerelhettünk le. Azt mondta a Kádár, hogy menjünk vissza, és ő garantálja, hogy tíz napon belül jöhetünk haza. Kassáról indultunk vissza, onnan indították a vonatokat. Be kellett menni az állomásparancsnokságra. Mikor megmondtuk az állomásparancsnoknak, hogy kik vagyunk, csodálkozott. „Siettek vissza?" „Dehogyis sietünk." Kiutalt az Európa Szállóban tiszti szállásokat, és azt mondta, nyugodtan ismerkedjünk a várossal. Egy hétig Kassán éltünk. Megnéztük a nagyságos fejedelem sírját is. Végül mi kértük, hogy osszon be minket, mert hát mi is katonák vagyunk, és nem léphetünk túl az előírásokon. Azt mondja, „Hát, ha annyira siettek, jó. Holnap kaptok helyet." Na, kiérkeztünk. Két nap múlva jött a

parancs Pestről, de engem, tekintve, hogy a Honvédelmi Minisztérium állományába tartoztam, nem szereltek le, hanem a legdélebbi frontvonalon volt a miskolci hadtest, oda vezényeltek. Nem voltak megelégedve ugyanis az újságíró haditudósítóval. Nagy letargiában folytattam a munkát, míg a többiek itthon voltak. Mellettünk az oroszok voltak, akik karácsonyra már áttörtek.

Arra vissza tud emlékezni, hogy milyen volt az első nap, amikor kiértek a frontra?

Az első napokban az elhelyezkedés volt a feladat, a szálláskészítés. Egyébként mi a hadsereg-parancsnoksághoz voltunk közvetlenül beosztva. Ahol volt a hadsereg-parancsnokság, ott voltunk mi is. Volt, hogy sátorban kellett aludni. Amikor már az áttörés is megvolt, '42 júliusában, először megérkeztünk Szalivoszkolba, utána pedig a végleges helyre, Nikolajevkába. Egy kiürített házban kaptunk szállást. Fekhely nem volt, így deszkákból, szögekből összekalapáltunk egy ágyszerű dolgot. Szalmát szereztünk és sátorlappal letakartuk, hogy ne a szalmán aludjunk. Három ilyen ágyat csináltunk, hogy a velünk lévő legény is itt aludjon. Amikor elhelyezkedtünk, meg kellett tudni, hogy hol lesz az étkezés, mert mindenütt csináltak külön étkezdét. A legelső eligazítás alapján aztán mentünk a tűzvonalba a témákat keresni.

Gondolom sok borzalmat megéltek a Don-kanyarban.

Hát ezekről a rossz dolgokról én nem szívesen beszélek. Borzalmas volt látni a haláltusában lévő embereket, és a könyörgésüket a segítségért. Én nem vagyok hőslelkű, nem tartom magamat hősnek, de például az egyik alkalommal, ott a Don partján egy repeszdarab megsebesített egy bajtársat körülbelül tíz méter távolságra a futóároktól. (Egyébként az egész Don partján futóárok-rendszer volt. Abban közlekedtünk, mert átlőttek a mesterlövészek, különösen, ha csizmába láttak valakit, mert tudták hogy az tiszt.) Én kikúsztam hozzá, és megmentettem. Én nem tudtam, hogy az ottani parancsnok felterjesztett vitézségi éremre, úgyhogy nagy meglepetés volt Kijevben, mikor megkaptam a kisezüst vitézségi érmet.

Az első világháború után csak a nagyezüstért adtak vitézségi címet. Az egyik alkalommal vitéz Both Béla, aki az itteni Honvéd Hagyományőrző Egyesület vezetője volt, felkért, hogy tartsak előadást a haditudósítói élményeimről. Elvittem a kitüntetéseimet, többek között a vitézségi kisezüstöt. Both mondta, hogy miért nem kérem a vitézségi címet. Mondtam neki, hogy én úgy tudom, hogy az csak a nagyezüstért jár. Kiderült, hogy ma már a bronzért is adnak, s szinte rám tukmálta. A diktatúra éveiben nem halmoztak el kitüntetésekkel, hát ezt elfogadtam. Az én vitézi avatásom a pécsi Dómban volt, ahol a fiamnak a családja is ott volt.

De visszatérve a harcokra… Az emlékek mindig feltörnek. Szóval szörnyű, hogy milyen olcsó az emberi élet a háborúban. És az, hogy teljesen idegen emberek, akik esetleg szimpatizálnának is egymással, kénytelenek ölni, mert ha te nem ölöd meg őt, az öl meg téged. Borzasztó ez. Én nagyon háborúellenes vagyok, de hát az én időmben még kötelező volt a katonai szolgálat.

Bejárták az egész frontszakaszt?

Igen. A németek átadták a Don 208 km szélességű, elég nagy szakaszát. Nehéz volt ezt bejárni. Ahol a Don kanyarult, az volt a mi szakaszunk. Ezért is emlegetik több könyvben a Don-kanyart. Ezt a kanyart aztán az oroszok később visszafoglalták, mert kellett nekik a hídfőállás. Mi ezt próbáltuk visszaszerezni. 1942. augusztus végén, szeptemberben, éppen, mikor Szombathelyi Ferenc, vezérkari ezredes frontlátogatáson volt, indult meg a támadás, hogy a Don-kanyarból kiverjük az oroszokat. Körülbelül öt-hat napig tartott az öldöklő küzdelem. Rengeteg magyar elesett. Az én alakulatom is részt vett ebben. Meg is látogattam őket. Egy napraforgótáblában leltem rájuk. Több mint tízezer ember esett el azokban a napokban, de nem sikerült kiverni az oroszokat.

A háború alatt volt olyan helyzet, amikor Ön is lőtávolságon belül volt?

Hát én látogattam állandóan a vonalakat. Mindig voltak olyan alakulatok, akiket hátrahoztak, másokat pedig a helyükbe állítottak. Akik ott voltak, bunkerben aludtak. Én is több éjszakát töltöttem ott velük. 1942-ben különösen szaporák voltak az egerek. A futóárokban is tapostuk az őket. A bunkert úgy csinálták meg a katonák, hogy farönköket hánytak egymásra, és azokat temették be földdel, hogy repesz ne érjen minket. De oda bevetették magukat az egerek. Mikor első éjszaka én a bunkerben aludtam, hamarosan azt éreztem, hogy az egerek futkároznak az arcomon. Borzasztó érzés volt. Hiába volt nyár, hideg volt, így a köpenyünket mindig magunkkal hordtuk. Ezt a köpenyt tettem az arcomra az egerek ellen, de akkor meg nem kaptam levegőt. Szerencsére én csak egy vagy két éjszakát töltöttem így, de volt, aki hónapokat. Azt nem is tudják azok, akik itthon maradtak, hogy a kintiek mennyit szenvedtek. Nem beszélve az állandó életveszélyről. Ez nem is volt téma, mert olyan természetes volt. Minden nap bombáztak. Bevetették az úgynevezett Sztálin-orgonát, a sorozatvetőt is. Rettentő nagy volt a hangja is, meg a tűzereje is. Mi mindent Sztálinról neveztünk el, ennek is így keletkezett a neve. Ha éjjel bombáztak, és meg kellett világítani a környéket, akkor meg a Sztálin-gyertyát dobták le. Nagy fényerővel ereszkedett le lassan. Nagyon sok aknavetőjük is volt. A repülőgépüket ratának hívták. Mi azt szoktuk mondani, hogy „Na, megjött a Rozi néni!" Tudniillik, olyan búgása volt, mint egy öregasszonynak a hangja. A páncélosuk is félelmetes volt, a T34-es. Könnyen mozgott és igen jó páncélzata volt. Nemigen lehetett átlőni. Voltak önként jelentkezők, akik közelről dobták rá a gránátokat. Ha a hernyótalpát találták el, akkor nem tudott továbbmenni, csak így tudták hatástalanítani.

Ellátmány mindig volt?

Hogyan lett volna mindig! Sokszor szétlőtték a gulyáságyút, amiben készítették a meleg ételt. Akkor nem volt mit enni. De ezt megszoktuk. Amikor a menekülés volt, egy hétig semmi ellátmány nem volt. Megtanultam a vöröshagyma nevét, talán még most is ki tudom mondani: szibulka. Az orosz lakosságtól kértem szibulkát. Beleharaptam. Úgy ettem, mint az almát. A könnyeim persze kijöttek. Azok meg megfagytak rögtön. Ha konzervhez jutottunk, akkor konzervet ettünk. Életemben annyi konzervet nem ettem, mint akkor. A németek egész Európából szedték össze az élel-

met. Volt, amikor kaptunk francia bort meg belga szivart. A magyar hadseregnek először magyar ellátása volt. Később egységesítették, így mindenki német ellátmányt kapott. Amíg a magyarok feleltek az ellátmányért, tíz naponként húsz szál cigarettát kaptunk. Ez aztán hat szálra csökkent, amikor a németek vették át az ellátmányok osztását, de akkor is fontos volt a cigaretta, mert aki nem dohányzott, az elcserélte. Ez volt a legjobb valuta a fronton. A dohányosok az utolsó kenyérdarabot is odaadták a cigarettáért. Én is így vettem magamnak a piacon egy préselt szőr csizmát, pont a menekülés előtt. Így nem fagyott le a lábam, mert a magyar csizmákban nagyon hamar elfagyott az ember lába. Az életbe annyi mindenben kell a szerencse. Én mindig azt mondtam, a gondviselés velem van. Haza is hoztam ezt a csizmát, ám idővel sajnos a molyok belepték, és így el kellett dobni.

Amikor nem folytak harcok, hogy teltek a hétköznapok?

Elfoglaltuk magunkat. Divat volt a hazaüzenés. Nálunk volt olyan alakulat, amely hangszalagra vette az üzeneteket. Ennek az alakulatnak lettem a parancsnoka. Látogattuk az alakulatokat és vettük fel az üzeneteket. Én is nagyon sokat üzentem haza édesanyámnak. Egyszer éppen beteg volt, és a hogyléte felől érdeklődtem. Hogy én mennyi levelet kaptam a magyar lányoktól, akik leírták, hogy egy olyan fiú, aki az életveszedelemben is az édesanyja hogylétéről érdeklődik, az csak nemes lelkű lehet!

Hát meg azért voltak átkelések. Az oroszok be voltak ásva az egyik oldalon, mi meg a másikon. Egy hadseregnek mindig a lehető legtöbbet kell tudnia az ellenfélről. Ezt csak úgy lehetett megszerezni, ha átkelnek a Donon és fognak egy-két foglyot, akiknek a vallomásából össze lehet állítani, hogy milyen erők vannak. Ezt csinálták az oroszok is meg a mieink is. Hát csak ilyen események voltak, meg ha valaki érdekes személyiségről hallott az ember, azt meglátogatta.

Kicsit még visszatérve az átkelésekre: hogy zajlott egy ilyen?

Ilyenkor mindig voltak áldozatok. Ugye a Donon a mieink úgy tudtak átmenni, hogy hidat építettek. Ezt kihúzták, és ezen futottak át és vissza. Amint ezt észrevették, máris megszólaltak az aknavetők. Nagyon sok áldozat volt mindkét oldalon, annak ellenére, hogy főként pirkadatkor történtek az átkelések. Ezek az átkelők mind önként jelentkezők voltak. Én ezekről a hősökről írtam, név szerint.

A véres Donban is említi, hogy az oroszok közül sokan átszöktek. Ez miért történt?

Itt világnézeti harc is folyt. A szovjet hadseregben sem volt mindenki kegyeltje a rendszernek. Sokakat üldözött a diktatúra vagy vallási okokból, hisz vallásellenes volt a kommunista rendszer. De voltak köztünk is olyanok, akik átszöktek. Sőt! Az oroszok magyar nyelvű röplapokat nyomtattak, és repülőgépen dobták le őket. Arra szólították fel a katonákat, hogy szökjenek át ezzel a papírral a kezükben, és mentesítést kapnak. Utána kaptunk már olyan röplapokat is, amin ismerősök voltak lefényképezve, és ők üzentek. Az úgynevezett bomlasztás folyt. Nálunk, a

haditudósítóknál is voltak bomlasztó részlegek, akik hangszórón keresztül kiabáltak át, felhívásokat tettek közre.

Alakultak-e ki, akár életre szóló barátságok?

A katonáknál a bajtársi viszonyok eléggé bensőségesek. Én hadapród őrmesteri rangban kerültem ki a frontra. Ez azt jelentette, hogy még nem voltam tiszt, tehát tiszti legény nekem nem járt, de az egyik századossal, akivel nagyon hamar barátságba kerültem, összepárosítottak. Mindig együtt szereztek nekünk szállást. Neki járt tiszti legény, akit azzal a paranccsal bíztak meg, hogy engem is ugyanúgy szolgáljon ki. A századost Tompa Istvánnak hívták, Székelyudvarhelyről származott. Az apja Tompa László volt, a Magyarországon is ismert költő. István a Budapesti Est munkatársa volt. Ebből lett később a Pest. Nagyon jó barátok lettünk. Állandóan együtt voltunk. Sajnos az egyik támadáskor megsérült a füle, így nagyon nehezen hallott. Mindig mondta, hogy én vagyok a füle. De a többiekkel is annyira jó barátságba lettünk, hogy amikor hazakerültünk, akkor minden hónapban a Sajtókamara klubjában összejöttünk a kiürítésig. ('44 novemberében történt Budapest kiürítése.) Most nem tudom, mi van velük, ugyanis, amikor '45-ben engem letartóztattak, állandóan arról faggattak, hogy kikkel tartok kapcsolatot. Rájöttem, hogy nem szabad senkivel sem fenntartani a kapcsolatot, nehogy másoknak is baja legyen. Én a baráti kapcsolatokat is felszámoltam.

A véres Donban Horthy István haláláról is tudósított. Hogyan értesültek a szerencsétlenségről?

Mi az egész frontszakaszon közlekedtünk. Éppen azon a szakaszon voltunk, körülbelül tíz kilométerre attól a helytől, ahol Horthy István kormányzó-helyettes lezuhant. Ő tartalékos főhadnagyként kint szolgált a repülőknél. Ez augusztus 20-án történt, ő ekkor már kormányzó-helyettes volt. Nem kellett volna kivonulnia, de abból a meggondolásból, hogy ő is vállalja a katonák sorsát, kivonult. A kormányzó azt akarta, hogy 20-án kezdje meg a csapatok látogatását, és hogy többet ne szálljon fel. Úgyhogy Jányi Gusztáv hadseregparancsnok éppen előző nap volt kint, annál az alakultnál, ahol Horthy szolgált, és meghagyta, hogy többet ne szálljon fel, de Horthy Istvánnak 24 bevetése volt, és még egyet, a 25-et akarta végrehajtani. Egy felderítő repülőt kísért (ő vadászrepülő volt), az nagyon alacsonyan repült, és az ő vadászgépe (ahogyan én hallottam) légörvénybe került, ahonnan az alacsony magasság miatt nem tudta kiemelni, és belefúródott a földbe. Nagyon gyorsan meghallottuk a hírt rádión. Azonnal autóba szálltunk egyik barátommal, Rátonyi Jánossal, az Esti Újságnak a munkatársával. Rövid időn belül a helyszínen voltunk. Akkor még füstölgött a repülő, de már földet dobáltunk rá, hogy fel ne robbanjon. Bevittek bennünket abba a sátorba, ahol aludt. A csicskása, a tiszti legénye szomorúan mondta el, hogy előző nap a barátai tartották az István névnapot. Römiztek. Még az asztalon ott volt az a pár fillér, amit nyert. Nem igazak azok a híresztelések, hogy be volt rúgva. Később elterjedt az is, hogy a németek lőtték le. Előzőleg ugyanis találkozott Kijevben a feleségével, aki ápolóként dolgozott ott, és azt üzente az apjának, hogy minden politikát ahhoz igazítson, hogy a németek elvesztették a hábo-

rút. Ebből nem tudom, hogy mi az igazság, csak azt tudom, hogy az ottani szakemberek azt mondták el nekem, hogy ezek a gépek nem voltak alkalmasak arra, hogy alacsonyan repülésből „dugóhúzóval" kihozzák őket. Ez lehetett a szomorú eset előidézője.

Nemsokára meg kellett kezdeni a visszavonulást…

1943. január 12-én megindult a híres orosz áttörés, ami Moháccsal felérő veszteség volt, annyi magyar áldozatot követelt. Körülbelül kétszázezren vonultunk ki a munkaszolgálatosokkal együtt a frontra, és a doni katasztrófa után harmincezren maradtunk meg. Pár nap alatt szétverték az egész magyar hadsereget. Az emberek vagy megsebesültek, vagy halálos sérülést kaptak, vagy megfagytak, vagy fogságba kerültek. A véres Don című kötetem utolsó fejezetének címe: Szemben Tél tábornokkal. Nyugodtan nevezhetjük Tél tábornoknak az orosz telet, ugyanis mínusz 40 fok alatti hőmérséklet volt több napon keresztül, és igen nagy mennyiségű hó, amit a Szarmata síkságon nyargaló szél még tovább hajtott. Hómezőkön meneteltek a szegény katonák. Nagyon sokan ott maradtak. Nekem szerencsém volt az, hogy nem voltam harcoló katona. Nem is volt más fegyverem, mint egy pisztolyom, amit egyszer csak azért sütöttem el egy madárra, hogy kipróbáljam, működik-e.

Éppen nálunk voltak a Honvédelmi Minisztérium Regös együttesének a művészei, amikor a támadás ért bennünket. Ezek civil művészek voltak: énekes, tangóharmonikás, hegedűs, tárogatós összetételben, ők szórakoztatták a katonákat. Én kaptam azt a parancsot, hogy szállítsam el őket a hadsereg-parancsnoksághoz. Katonának a parancsot teljesítenie kellett… Amikor Alexajovkára értünk, amelyik a hadsereg-parancsnokság székhelye volt (azelőtt én is ebben a városban laktam), addigra az már orosz kézre került, úgyhogy utcai harcok közepette értünk ki a városból. A német és a magyar páncélosok utat törtek, és a sebesülteket meg a menekülő katonákat áthozták a városon, de közben lőttek bennünket majdnem minden házból. Nekem is kilőtték a szélvédőüvegemet, de szerencsére találatot nem kaptam, csak a nagy hidegben közvetlenül ért a levegő szélvédő hiányában. Az összeszedett reumát a karjaimban még ma is érzem. Átértünk szerencsésen a városon, és addig meneteltem, ameddig el nem értem a hadsereg-parancsnokságot, mert a parancs szerint ott kellett átadnom őket. Körülbelül három napig tartott ez a keresgélés. Semmi ellátás nem volt, havat ettünk, vagy hozzájutottunk fagyott konzervhez. Éjszakára bementünk orosz családokhoz. Állítom, hogy az orosz nép nagyon szelíd, jóindulatú. A magyar katonákra nem haragudtak, de a németekre nagyon. Előfordult, hogy éjjel bejöttek a partizánok, megleptek bennünket. Csak a távcsövet vették el, és azt mondták, menjetek haza, Pestre. A lakosság pedig… Volt olyan esetem, amikor kiszálltak a meleg ágyból, és hagyták, hogy mi feküdjünk oda be. Mi se voltunk kegyetlenek és rosszindulatúak az orosz lakossággal szemben. Engem meglepett az a mély vallásosságuk, amit a nyár folyamán tapasztaltam. Ugye az elfoglalt területeken visszaállt a régi rend: a templomokat megnyitották, amik addig istállók, meg raktárok voltak. Ez az orosz lakosság, ahogy tízszer, húszor leborulva csókolták a padlót, engem nagyon meglepett. Volt egy olyan eseményben is részem, hogy megkeresztelték az akkor tizenöt éves fiúkat, és ünnepséget tartottak, ahova meghívtak bennünket. Még kaukázusi szőlőt is et-

tünk. Már az orosz lakosság akkor tudta, hogy megindul a nagy orosz támadás januárban, és mondták, hogy minél előbb menjünk haza.

Hát szerencsésen átvészeltem ezeket a kritikus napokat, tehát január 12-től kezdődően még februárban is, és hosszas menetelés után megérkeztünk Kijevbe, ahol a magyar hadsereg maradványait összegyűjtötték. Kijevben is több mint két hónapot vesztegeltünk, mert féltek itthon, hogy őszintén elmondjuk, hogy milyen esetek voltak: a rossz felszerelést, a lőszer hiányát és sok mindent. Például a fegyverek nem működtek, mert a nagy hidegben megfagytak. A rádiók sem működtek. Azon kívül a hideghez nem volt a magyar katona hozzászokva, az oroszok meg abban nőttek fel, úgyhogy azért is időzítették így a támadást. Én a hetedik hadtest, a miskolci hadtest állományában voltam. Harci események nem történtek. Ekkor a parancsnokom, azt mondja: „Hasznosítsd legalább az idődet, és írd meg könyv alakban az élményeidet." Akkor hozzákezdtem, úgy október végén, novemberben *A véres Don* című könyvemhez. Akkor még nem ez a címe volt, hanem *A második hadsereg Donmenti harcai*. Karácsonyra már hazaküldtem a kéziratomat egy szabadságra hazatérő bajtársammal. Itthon nem foglalkoztak a kéziratommal, mert nem találták eléggé propagandaízűnek. Mert akkor elvárás volt az, hogy minél rosszabbat kell írni a Szovjetunióról, meg a hadseregéről. Én meg újságírói magatartásomnál fogva csak az igazsághoz ragaszkodtam. Én dicsértem az orosz hadsereg felszerelését, ami nem tetszett itthon. Amikor hazatértünk, 1943 tavaszán, én is leszereltem. A Vasvármegye budapesti tudósítója lettem újra, de szeptembertől megint behívtak katonának, akkor a Honvédelmi Minisztérium sajtóosztályára. Tompa István barátom segített be oda, hogy ne kerüljek újra a frontra. Az én feladatom az volt, hogy a miniszter részére sajtófigyelőt állítsak össze minden nap. Ez abból állt, hogy átnéztem a fontosabb lapokat. Amelyikről úgy ítéltem meg, hogy kell, hogy a miniszter is olvassa, azt kivágtam, felragasztottam egy kartonra, és egy dossziéban 11 órakor a miniszter asztalán kellett lennie. 9-kor kezdtünk és két órám volt az elkészítésére. 11 után már csak egy feladatom volt. Nagyon népszerűek voltak a kívánsághangversenyek. Ezeket a Minisztérium szervezte. Vagy az Operaházban, vagy a Népszínházban tartották ezeket, tehát a nagy férőhelyű színházakban. A belépőket én osztottam el. Megvolt, hogy kinek kell, de maradt mindig, úgyhogy a törzstisztek nekem udvaroltak, a zászlósnak, hogy legyek szíves adjak jegyet nekik és a feleségüknek. Ezen kívül én voltam a sajtóreferens. A hősök napján a rákoskeresztúri temetőben a sajtó munkatársait mindig én üdvözöltem, és adtam tájékoztatást a temető helyzetéről, a halottakról…

A sajtóosztályon együtt szolgáltam Somogyváry Gyula, híres regényíróval, képviselővel, a Magyar Rádió egyik vezető emberével, akit megkértem, hogy olvassa el a könyvet. Elolvasta, és úgy megtetszett neki, hogy még előszót is írt hozzá. Ő mondta azt, hogy akkor, amikor mindenki Solohovnak a Csendes Donjáról beszélt, mi véressé tettük azt a csendes Dont. Ő javasolta tehát a címet, és azt mondta, hogy „az általad adott cím csak alcím legyen". Így lett aztán az 1943-ban megjelent könyvnek *A véres Don* a címe. Vitéz Somogyváry Gyula egyébként tartalékos százados volt, nagyon sok népszerű regényt írt az első világháborús élményei alapján. Amikor a németek bejöttek, már másnap letartóztatták. A Horthy-család baráti társaságába tartozott, és nyíltan németellenes volt ugyanis. Nem számított, hogy képviselői mentelmi joga volt és, hogy magyar katonaruhát viselt, elvitték a németek az Astoria szálló pincéjébe. Mi vittünk másnap be neki civil ruhát, mert katonaruhában még-

sem akarták a németek elvinni. Hát elvitték Németországba, onnan szerencsésen hazakerült, utána meg letartóztatták a kommunisták. Internálták. Cukorbeteg volt, és nem adtak neki inzulint. A szemtanúk szerint nagyon keserves halállal halt meg, a rendszerváltás után történt meg az újratemetése. Én annyira a tisztelője voltam, hogy felutaztam Pestre, és ott voltam az újratemetésén. Sőt abban az időben már megjelent a *Virágzik a mandulafa* című regénye, úgyhogy írtam is a Vas Népébe egy cikket, hogy *Újra virágzik Somogyváry mandulafája*.

Ön a hadifogságot sem kerülte el...

Persze, hadifogoly is voltam, de szerencsére, csak pár óráig. Ez is az életem meghatározó pontja. Amikor Budapestet '44-ben kiürítették katonailag, az alakulatunkat ide helyezték Szombathelyre, egy bakonyi kitérővel. Az egyik újságíró barátom, a szombathelyi származású Hertelendy István, azt mondta, hogy ő nem jön, mert a németekkel nem akar együtt lenni. Kért, hogy én is maradjak Pesten. Neki voltak baloldali kapcsolatai, úgyhogy biztatott, hogy nem lesz semmi problémánk. Mondtam neki, hogy az egész családom itt van, Vas megyében, én mindenképpen hazajövök. Itthon találkoztam az édesanyjával. Sírásban tört ki, hogy az ő fia miért nem jött velem. István Budán nem mehetett óvóhelyre, mert katonaszökevénynek minősült. Egy eltévedt repeszdarab a halántékán találta, és ott maradt, én, hála Istennek így életben maradtam.

Amikor az oroszok már Sárvárnál jártak, akkor mi is elhatároztuk, hogy civilbe öltözünk és kitérünk előlük, mert tudtuk, hogy egy várostrom mennyi áldozattal jár. Nem lehetett tudni, hogy lesz-e ellenállás. Szombathelyen akkor rengeteg nyilas katona volt. Ők azonban előbb elmentek, mint a civilek. Március 28-án civilbe öltözve elhagytuk Szombathelyt. Az éjszaka Náraiban aludtunk, és onnan mentünk Pornóapáti felé. Nem volt semmi igazolványunk, amivel a határt átléphettük volna. Ezerszámra özönlött a nép Ausztria felé. Mi Pornóapátiban megvártuk a réten, amíg a német őr a határon felkapcsolta az oldalkocsis motorbiciklijét, és elindult. Amikor így felszabadult a határ, elindultunk, de csak olyan távolságba, hogy az oroszok közvetlenül ne érjenek el. A németekről tudtuk, hogy a magyar katonákat dolgoztatják: utat kellett nekik építeni, meg védőrendszereket. Az erdőkben aludtunk. Eljutottunk majdnem Grazig, amikor az oroszok elértek minket. Egy patak partján voltunk pihenőben, amikor az oroszok túlmentek rajtunk. Erre visszafordultunk, hogy akkor visszamegyünk, most már mindegy. Úgy 10-en, 12-en voltunk. Voltak velünk idős hölgyek is, hisz a nős emberek hozták a hozzátartozókat is. Legényemberek ketten voltunk: Benyovszky István festőművész meg én. Amikor visszafordultunk, az oroszok betereltek bennünket egy hosszú menetbe, amely elindult Bécsújhely felé. Bécsújhelyen aztán elkezdték az oroszok egyenként vizsgálni az embereket. A fiatalokat kiválasztották, hogy viszik munkára. Engem is ezek közé választottak. A csoportomnál volt a kézipoggyászom. Visszamentem érte, hogy legalább váltóruhám meg tisztálkodási eszközöm legyen. Az egyik asszony, egy kecskeméti törvényszéki bíró felesége rám kiáltott: „Csak nem akar visszamenni! Hát, viszik Oroszországba!" Megfogott, lelökött a földre, és odaállt elém. Hívott oda még két-három hölgyet, azok aztán eltakartak. Az oroszok még nem tudták, hogy ki vagyok, mert név szerint nem írtak fel senkit, csak a létszám volt meg. Ezért volt az, hogy nagyon sok vasutas

lett hadifogoly, mert, ha valaki megszökött, akkor a kéznél lévő vasutast fogták el. Náluk csak a létszám volt fontos. A lényeg az, hogy egy ideig még kiabáltak, hogy jöjjön már az, aki elment. Én csendben voltam. Estig nem mertem felkelni, ott feküdtem a földön. Egyszer csak elmentek. Később tudtam meg, hogy Szibériába kerültek. Szóval én néhány órai fogság után megszabadultam. Bécsújhelyről megindultunk haza. Sopronba léptük át a határt. A többiek elmentek Pest felé, én meg jöttem Szombathelyre.

Még egyszer volt fogságban.

Megjelent 1943-ban *A véres Don* című riportkönyvem, ezt 45-ben zúzdába küldték, szeptember 9-én engem meg letartóztattak. Csörötneken voltam az édesanyámnál. 30 napig voltam előzetes letartóztatásban, mégpedig a Belsikátorban. Ott egy közönséges pincébe gyűjtötték össze a letartóztatottakat. Engem Csörötneken tartóztattak le. Egy ismerős fiatalember jött értem, aki annak idején a cserkészőrsömben volt, de rossz tanuló lévén megbukott és borbély lett belőle. 1945-ben beállt a rendőrséghez, és a rendőrség politikai osztályán dolgozott. (Akkor még nem volt ÁVO, de ez volt az elődje.) Azzal jött, hogy ki akarnak hallgatni. Ez tizenkettő előtt volt valamivel. Édesanyám az anyai ösztönével rögtön megérezte, hogy baj lesz. Kérdezte: „Le akarják tartóztatni? Akkor legalább engedje meg, hogy hadd ebédeljen meg." „Nem, nem, csak ki akarjuk hallgatni, aztán engedjük is haza." Bebicikliztünk Szentgotthárdra a rendőrségre. Ott a politikai osztályon, amint beléptem, közölte, hogy le vagyok tartóztatva. Rögtön ki akart hallgatni. Kérdezte, hogy miért mentem ki a frontra. Mondtam, hogy azért, mert katona voltam. „De meg is lehetett volna szökni!" Mondtam, hogy ha maga olyan naiv, hogy azt hiszi, hogy 1942-ben meg lehetett volna szökni, akkor én magának nem is válaszolgatok. Felugrott. Csapkodta az asztalt: „Na majd magát megszorongatják Szombathelyen a Belsikátorban." Én akkor már hallottam a Belsikátorról, mert gyakran voltam bent Szombathelyen. Tudtam, hogy ott van a politikai rendőrségnek a fogdája. Ez egy közönséges pince volt. Egy éjszakát Gotthárdon töltöttem, és másnap reggel rendőrkísérettel jöttünk Szombathelyre. A rendőr édesanyja szintén csörötneki volt, így ismert engem. Mondta, hogy őneki kell bekísérnie, de majd külön ül tőlem a vonaton, hogy ne lássák, hogy rendőr kísér. Így is volt. Amint megérkeztünk, azt kérdezte, hogy nincs-e valaki ismerősöm itt, Szombathelyen. Mondtam, hogy van. Azok, akiknél laktam, amikor katona voltam. Velük nagyon jó barátságba kerültem. „Hát akkor menjünk oda." Rögtön megkérdeztem, hogy nem kéne-e bekísérni, hisz tudják, hogy mikor ér be a vonat. Mondta, hogy nem, nem, ráérünk később is. Elmentünk az ismerősökhöz. Amikor a rendőrt meglátták, rögtön tudták, hogy mi a helyzet, de nagyon barátságosan fogadták őt is. Megreggeliztünk. Én kilenc óra felé mondtam, hogy menjünk már, mert félek, hogy megbüntetnek (a korai, nyolc órás vonattal jöttünk ugyanis). „Hát, ha nagyon siet, akkor menjünk." – mondta a rendőr. A Belsikátor pincéjében az illat rögtön megütötte az orromat, jobban mondva a szag. Nem volt külön illemhely ugyanis. 6-7 ember volt ott. Rögtön felálltak, és azt kérdezték tőlem akik ott voltak, hogy engem, miért hoztak be. Mondtam, hogy haditudósító voltam. Egy másik azt kérdezte: „Zsidó ügye van?". Tudniillik ezek, akik akkor lent voltak, mind a munkaszolgálatosoknál voltak keretlegények. Mert azt mondja, „akkor ma-

gával itt nem is sokat törődnek". Valaki megszólított. Egy rábagyarmati ismerősöm volt az. Mondta, hogy van valahol egy ajtó, azt hozzam oda, és akkor egymás mellett leszünk, akkor nem kell a földön feküdnöm. Kiderült ugyanis, hogy a földön feküdtek. Aki azon az ajtón aludt, azt nemrég vitték el. Hallottam már előzőleg is a rémhistóriákat, de ezek olyan átéléssel mesélték, hogy én is remegve vártam, hogy mikor visznek kihallgatásra, de csak nem kiáltották a nevemet. Akinek a nevét kiabálták, azt már úgy hozták vissza, hogy nem tudott a saját lábán menni. Délután öt óra körül kiáltották a nevemet. Összeszorult a gyomrom. A szívem a torkomban vert. Felkeltem, hogy elinduljak, de mindjárt hozzá is tették, hogy a cuccát is hozza magával. Akkor felszabadultam, tudtam, hogy innen elvisznek máshova. Átkísértek az akkori Faludi Ferenc utcába (ma Petőfi Sándor utca). Ott volt a rendőrségi fogda. Itt voltam 30 napig. Az az érdekes, hogy ez az épület most a Pedagógiai Intézethez tartozik, és én később dolgoztam abban a szobában, amelyikben annak idején raboskodtam.

Az szörnyű, amikor valakinek elveszik a szabadságát. Először is a bizonytalanság. Engem azzal fenyegettek, hogy átadnak az oroszoknak, mert a háborúról írtam. De nem tudták felhajtani a könyvet, nem volt konkrétum, amivel vádoljanak, úgyhogy 30 nap után ideiglenesen szabadlábra helyeztek. A 30 napot azért tartották be, mert rendelkezés volt arról, hogy 30 nap után már csak az ügyészség tarthat továbbra is fogva. Az ideiglenesség azt jelentette, hogy én tudtam, hogy nagyon kell vigyáznom minden kijelentésemre, mondatomra, viselkedésemre, mert bármikor újra lefoghatnak. Ez nagyon meghatározta a magatartásomat. Ha valaki később előttem szidta a kommunistákat, én „védőállást" foglaltam el, mert féltem a provokációtól, hisz voltak ilyenek. Később, 1948-ban az Újságíró Szövetség felszólított, hogy kérjem a tagságot, amihez kellett mellékelni az erkölcsi bizonyítványt. Én ezt megkaptam, melyben az állt, hogy büntetve nem voltam, de politikai nyilvántartásban szerepelek. Tudtam tehát, engem különösen figyelnek. Telefont sem kaphattam, még a feleségem nevére sem…

1946-ban szombathelyi lakos lettem, az Új Vasvármegye munkatársa. Akkoriban Szombathelyen három napilap volt. A kommunisták Szabad Vasmegyéje, a szocdemek Új Vasvármegyéje és a kisgazdák Nyugati Kis Újsága. Mivel már 33 éves voltam, 1947-ben megnősültem. Egy szombathelyi kisiparosnak a lányát vettem feleségül. 1948-ban megszületett a fiam. Eközben 1948-ban a két párt egyesült. Minket nem vettek be a kommunisták lapjába. A feleségem addig nem dolgozott, hisz az újságírói fizetés abban a korban jelentős volt, és ott volt még a sok kedvezmény. Ingyen mentünk moziba, színházba, a villamoson is ingyen utaztunk. Az egyesülés után munkanélküli lettem. Ekkoriban nem volt munkanélküli segély. Az volt a szerencsém, hogy volt egy orvos barátom. Találkoztam vele egyszer az utcán. Én akkor nagyon lehangolt voltam, így kérdezte, hogy mi bajom van. Mondtam neki. Kérdezte: „Ugye reumás vagy?" Mondtam, hogy persze, hogy az vagyok. Behívott a rendelőbe, és táppénzre kiírt. Körülbelül három hétre voltam táppénzen. Csak az volt a probléma, hogy akkoriban ellenőrizték a táppénzeseket, így nem mozdulhattam ki, mert nem tudhattam, hogy mikor jönnek ellenőrzésre. Engem ez nagyon zavart, a szabadságot rettentő fontos értéknek tartom. (Ezért is fájt annyira, amikor börtönben voltam.) Kinéztem az ablakon, s láttam egy koldust. Én még azt is irigyeltem, mert szabadon oda ment, ahova akart. Három hét után mondtam a barátomnak, hogy én nem

bírom már ezt a kötöttséget. Kértem, hogy írjon ki. Közben aztán kerestek a Nyugati Kis Újságtól, a Kisgazdapárt lapjától. Azért Nyugati, mert a budapesti volt a Kis Újság. Tehát a Nyugati Kis Újsághoz hívtak belső munkatársnak. Ezt én örömmel elfogadtam, mert barátaim dolgoztak ott. A főszerkesztő, nagyon bohém fiú, a lakása közelében lévő italboltban kezdett féldecikkel minden reggel, úgyhogy engem tett meg összeállító szerkesztőnek. Déli lap volt a mienk (a másik kettő reggeli), úgyhogy korán kellett kezdeni. Én már hét órakor bementem a szerkesztőségbe. Úgy tíz óra felé fel szokott hívni a főszerkesztő, hogy „Lajos, lesz lap máma?" Mondtam: „Lesz Imre, ha nem jössz be." Tudniillik, ha bejött, szóval tartott, pedig nekünk percre pontosan dolgozni kellett, ha délre végezni akartunk. Itt dolgoztam 1949-ig, amikor Rákosiék felszeletelték a Kisgazdapártot. Egy részét, Dobival az élen bekebelezték, a másik részüket, akik nem akartak csatlakozni, letartóztatták. Én munkanélküli lettem újra. Abban az időben már felállt a munkaközvetítő iroda a Fő téren. Oda minden nap be kellett menni bélyegeztetni. Csak az kaphatott új munkahelyet, akit a munkaközvetítő közvetített ki. Ez a kommunista párt égisze alatt működött. Egy Erdélyből idemenekült és kommunistává vált (eléggé unintelligens) férfi volt a vezetője. Egyik alkalommal azt mondta nekem: „Héj, maga újságíró! Tud gépelni?" Mondtam, hogy tudok. Egy újonnan megalakult vállalathoz, a Kéményseprő Vállalathoz kerestek gépírót. Nagyot csúsztam a társadalmi ranglétrán, ezen kívül a fizetésem töredéke lett a régi jövedelmemnek, de elfogadtam, mert a családomat el kellett tartani. Ezután hamarosan könyvelőt faragtak belőlem. Én, a betű embere, a számok világában fuldokoltam. Azért lekötöttem magam: megírtam a kéményseprőipar történetét, a kéményseprőkhöz kapcsolódó szokásokat. Én addig is írtam, de csak az íróasztalfióknak. Az egyik legnagyobb csapás egy újságírónak, ha nem kap nyilvánosságot.

Kapcsolataim révén aztán tagja, sőt vezetőségi tagja lettem a Vasi Írók és Művészek Munkaközösségének, melynek Palkó István, régi barátom volt a vezetője. Antológiát jelentetett meg a munkaközösség 1954-ben[2]. Ezt én rendeztem sajtó alá. Akkor még a nevemet nem tettem alá, mert féltem. Nem akartam, hogy a nevem nagyon forogjon, mert irigy emberek mindig voltak, és elég volt egy rosszindulatú rágalom, hogy az embert elvigyék. A lényeg az, hogy ebben az antológiában benne volt a Kéményseprő és a szerencse című írásom. Ez volt a hosszú számkivetettségem után az első tanulmányom, cikkem, ami megjelent. Minden vasi kiadványnak eztán én lettem a sajtó alá rendező szerkesztője, köszönhetően a nyomdaipari ismereteimnek, amiket újságírói múltamnál fogva elsajátítottam. Felszabadult előttem a szellem világa. Újra élhettem az íráskényszeremnek. Ugyanis az újságírónak nagyon nagy az íráskényszere, és nagy benne a közlési vágy. Akiben ez nincsen meg, az nem is igazi újságíró.

Hogy lett Önből könyvtáros?

Ez ugyanebben az évben volt, tehát 1954-ben. Az egyik alkalommal a munkaközösségi értekezleten a Megyei Könyvtár igazgatója, aki szintén tag volt, említette, hogy kaptak egy új státust, fel tudnak venni még egy embert. Kérdezte, hogy tudunk-e valakit

2 Az Őrség című kötetet Palkó István szerkesztette. Többek között Gazdag Erzsi, Károlyi Amy, Káldi János, Kertész József, Kiss Gyula és Weöres Sándor írásai jelentek meg benne.

ajánlani. Mondtam, hogy tudok, én magamat ajánlom. Meglepődött, hisz ismerte a múltamat. Mindenképpen férfit akartak felvenni, hisz akkoriban csak nők dolgoztak a könyvtárban. Olyan ember kellett nekik, aki ismeri az irodalmat, jó kiállású, tárgyalóképes, hisz akkoriban a könyvtárakat még szervezni kellett. Akkoriban nagy káderezések folytak. A Megyei Könyvtár a Megyei Tanács Népművelési Osztályához tartozott. A Megyei Tanácson a személyzetis egy Tari nevű volt ÁVO-s százados volt. Ő nem akart felvenni, de végül is beleegyezett, ha én szerzek két kommunistától ajánlást, akkor felvesznek. Én ezt a kapcsolataim révén könnyedén megszereztem, ugyanis én könnyen teremtettem mindig is mindenkivel kapcsolatot. Én mindenkiben csak a jót látom, így a kommunisták között is volt nekem mindig barátom. Tehát megkaptam az igazolást, és 1954. szeptember 1-jén segédkönyvtáros lettem. Nagyon boldog voltam, mert nekem a könyv az éltető elemem. A könyvtárat, az emberek művelését a kommunisták is nagyon fontosnak tartották. Az eredményekről be kellett számolni a szaksajtóban. Én először a Budapesten megjelenő Könyvtáros című lapba írtam. Ezekből a jelentésekből a helyi lapban is kezdtek megjelenni a helyi vonatkozású cikkek. Ezen kívül aztán az irodalmi eseményekről is beszámolhattam, lassan megnyílt előttem a helyi sajtó is. Közben kezdtem behatóan foglalkozni néprajzi témákkal. A néprajzi érdeklődés mindig bennem volt. Itt, a Megyei Könyvtárban az első hónapokat az olvasószolgálatban töltöttem. Rettentő nehéz munka volt. Az emberek többsége Jókait keresett, esetleg Mikszáthot, de Móriczig már nem jutottak el. Viszont a hivatalos helyekről a szovjet szerzők népszerűsítését várták el, ami viszont nem volt egyszerű. De sokan kerestek mesekönyvet is. A régieket már ronggyá olvasták, nagy volt a hiány. Szívfájdalmam volt, amikor a kisgyermeket is hozták, és kiábrándultan kellett elmenniük, mert nem volt mesekönyv. Eszembe jutott, hogy gyermekkoromban én sok mesét hallottam. Az én gyermekkoromban még az élőszó volt a kapcsolatteremtés eszköze. Meséltek az idősek csoda dolgokat, mondákat is, regéket, de főleg babonás dolgokat a tüzes emberről, a mándliról és egyéb csodás lényekről. Ezeket, mint a szivacs szívtam magamba. Eszembe jutott aztán, hogy gyermekkoromban volt egy idős néni a szomszédban, aki nekem sokat mesélt. Egy meséjét annyira szerettem, hogy többször el is mondattam, s a végén már meg is tanultam. Ez volt az Aranyrózsafa. Emlékezetből leírtam ezt. Később átkerültem az olvasószolgálatból a hálózati csoportba, melynek a csoportvezetője lettem. Kaptunk egy motorkerékpárt. Én, a technikai analfabéta megtanultam vezetni, letettem a vizsgát. Jártam az egész megyét motorkerékpáron. A vidéki kollégáktól mindig érdeklődtem, hogy nincs-e mesemondó. Kezdtem összegyűjteni a meséket, hogy minél előbb minél több legyen. Hogy ne tereljem magamra a figyelmet (még mindig féltem), összehoztam egy munkaközösséget. Dr. Kiss Gyulával dolgoztam együtt, aki akkor a Megyei Tanács Népművelési Osztályán dolgozott. Régi jó barátságban voltunk. Megnyertem őt azért, hogy a Tanács részéről is legyen valaki bent. A Munkaközösség tagjai is segítettek a gyűjtésben, sőt a Nagy Lajos Gimnáziumban is összehoztam egy ifjúsági csoportot, és nagyon sok jó anyagot kaptam a vidéki tanulók gyűjtéséből. Népdalokat is. A Megyei Tanács akkori elnökhelyettese arra biztatott, hogy állítsak össze mesekönyvet. Ebben az időben jelent meg Illyés Gyulának a 77 magyar népmeséje, melyben azt írja, hogy a népköltészet a nép egyes tagjainak az emlékezetében él, s vannak alkotó egyéniségek, akik megváltoztathatják a szövegét. Tehát ezzel azt mondta, hogy neki mint a nép fiának joga van a változtatáshoz. Ebből

kiindulva én is változtattam a mesék szövegén, mert ezeknek a történeteknek a nagy részét nem lehetett gyermekkézbe adni, hisz voltak benne drasztikus elemek is. Elkezdtem a feldolgozást. 1945-ben megjelent egy mesemondónak a meséit tartalmazó kötet. Ez a mesemondó a csákánydoroszlói Kardos József volt. A kötet címe Furfangos tilinkó. Ötezer példányban jelent meg. A Népművelési Osztály volt a kiadó, a nyomdaköltséget is az fizette. Nem került kereskedelmi forgalomba, hanem Kiss Gyula segítségével a Tanácson keresztül terjesztettük. Feleségemmel postáztuk. El is adtuk az összes példányt. Közben nagyon sok mese gyűlt össze. Többek között a megye leghíresebb mesemondójától az uraiújfalusi Nagy Istvántól[3]. Úgyhogy egy újabb kötetre valót összeállítottunk. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a Pénzügyi Osztály vezetője a Tanácson felszólított, hogy fizessem vissza a nyomdaköltségeket. Visszafizettem, és maradt még annyi hogy bele mertem vágni egy következő kötetbe. Megvalósítottam a szocializmus körülményei között a magánkönyvkiadást. A második kötetet öt vagy hat mesemondó meséiből állítottam össze. Megírtam mindegyik életrajzát is. Megjelent az Aranyrózsafa. Ez csak kétezer példányban jelent meg, de már a Munkaközösség adta ki. A szombathelyi könyvkereskedő, Stadler József forgalmazta. Itt járt Szombathelyen az Állami Könyvterjesztő Vállalat vezére. Mikor meglátta a kötetet, megtetszett neki. Felvette velem a kapcsolatot, s rögtön megrendelte tőlem tízezer példányban. Ez óriási esemény volt. Boldog voltam. De abban az időben minden kiadványhoz külön engedélyt kellett megszerezni. Én felmentem Budapestre, hisz minden vasi könyvnek én intéztem az engedélyezést. Amikor a Könyvkiadó igazgatójának megmutattam a megrendelést, mondta, hogy az nagyon ritka dolog, hogy a Könyvterjesztő előre megrendel egy könyvet. Mondta, hogyha ez olyan jó, akkor nekünk van saját kiadónk, a Móra. Rögtön felhívta annak az igazgatóját, hogy megyek hozzá. Addig én még nem találkoztam vele, de a neve ismerős volt: Fazekas Anna. Ő írta az Öreg néne őzikéjét. Nagyon barátságosan fogadott. Azt mondta, hogy természetesen kiadják a könyvet, ha tízezer példány előre meg van rendelve, csak azt nem tudják, hogy mikor, ugyanis nincs nyomdakapacitásuk. Én kihúztam magam, és mondtam, hogy nekem viszont van, Szombathelyen. A második kiadás így már a Móra Könyvkiadó gondozásában jelent meg Szombathelyen. Ez a kötet volt az, amelyik által a pesti kiadók tudomást szereztek a szombathelyi nyomdáról. Ettől kezdve elárasztották Szombathelyet. A harmadik kötet összeállításának is nekikezdtem. Ez már eredetileg a Móra kiadásában jelent meg.

Én nagy hivatástudattal végeztem a könyvtárosi munkámat, mert ismerem a könyv szerepét a tudásmegszerzésben, a szórakozásban… Azt kezdtem tanulmányozni, hogy mivel lehet az embereket az olvasásra szoktatni. Egyébként vallom, hogy aki gyermekkorában nem szokja meg az olvasást, annak felnőtt korában nagyon nehéz megszoknia. Fontosnak tartottam ezért a gyermekekkel való foglalkozást. Ankétokat szerveztem, főként a járási könyvtárakba s a nagyobb községi könyvtárakba. Egyébként akkoriban még nem volt minden községben könyvtár, meg kellett őket szervezni. Részt vettem a szervezésben. Már említettem, hogy motorkerékpárral jártam a megyét. Abban az időben még állt a sorompó. A sorompón túli községekbe csak külön engedéllyel lehetett bejutni. Csörötnek is a határsávba tartozott. Én nagyon szerettem az édesanyámat, de nem látogathattam meg évekig, mert csak halálesetekkor adtak engedélyt. Abban az időben édesanyám járt be

3 Kuntár Lajos: A leghíresebb mesemondó (125 éve született Nagy István) Vasi Szemle 2004/4.

Szombathelyre. Amikor aztán motorkerékpárral mentem, kaptam engedélyt, sőt, még a műszaki záron túl is be lehetett jutni bizonyos kapukon keresztül. Nagyon sok utam vitt Szentgotthárdra, s közben mindig útba ejtettem Csörötneket. Így teltek a könyvtárosi éveim.

Közben a könyvtárosok életéről kezdtem írni, sőt elkezdtem kutatni a könyvtárak történetét is. Mindennek van története, s minél jobban szeretünk valakit, annál többet akarunk megtudni a múltjáról.

A könyvtártörténeti kutatásokat hamarosan egy diploma is nyomatékosította...

Olyan rendelet született, hogy a Megyei Könyvtár csoportvezetőinek el kell végezni az egyetemet (én csoportvezetői beosztásban voltam) az ELTE-n, könyvtár szakon. Én kaphattam volna felmentést, mert elmúltam 42 éves, valamint a kétéves szakmai gyakorlatom is megvolt, de gyermekkori álmom volt, hogy történelem szakos tanár lehessek, s most megvolt a lehetőség. Önként jelentkeztem. Felvételi vizsgára hatan mentünk a szombathelyi Megyei Könyvtárból, hármunkat vettek fel. Ez a felvételi 1956-ban volt. Az '56-os forradalom miatt a tanév nem kezdődött meg az egyetemen a szokott időben, októberben, hanem valamikor csak decemberben. Csonka félév volt tehát az első, de a féléves vizsgákat letettük. Én úgy végeztem el a tanulmányaimat, hogy az öt év alatt egyetlenegy utóvizsgám nem volt, pedig abban az időben építettem a házat, és jelentős volt az írói munkálkodásom is. Őszintén vallom azt, hogyha az ember valamit komolyan akar, akkor legyőz minden akadályt. Elvégeztem az egyetemet, megkaptam a diplomát. Az utolsó vizsgán a könyvtár szaknak a vezetője, dr. Kovács Máté egyetemi tanár azt javasolta, hogy a szakdolgozatomat fejlesszem tovább, bővítsem ki disszertációnak, vagyis, hogy szerezzem meg a doktori címet. Hát egy vizsgázó diák mit nem ígér meg! Persze, hogy megígértem, be is jelentkeztem. Abban az időben volt egy tanács, amelyik elfogadta a témákat. Én azt a témacímet adtam, hogy *Szombathely könyv- és könyvtárkultúrája*. Nagyon örültek, mert ilyen téma még nem volt náluk, így elfogadták. Eléggé elfoglalt voltam és eszembe nem volt, hogy készüljek a doktori szigorlat letételére, viszont gyakran találkoztam országos értekezleteken a professzorommal, aki minden alkalommal megkérdezte, hogy mennyire vagyok már. Mondtam neki, hogy haladok. Nem akartam hazugságban maradni, tényleg nekiálltam. Jelentkeztem. Kitűzték a határidőt. Az egyetemi doktorátusnál két órás volt a vizsgaidő (a disszertáció elfogadása alapfeltétel volt, az enyémet jelesre fogadták el). Egy óra volt a könyvtár, tehát a főtantárgy, fél óra a marxizmus, mely kötelező volt mindenkinek, fél óra pedig a munkásmozgalom története. Egy egyetemi tanár volt az elnök. Tudtam, hogy a francia irodalom a témája. Ilyenkor ajánlatos az adott ember munkásságában tájékozottnak lenni, hisz minden magasabb képességű tanárember a saját munkáját tartja a legfontosabbnak. Hanem, mikor együtt ült a bizottság, az elnök hiányzott. Téli nap volt, reggel hó esett. Budán olyan helyen lakott ez az elnök, hogy nem tudott az egyetemre bejönni. A jelenlévő tagok sajnálták az elvesztegetett időt, azt mondták, hogy nem várnak tovább. Kijelöltek egy teljesen ismeretlen elnököt, aki megnyitotta a vizsgát, de elnézést kért és el is ment a sok munkájára hivatkozva. Én elindítottam a könyvtártörténetet az ókortól, végigvezettem a könyv szerepét az egyes társadalmi rendszerekben. Nem jutottam tovább a francia forradalomnál, mert kiderült, hogy már egy óra tíz perce beszéltem. Akkor vették ezt észre. Az egyik tanár meg is jegyezte, hogy ilyen összefüggésben még nem hallotta a dolgot. Gyorsan

leállítottak, hogy legyen időm a többire is. A munkásmozgalom történeténél tudtam, hogy az egyik vizsgáztató tanárnak a kiegyezés a fő témája. Akkoriban jelent meg egy nem történész tollából a kiegyezés új értelmezése. Én ezzel kezdtem. A lényeg az, hogy a két órát megtartották. Megkértek, hogy menjek ki és várjam meg a bizottság döntését. Kimentem. Az ott lévő hölgyek hozták a vizet. Mondtam, hogy köszönöm, de nem vagyok szomjas. „Hogyhogy? Aki innen kijön, annak első dolga vizet kérni." „Én nem vagyok szomjas." „Na akkor magának igen jól sikerült." Mondtam, hogy én is úgy érzem. Tíz percnél tovább nem kellett várakozni, behívtak és kihirdették, hogy summa cum laude, tehát a legnagyobb dicsérettel egyetemi doktorrá avatnak fel. Én itthon nem is mondtam senkinek. Akkoriban még sok vezető állásban lévő ember nyolc elemit sem végzett. Bizony irigykedve fogadták, hogy én doktor lettem.

Azt el kell mondani, hogy közben, '60-ban, tehát az egyetemi tanulmányaim során a könyvtár igazgatói székében változás történt. Az addigi igazgatót leváltották (Tóth Józsefnek hívták), aki kezdettől fogva vezetője volt a helyi könyvtárnak. A forradalomban való részvétele miatt történt a leváltás. Főként a helyi rádióban tartott előadásai miatt le is tartóztatták. A pártkapcsolatai révén egy tanárember került a Megyei Könyvtár élére. Nevét nem mondom, mert nem érdemli meg, de egy jellemtelen, a szakmához nem értő, emberileg nagyon kifogásolható valaki volt. Olyan hangulatot teremtett a könyvtárban, amelyben már nem lehetett jókedvű munka. 1960-ban létrehozták a népművelődési tanácsadó beosztást megyénként. Szalay László, a későbbi főiskolai főigazgató volt akkor a Megyei Tanácson a népművelődési csoportvezető. Megkeresett, azt mondta: „Lajos! Ez az új főnököd állandóan áskálódik ellened. Én felajánlok egy sokkal jobb beosztást." Kérdeztem, hogy mi az. Akkor mondta, hogy meg kell szervezni a népművelődési tanácsadást, s úgy gondolja, hogy erre én vagyok a legalkalmasabb. Mondtam, hogy Laci, értsd meg, én egyetemi tanulmányaim befejezése előtt vagyok a könyvtár szakon. „Nem baj az, tudod hasznosítani később is" – mondta. Olyan magas fizetést ajánlott, hogy elvállaltam. Közvetlenül a Megyei Tanácshoz tartoztam. Országos értekezletekre jártam rendszeresen, ahol én mindig felszólaltam, és ösztönöztem a minisztériumot, hogy indítsa be a népművelő képzést. Bíró Verának hívták a főosztályvezetőt. Egyik alkalommal azt mondja, hogy a minisztérium helyt ad a követelésnek, beindítja a népművelő–könyvtáros szakot, de nem tud új intézményt alapítani, hanem az ország öt tanítóképzője közül valamelyik keretében valósítják meg. Én hazajöttem. A szomszédomban lakott a Palkó István, a Képző igazgatója, akivel nagyon jó barátságban voltam. Elmentem hozzá, és mondtam, hogy Szombathelynek ezt meg kell szereznie. Palkó István a gyors határozatok embere volt, ő hozta a gyors intézkedésével a Tanítóképzőt is Szombathelyre. Azt mondta, Lajos, menjünk Pestre. Két nap múlva mentünk is az illetékes előadóhoz. Mikor mondtuk, hogy miért jövünk, összecsapta a kezét, hogy ezek a vasiak! Azt hitte, hogy rá kell majd verni valakire a feladatot, mi meg önként jövünk. Dr. Hadnagy László volt a miniszterhelyettes, aki Szombathelyről származott. Dr. Kiss Gyulával együtt annak idején az iskolán kívüli népművelési területen dolgozott. Bementünk hozzá, azt mondta, hogy ő teljes mellszélességgel támogat minket. Na, így indult el, amit később sokan maguknak akartak, akarják még ma is. Pedig ez a tény, hogy a szikrát én adtam, de kellett hozzá Palkó István gyors elhatározó képessége. Jött Szombathelyre a képzés az országban

5 A beszélgetés Kuntár Lajos Paragvári utcai házában készült (a Paragvári utca 52-ben lakott haláláig).

egyedül, de utána Debrecenben is megvalósították az itteni gyakorlat alapján. Megnövekedett a tanulói létszám, s ez mind kellett ahhoz, hogy főiskolai rangot kapjon Szombathely. Ma már a népművelést is másként hívják[4].

Közben nekem jelentek meg könyveim. Több is. Nagyon sok könyvet szerkesztettem. Volt olyan időszak, amikor majdnem minden Vas megyében megjelenő könyvnek én voltam az egyik szülőatyja. Irigyeim mindig akadtak. A doktorálás után szereztem a legtöbb és legveszélyesebb ellenséget. Úgyhogy 1967-ben egyszerűen leváltottak a tanácsadói, vezetői állásomból. Négyen voltunk függetlenítettek, a többiek tiszteletdíjas társadalmi munkások, akik a népművelés egyes területein dolgoztak. A Megyei Tanácsnak kellett végrehajtani a leváltásomat, arra hivatkozva, hogy vezető állást csak politikailag megbízható ember tölthet be. Engem megbízhatatlannak minősítettek. Persze volt előzmény, mert jártak nálam az ÁVO-sok, akik különféle fenyegető kijelentéseket tettek, többek között gittegyletnek nevezték a Néprajzi Munkaközösséget. Aztán az volt a kifogás, hogy a testvérbátyám az amerikai nagykövetnek a személyi gépkocsivezetője, és az Amerikában élő nővéremmel szoros levelezési kapcsolatot tartott. Akkor volt még egy eset, amit mindenképpen el kell mondani. Gosztonyi János volt akkoriban a megyei pártbizottság első titkára, aki egyszer magához rendelt, és azzal kezdte a mondókáját, hogy rólam mint újságíróról jó híreket hallottak. „Terád most pártonkívüli létedre a Pártnak nagy szüksége van, meg akarjuk javítani a lapunkat, tehát a Vas Népének a nívóját és téged most oda szeretnénk vinni. Felajánljuk, hogy a régi foglalkozásodnak megfelelően dolgozzál." Rákérdeztem, hogy milyen minőségben. Mondta, hogy olvasószerkesztőnek, tehát aki elbírálja a lapban megjelenő írásokat. Én rögtön felmértem, hogy az újságírók többsége a pártlapnál párttag. Mindenki a saját írását tartja a legjobbnak. Ha én azzal utasítom vissza, hogy ez nem alkalmas a közlésre, akkor nem veszik tudomásul azt, hanem rögtön elkezdenek engem támadni. Ezt felmérve mondtam, hogy én erre nem vagyok alkalmas, már öreg vagyok. Gosztonyi felcsattant: „Adenauer hány éves?! És egy birodalmat vezet. Na ne jöjj ilyen kifogásokkal!" Én csak mondtam, hogy csalódnátok bennem és én azt nem szeretném. Végül azzal bocsátott el, hogy három nap gondolkodási időt ad. A feleségét Szilágyi Rózsának hívták (ő volt az első felesége), a Vas Népénél dolgozott és eléggé jó viszonyban voltunk. Felmentem hozzá, és elmondtam, mi történt.

4 Az interjú idején a Főiskolán művelődésszervező elnevezéssel oktatták az egykor népművelő nevet viselő szakot, azonban 2006-ban már andragógia (felnőtt nevelés) néven folytatódott a képzés, művelődésszervező szakiránnyal.

Azt mondta: „Lajos bácsi, én is ajánlottam. Azt hittük, hogy örül majd a lehetőségnek." Na és, mondom, hogyha nemet mondok, a megye első embere mit fog mondani? Azt mondta, semmit, legyek nyugodt, ahhoz intelligens a János. Én sokáig nem mertem elmenni olyan helyre, ahol a Gosztonyi is ott volt, ha rám néz, nehogy eszébe jusson, hogy itt ez a pártonkívüli, ráadásul flekkes, aki visszautasította. Mert ezt is mondtam neki, hogy én flekkes ember vagyok. Azt mondta, minálunk már nincsenek flekkesek, mi mindenkit a munkája után ítélünk meg. Olyannyira a munkám után ítéltek meg engem, hogy amikor felhelyezték miniszterhelyettesnek, az utódok rögtön lecsaptak rám, és mint már fent is említettem, leváltottak. Visszatettek a Megyei Könyvtárba. Ahonnan kiemeltek csoportvezetőként, visszatettek beosztottként. Abban az időben a leváltott emberekhez úgy viszonyultak, hogy mikor mentem az utcán, volt olyan, aki átment az utca másik felére, hogy ne találkozzon velem, ne kelljen üdvözölni. Én ezt tudomásul vettem. Bennem olyan erős volt a könyvtáros munka szeretete, hogy dolgoztam továbbra is ugyanabban a beosztásban, csak nem csoportvezetőként. Jártam az egész megyét, akkor már művelődési autóval, főként a majorokat, a legkisebb falvakba is bejártam. Végül öt év után megkerestek, felajánlották az iskolai könyvtári szakfelügyeletet. Úgy érzem, ők is érezték, hogy velem itt nagy méltánytalanság történt. Én ezt a munkát örömmel elvállaltam, mert vallom azt, hogy a gyerekeket az iskolában, a gyerekkorban kell megtanítani a könyv szeretetére, mégpedig az iskolának és a szülőnek együttdolgozva.

1974-ben elértem a nyugdíjkorhatárt, akkor 60 év volt a nyugdíjkorhatár, de a Szalayék azt mondták, addig dolgozhatok, ameddig akarok. Én dolgoztam tovább, de három év múlva nyugdíjba ment a feleségem és ebben a házban[5] nem akart egyedül maradni, láttam rajta, úgyhogy én is kértem a nyugdíjazásomat. Nyugdíjba helyeztek, de a tanácsi könyvtáraknak a szakfelügyeletét tiszteletdíjért még további öt évig végeztem. Közben írtam, szerkesztettem, ami az életelemem. A kulturális életben is tevékenyen részt vettem, sőt most még 91 éves koromban is kaptam nemrég egy telefonhívást, Velem község történetének írója kérte, hogy véleményezzem az írását. Mondtam, hogy már nem szívesen vállalom, de csak hozza mindenképpen. Azt még el fogom végezni, aztán hogy még mi mindent, azt nem tudom. Attól függ, hogy meddig marad meg a szellemi erőm, mert ebben a korban az agy nem olyan éles, és a befogadókészsége gyengül. Én a memóriámon érzem, de az íráskészségem még megvan és ez éltet. Még sok téma foglalkoztat, tudniillik rengeteg olyan téma van a megye történetében, amit csak én tudok már, tekintve, hogy cselekvő részese voltam a történéseknek. Ezek közül már egy csomót meg is írtam, általában emlékirat formájában, de hát a sorstól függ, hogy a gondviselés meddig éltet.

Köszönöm az interjút!

Magamtól féltem...

PALLÓSINÉ DR. TOLDI MÁRTÁVAL, A SZOMBATHELYI BERZSENYI DÁNIEL KÖNYVTÁR NYUGALMAZOTT IGAZGATÓJÁVAL BESZÉLGET BOKÁNYI PÉTER

A Berzsenyi Dániel Könyvtár gyűjtőtevékenységében különös figyelmet kap a megye irodalmi jelene és múltja. Mi mindent őriz a Savariensia gyűjtemény?

A gyűjtemény a megye történelmére, társadalmára, gazdasági és kulturális életére, valamint jeles személyiségeire vonatkozó publikált irodalom minden bizonnyal leggazdagabb tára. Már könyvtárunk jogelődje, az 1880-ban alapított városi közkönyvtár is törekedett arra, hogy tudatos gyűjtéssel figyeljen a vármegyében megjelenő kiadványok beszerzésére. A tevékenységet az 1883-ban közreadott címjegyzék igazolja. Pável Ágoston 1925-ben nyomtatott katalógusa – ahol a helyismeret földrajzi csoportosításban külön osztályt kapott – 216 vonatkozó címet vesz számba. A későbbi könyvtáros generációk erre az alapra építkezve folytatták a gyarapítást. Az 1952-ben létrehozott megyei könyvtárak meghatározó feladata lett a helytörténeti és helyismereti irodalom gyűjtése és feltárása. A „Savariensia különgyűjteményt" 1956-ban, 992 kötettel alakították ki. Ez az archiválásra és a helyi emlékezet, a tájhaza értékeinek megőrzésére, tudatosítására, nemzedékek közötti átörökítésére szánt gyűjteményrész ma közel 20 ezer egyedi leltározású és 114 ezer csoportos nyilvántartású dokumentumot foglal magába. Könyvtárunk tudományos tevékenysége leginkább ehhez a leírhatatlan értéket képviselő tárhoz kapcsolódik. A teljes körű analitikus feltáráson túlmenően számbavételi és tájékoztatási céllal 1964 óta regisztráljuk, dokumentáljuk a Vas megyei helyismereti irodalmat, melyről a 2005-ös tárgyévvel bezárólag nyomtatott bibliográfiát és repertóriumot is közreadtunk. Ezt követően a nyomtatott bibliográfia szerepét az online „VMI adatbázis" vette át. (42 ezer rekordot tartalmaz, a csak intraneten elérhető teljes „VAS" adatbázis ennek közel dupláját.) A források feltárása az egyedi dokumentumokon túl a periodikumokban megjelenő tanulmányokra, cikkekre is kiterjed. Az előfizetett, és kötelespéldányként érkező, illetve a tartalmi kiegészítéssel figyelt elektronikus sajtó (együtt 300–250 cím) releváns szövegeinek rekordjait 20 fős munkaközösség rögzíti az elektronikus adatbázisban, tartalmi feltárása helyismereti tárgyszórendszerrel történik. Az aprónyomtatványokat önfeltáró rendszerben őrizzük, ám jelentős részük már digitalizált formában is kereshető a Vasi Digitális Könyvtárban. Ugyanitt elérhető a legfontosabb régi kiadású megyetörténeti kötetek teljes szövege is. Könyvtárunk kultúragazdagító tevékenységének egyik kitüntetett szelete a Savariensia gyűjteményre épülő kiadói tevékenység, gazdag személyi és tájegységi bibliográfiákkal, tanulmánygyűjteményekkel és konferencia kötetekkel, a legutóbbi időtől már elektronikus dokumentumokkal és digitális archívumokkal is kiegészülve.

Az olvasóterembe lépve a vitrinekben kincseket láthatunk: évszázados könyveket, kiadványokat. Melyekre a legbüszkébb a könyvtár?

A 2000–2002-ben történt bővítés és felújítás koncepciójában a kollégák teljes egyetértésével nyert prioritást az az elv, hogy olvasótermeink látványban is megjelenítsék a könyvtárak hiteles tudásőrző, és az érdeklődőknek személyes életútjukon becsülhető támaszt nyújtani képes – meggyőződésünk szerint – múlhatatlan szerepét, amelyben jól megfér egymás mellett régi korok nyomtatott kultúrkincse, a jelenkori irodalom és az interneten elérhető gazdagodó, de feltétlenül értékelést, kritikai nézőpontot kívánó információ. Ennek megfelelően alakítottuk ki a berendezést, helyeztünk el a polcokon egy művelődéstörténeti ritkaságokból válogatott kézikönyv kollekciót. A vitrinekben pedig különleges kincseket tettünk közszemlére, egy könyvtártörténeti válogatás mellett az értékes magánkönyvtárát Vas megyének adományozó Káldos G. István mérnök hagyatékának ritkaságait, továbbá a megye neves költőinek – Berzsenyi Dániel, Gazdag Erzsi, Weöres Sándor – első kiadású munkáit és az ezekhez kötődő relikviákat. Nagy örömünkre szolgál, hogy könyvtárunk külföldi és hazai látogatói, valamint rendszeres használói is visszaigazolják az elérni kívánt atmoszférát.

A megye irodalmi életének legendás alakjai dolgoztak a könyvtárban (dr. Kuntár Lajos, Rózsa Béla), mennyiben határozta ez meg a könyvtár mindennapjait, a helyi irodalomhoz fűződő viszonyokat? (rendezvényekre, kiadványokra gondolnék…)

Kuntár Lajos tevékenysége nyomdászat-, sajtó- és könyvtártörténeti tárgyválasztása kapcsán mindenképp korszakos jelentőségű volt. A professzionális könyvtárosok első generációjának reális megítéléséhez azonban meg kell említenem azoknak a kollégáknak a nevét is, akik bibliográfusként olyan alapműveket hoztak létre, mint például Vas megye sajtóbibliográfiája, a városbibliográfiák, vagy a modern könyvtári szolgáltatások kialakítása, a megye közkönyvtári hálózatának segítése tárgyában publikáltak elméletileg jól megalapozott dolgozatokat. Bánó Zsuzsára, Dalmi Kálmánéra, Dénes Pálnéra, Krajevszky Gizellára, Pethő Gyulára, Puskás Sándornéra, Takács Miklósra és dr. Tóth Gyulára gondolok. A gazdag névsorral alapozódott meg az őket követő generációk azóta is folyamatos publikációs szerepvállalása. Rózsa Béla személyisége és könyvtárosi tevékenysége egyedi volt és maradt könyvtárunk életében. Nem csupán szaktudományos dolgozatai, hanem kreatív kezdeményezései is példaadóak. Nevéhez fűződik sok kortárs grafikus szombathelyi bemutatása (Reich Károly, Würtz Ádám és mások), vasi alkotók tárlatainak megrendezése, neves, tűrt vagy támogatott írók, költők (Déry Tibor, Féja Géza, Fodor András, Tüskés Tibor, Váci Mihály, Weöres Sándor) bemutatása vagy jeles évfordulók emlékezetessé tétele például Berzsenyi tiszteletére írt kortárs versek albumban való megjelentetésével. Az újabb generációk ezt a hagyományt is megőrizték, bár esztétikailag értékelhető szövegalkotásban mindmáig utolérhetetlennek bizonyult. Igaz, legalább stiláris és grammatikai igényesség tekintetében törekedtünk követni őt.

Ismert, hogy Nagy Gáspár roppant nagyra tartotta a könyvtárral és Igazgatónővel való személyes kapcsolatait. Honnan datálódik ez a kapcsolat, és miben nyilvánult meg az évek során?

1968-ban együtt kezdtük meg tanulmányainkat a szombathelyi főiskola népművelés-könyvtár szakán. Különös időszak volt ez. A művelődéstörténet órákon népdalokat énekeltünk, a szemet és elmét egyaránt nyitogató esztétika órákon például többet hallottunk a görög drámákról és a neoavantgárdról, mint a szocialista realizmusról, miközben a televízió és rádió hírei a nyugati diáklázadásokról terjedelmesen, a Varsói Szerződés alakulatainak prágai bevonulásáról kurtábban tudósítottak, szüleink pedig az új gazdasági mechanizmustól vártak jobb lehetőségeket. A sokfelől verbuválódott évfolyam egy formálódó képzésen próbált muníciót gyűjteni személyes életutakhoz. Sokfélék voltunk, és sokfélét vittünk magunkkal. Érkeztek közénk olyanok, akiknek, határozott és mára kiteljesedett vonzódásuk volt irodalomhoz, filmhez, művészetekhez, mások csak jó népművelők vagy könyvtárosok akartak lenni. Az egyik képzési évfordulón megkérdezték tőlem, mit neveznék meg legfontosabbként abból, amit a diplomával magammal vihettem. A hiány érzékelésének képességét, ÷ ez volt a válaszom. Nem lehettem egyedül, mert az évfolyam szinte teljes egészében tovább tanult, újabb szakképesítéseket szereztek. Sokak álma-vágya teljesült. Ki-ki, vonzódása szerint elfogadta, amit ehhez tanáraitól és diáktársaitól kaphatott. Ezért vagyunk a mai napig egymásra figyelők, az évfolyam találkozók hagyományát megtartók. Ezért állítottunk emléktáblát „Gazsi"-nak a kollégium falán.

Mondhatni tehát, hogy bár ritkán, de rendszeresen találkoztunk. Gáspár számon tartotta a csoporthoz tartozást. Egy 1983-ban kelt levelét őrzöm, amelyben írja, hogy Szombathelyen járva a könyvtárban keresett, de nem voltam bent, és Horváth Aliz (szintén évfolyamtársunk) gyermekkönyvtáros kollégám sem. Könyvtári munkám során többször kísérhettem közönségtalálkozókra, számos alkalommal volt a megye könyvtárainak könyvheti vendége, vagy kötetbemutató résztvevője. Különösen emlékezetes élmény számomra az 1996-os megyei könyvtári irodalmi estje, melyen én voltam beszélgetőpartnere, M. Kapornaki Rita diákjai mondták az ÉvTIZeDhAtÁrHíD címmel készült versösszeállítást. Ma is őrzött jegyzeteim életének, küldetéstudatának, értékrendjének, vonzódásainak és eligazodási támpontjainak, valamint költészete grammatikai és stiláris jellemzőinek csomópontjain rajzolják meg a beszélgetést.

Többet tudtok rólam, mint saját magam, – mondta és nagyra értékelte azt a dokumentációs munkát is, amelyet adatbázisunk róla, mint „helyi szerzőről" tud. Savariensia gyűjteményünk arra törekszik, hogy hiánytalanul gyűjtse köteteit, Cd-it és a könyvekben, folyóiratokban megjelent róla szóló irodalmat, beszélgetéseket, méltatásokat, elemzéseket. Legutóbbi „találkozásunk" a 65. születésnapja tiszteletére szervezett „Könyvhódító" játék kapcsán történt, melynek során Vas megye középiskolás diákjait hívtuk ismerkedésre Nagy Gáspárral. Közel 200 diák vett részt Bokányi Péter rendhagyó irodalomóráin, a költészetére reflektáló pályaművekből pedig húsz filmetűdöt vagy elektronikus dokumentumot (képzeletbeli facebook profil vagy ppt) értékelhettünk. Kezdeményezésünket nem várt érdeklődés és igényesség kísérte.

„Szabadrabok" című kötetébe írt dedikációját és a beszélgetés címéül választott vers üzenetét nagyrabecsüléssel őrzöm: „P. Toldi Mártának jóemlékül, szeretettel ajánlom – 2010. ápr. 13."

ALEXA KÁROLY

Szövegvendégségben – Nagy Gáspárnál

Hadd tegyek két előzetes állítást, amit bízvást tekinthetünk summázatnak is: a legelőzékenyebb (a legfigyelmesebb, a legtapintatosabb és a legkészségesebb) emberek egyike volt, akit valaha ismertem – és nem ismertem senkit, aki nála naprakészebb lett volna a kortárs irodalomban, ide értve a műveket és a személyeket, meg persze az „ügyeket", azaz a háttérinformációk magabiztosan szerény birtoklását is. És jegyezzük csak meg, ha közhely, ha nem, hogy a „naprakész" szót ég és föld választja el attól, hogy „jól értesült". Egyszerűsítve: a „mi köreinkben" a naprakész ember olvas, és úgy mond véleményt, a jól értesült viszont arról ítélkezik, amit mások olvastak és ő kifürkészte a benyomásaikat – jobb esetben…, a rosszabban viszont ő maga is más jól értesültek szavait szajkózza. Ha ezt a két, Nagy Gáspár alkatára és habitusára vonatkozó állítást összevonjuk, újra magunk előtt látjuk őt és nem mint költőt, hanem mint közéletet élő irodalmárt. (Ha ezek a „personák" egyáltalán valamennyire, akár csak egy pillanatra is elkülöníthetők egymástól.) Olyan valakit látunk magunk előtt, aki „mindent" elolvas, akinek a könyveken, folyóiratokon kívül is „mindenről" pontos értesülései vannak, és híreit meg véleményét azonnal közli is barátaival, nem tolakodóan, nem valami túlzó szereplési hajlamból – csak ha igénylik. Ezeknek a barátoknak a zöme maga is az olvasott (vagy egyéb módon érintett) szerzők halmaza. Tehát, míg élt Gazsi, mindig biztosak lehettünk abban, hogy van – legalább… – „egy" olvasónk, van valaki, aki baráti szemmel vigyázza irodalmi és politikai mindennapjainkat, és akkortájt ez a két szféra – miként ma is sajnos – majdnem egyet jelentett. Van egy olvasónk, akiben feltétlenül megbízhatunk, aki számon tartja, mi van velünk, miközben éppen az országot járja, verset ír, szerkeszt, titkár(os)kodik. Visszagondolva életére: ehhez a magatartáshoz illettek státusai is: szerkesztő volt a Móránál, a Hitelnél, a Katolikus Rádiónál, de nem volt soha főszerkesztő, szervezett, véleményt mondott, de nem kellett döntenie, kimondania a a „végső szót", az Írószövetség vagy a Bethlen Alapítvány titkáraként is a mindig segíteni és intézkedni kész „kapcsolat" volt, nem hatalmi „faktor". És az utolsók egyike volt, aki még vette a fáradságot, hogy levelet írjon vagy legalább egy lapot firkantson a meglopott éjszakai órákban, bár telefonált is eleget, nem tudom és nem is hiszem, hogy az internetes modernitással rokonszenvezett volna.
A mostani évfordulón nem álltam meg, hogy egy cikket ne írjak róla.

GAZSI

Pár napja volt 65 éves Nagy Gáspár. Önkéntelenül írtam le így, jelen időben ezt a mondatot. És nem azért mintha amúgy zsurnálosan fellengzősködni akarnék – hogy „örökké él", hogy „emlékét szívében őrzi a nemzet"… Hanem azért, mert, jóllehet szót válthattam (szót kellett váltanom) vele életideje végső szakaszában, elzarándokoltam (el kellett mennem) a temetésére, sőt ott voltam síremléke avatásán is, egy pár évig még a nevére alapított díjat is át-átadhattam Vas megyében, a szülőföldjén, az arra érdemeseknek – mindezek alapján tehát végleges távozásában biztosnak kell lennem…, hanem azért, lépjünk vissza a mondat elejére, mert talán nincs olyan hét vagy hónap, hogy emléke valami új élménnyel meg ne ajándékozna, hogy egy-egy új „esemény" meg ne hazudtolná a végső eltávozás tényét. És nincs ebben semmi miszticizmus. Hét évvel ezelőtti halála óta folyamatosan jelen van az életemben.

2005. okt. 3.

Kedves Károly!

"Főrecenzens" Uram!

Tiéred lapodat, de
igen nehezen mozdult a
Állam rec(ini)=tén" ja"
szaváidra. Több óra volt/van
Rádiós munkám
ennek.
Ige lektorál; családi gondok,
halálesetek stb.
De ih lenne ez a nem vidám
levél, egyszer új. Épsze m,
hónap végén postán. De
ha kell, el tudom küldeni
e-mailon is. Igyekszik át se
nézem, ha lehet hibát, javítok.
Baráti üdvözlettel:

M. Gyuri

P.S. Igaz Tó barátunk Tiéred Sprint "új kiadását"!
Barangolásaid Zárada Pali legújabb könyvét, A fényképen állítsd
mellé magyarázatul ... de az "Ugrásrecés"!

Időm jelentős hányadát Vas megyében töltöm, ennek is számottevő részét irodalmárok között, és a beszélgetés gyakran rá-ráfordul Gazsira. Verseire, iskolaéveire, későbbi sorsára, itthoni felbukkanásaira, személyiségére, hatására, gesztusaira. Költészete túlélési esélyeire. Valahogy mintha végleg otthonra kezdene lelni az itteni irodalmi közbeszédben, a nyugati pannon táj kultikus költői között – Weöres, Nagy László, Berzsenyi. Hét éve halt meg és merem remélni, hogy ez az erős fél évtized már döntött – ki lehetne persze a megmondhatója, hogy milyen távlatosan – életműve maradandósága dolgában. Mert, tapasztalhattuk elégszer, ezek az évek a legkétesebbek: ekkor dől el az, hogy a közvetlen utókor személyes képviselete, a család, a barátok, a pártoló kritika tud-e mozgósítani annyi figyelmet és energiát, ami elláthatja majd a további évtizedeket kellő szellemi munícióval.

Semmilyen értelemben nem voltunk „egy alombéliek", nagyon is különböző világokat hoztunk magunkkal, felnőtt fejjel találkoztunk, ennél fogva igazán közeli barátok soha nem lettünk, de érzékelhettem, hogy kapcsolatunk „második félidejében" a közös munka során, a szaporodó találkozások révén a személyes rokonszenv feloldotta a – mégoly jelentéktelen – elválasztó tényezőket, a halvány ízlésdifferenciákat, az alkalmi személyes kötődések kényszereit, meg az egyéb elfogultságokat, sőt talán még valamennyire a hitbéli-teológiai eltéréseket is, amiket a szokványosnál – alighanem – fontosabbnak tartottunk. Jó pár hónapja abban az irdatlan papírtengerben evickélek, ami felgyűlemlett elmúlt évtizedeimben, nagyjából akkortól, amikor először került a kezembe Nagy Gáspár-verskézirat. Ez a hetvenes évek legelején volt a Kortárs réges-régi szerkesztőségében, az azóta nyom nélkül eltűnt Alpári Gyula utcai sötét, zegzugos épületben. Mi tagadás, bennem, mint újdonsült szerkesztőtanoncban aligha volt meg a kellő figyelem e „pályakezdő" költemények iránt, nekem, akinek – képzelgek hajdani kamaszdölyfös „redaktori" önmagamról – egy Illyés Gyula meg egy Weöres Sándor volt az „ügyfelem" (akiknél versekért kuncsorogtam). Másfélék voltak a költői ideáljaim is.

A kettőnk kapcsolata, miként a minket körülvevő irodalmár társulásoké is, valamikor az évtized közepe és vége táján kezdett összeérni, mondanom se kellene: a Mozgó Világnál. Gazsi kultikus verseket publikált a lapban: Csak nézem Olga Korbutot, ÉvTiZeDhAtÁrHÍD. Ma már úgy látom, hogy ezek a versek a generációs lírai önmeghatározás történetében hasonló jelentőségűek, mint azok a „botránydarabok", amelyek a rendszerváltozás nemzeti indulatszerkezetét majd – máig érvényesen – meghatározzák: az Öröknyár meg A Fiú naplójából. Összemelegedtünk, ahogy a politikai nyomástól egyre összébb szorultunk. Össze a valóságban is.

És erre papírjaim vannak… Ha lesz majd Nagy Gáspár Archívum, annak gondozói bizton számíthatnak tőlem (vagy „jogutódjaimtól") jó pár levélre, dedikált kötetre, fényképre, verskommentárra. Vagy egyéb dokumentumra. Ilyen „egyéb" pl. az a meghívó, ami 1994. május 20-ra invitál némi historizáló együttlétre Emma asszony pincecsárdájába (régen bezárták, ahogy ezt a drága asszonyt is a sír), oly sokunk hajdani ellenzéki barlangjába, a Török utcába, amely pontosan ekkor újra ellenzéki gyűldehellyé vált. A meghívó a Hitel újlipótvárosi szerkesztőségéből érkezett – egy régi fénykép viszont még a „klasszikus" Szállás utcai redakcióban ábrázol bennünket, Gazsi könyököl, mereng, előtte kávéspohár, én éppen hozzá beszélek, élénk cigarettafüstben. És itt van kéziratos munkaköri leírása a Hitel vezetéséhez. Egy jellegzetes 2. ponttal: „Kéziratok szerzése, gondozása – a korrektúra fokozott ellenőrzése, tekintettel a szépírók jogos érzékenységére!" Egy korábbi kép, azaz hogy két kép, viszont 1988. június 16-án készült, a 301-es parcellában. Hajlanék arra, hogy ezt a pillanatot jelöljem meg, amikor

kapcsolatunk véglegesen megszilárdult. Együtt vagyunk a még névtelen sírhalmok között, de nem ugyanazon a képen. Az egyiken Nagy Gáspár beszél, én nem látszom a tömegben, a másikon Rácz Sándorral az élen énekeljük a Himnuszt, ott meg Gazsi nem látszódik, de én pontosan tudom, hogy áll. Hogy hol álltunk akkor…, csakúgy mint előbb és utóbb végig… Aztán egy hosszú zöld tintás levél 1985-ből a cenzúra „pillanatnyi állásáról", azzal végezve, hogy „I. Rudi bátyánk reméljük, felrázza a piros-kékeket, nálunk is új edző kellene." Egy fénymásolat az Öröknyárról, szintén Vasas-Fradi kommentárral, egy magnófelvétel gépelt változata ugyanerről a versről 1986-ból. És így tovább, és így tovább.

Előttem egy „könyvnek álcázott füzetecske" – gyönyörű kézműves munka – születésnapi ajándék, 2005-ből, Egyházashetyére hozta Gazsi Bérbaltavárról, hogy írnám tele „pennámmal"… Mondván: „meglásd barátom, Károly, a Teremtő ád még rengeteg időt". Neki nem adott. A könyv meg üres, és üres is marad, és ott lesz NG kötetei mellett a polcon. Amíg. Nekünk meg, megmaradottaknak, a két legfontosabb, ahogy az ajánlás záródik: „Pax és gaudium".

Ülök egyházashetyei házamban (a kertem vége odanyúlik, ahol a valahai temető őrzi a Berzsenyi-ősök csontjait), előttem a könyvek, Nagy Gáspár kötetei, levelek, meghívók, versmásolatok, fotók, Életünk példányok, újságcikk-kivágatok. Amelyeknek most már egyike az itt idézett cikk a Magyar Nemzet 2014. május 17-i számából. Különös élmény: ami tegnap még magánbeszéd volt, vallomásos emlék és emlékeztető, nyilvánossá válva mindenféle személyességtől független dokumentummá vált – „anyag" és „adalék". Volt némi baráti visszhangja is: többen azt a lélektani dilemmát észrevételezték, aminek kimondása a mai eldurvult irodalmi életben kelthet, s keltett is némi figyelmet: hogy miként jöhet létre – szó szerinti értelemben is – mély barátság és politikai szövetség két ember között, annak ellenére, hogy származásuk, neveltetésük és ebből is következően közösségi közegük, érdeklődésük, indulati formáik és ízlésük eltér egymástól.

És ahogy innen és onnan a papírokba lapozok, egyre erősebbek az emlékek kontúrjai: ahogy összefutunk valahol a Keletinél, azután sietősen végig a szélfútta Verseny utcán a tömegben, le ne késsük a kettős rangadót – Tárnok (akkor tán még: Farkasházi), Thiery, talán Szeberényi Lehus (ha „elengedték" Leányfaluról), Balázs Jóska (rettenetes nyíri vinkó palackja egy háncsszatyorban, „MI ez – kérdém nyűgösen, mert a csapatom vesztésre áll – sampon?"), meg ki tudja ma már, ki még, és a ott a mindig mosolygósan rendíthetetlen Gazsi, Népsport a zsebben, az összeállítás (visszamenőleg is) a fejben; ahogy a Hitel szerkesztőségében hallgat, ott ahol minden pillanat (1988–89-et írunk) egyben a magyar „nagypolitikáé" is, Csoórival és Bíró Zolival, Csurkával, Csengeyvel Für Lajossal, és a ki-beszédülő alakok sokaságával a magyar falvakból és New Yorkból, pénzember Svájcból, lelkész Észak-Svédországból, hírhozó az erdélyi apokalipszisből, emitt kotorászik egy utóbb lebukó spion, ott egy csöndes tébolyodott kötetekbe kötött nemzetmentő fohászaival, meg persze a magyar szellem legjobbjai, a magyar írók legjava – itt figyel, hallgat vagy csöndes állításokat tesz Gazsi, akinek a hallgatására is mindig figyelni kell, oly sokat mondó; ahogy a Ménesi úti Volán klubban még az évized elején, a „mozgós" időkben az ő verséről elkeresztelt „Évtizedhatárhíd" beszélgetéssorozatán – a szerkesztőség nagyasszonyának, Csöpikénknek a szervezésében és „kontójára" –, figyeli a fejleményeket, Hajnóczynak egyetlen „összetett" mondata van, dugóhúzót követel káromkodva, Gazsi mögött a már nem is tudom milyen nevű „bácsi" a BM-től, akinek haza kell mennie a gyógyszereket bevenni, és esdekel, hogy ha lehet, ne…, stb.; ahogy egy könyvheti dedikáláskor megcsillan a szemüvege; előttem

egy datálatlan „stencilezett” (kinek az aktív szava még ez?) lista az Írószövetség tagfelvételi bizottságának tagjaié, nézve, hogy kik állnak egymás közelében, alighanem még a boldog (késő-kádári) „békeidők” dokumentuma lehet – az elnök Nagy Gáspár és hadd soroljam a neveket: Aczél Géza, A. K., Gyurkovics, Kada Júlia, Keresztúry T. (JAK), Kis Pintér, Lázár Ervin, Pécsi György (JAK), Serfőző, Tábor Ádám, Vathy Zsuzsa, Zalán Tibor…; és ahogy 1989 januárjában ott vagyunk egy irodalmi esten – teljesen gyanútlanul, de azért sok mindet sejdítve a múltból – Mosonmagyaróváron, és hirtelen-váratlanul kitör mindaz az emberekből, mindaz a fájdalom és düh, ami bennük lappang 1956 ősze óta, testvéreik, szüleik, iskolatársaik, szomszédjaik vérének eltitkoltan égető stigmáival lelkükben, mindaz, ami lefojtott parázsként izzott bennük 1956 novembere óta „máig”, hat év után a szemünk előtt igazolódik a vers igazsága: „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI!”; és igen: itt a kertajtóban, nézek ki az ablakon, ahogy kicsit lehajtott fejjel belép 2005 júniusának aranyló „idusán” (idézem majd idézendő verséből), hogy barátját köszöntse a „hatvanadikon”. Akinek ezt viszonozni már nem lesz módja. Csak ezt ekkor senki sem tudja még. A vendég kezében ama merített papírosú kézműves remeklés, amelynek teljes ajánlása ez, alighanem egy ismeretlen NG versezet, ha alkalmi is:

Hetyei futamok
Alexa Károlynak szeretettel
Merengvén a Világ dolgai fölött,
hajnali s estvéli szép óráidban
írd tele pennáddal
ezt a könyvnek álcázott füzetecskét;
s kezdjed mindjárt 60 után,
meglásd, barátom, Károly,
a Teremtő ád még rengeteg időt,
tán még újabb, derűsebb 60-at is!
2005. június 16-án
Nagy Gáspár
Pax +!
et gaudium!

A későbbi – nem sokkal ezutáni – mind rekedtebb és halkulóbb telefonokról ne is beszéljünk, az egyre nyomasztóbb hírekről sem. És a temetésről sem, a temetésről ama megyeszögleti kis zsákfaluban, ahol ott van a nemzetnek az a fele, amelyik tudja, mit köszönhet Nagy Gáspárnak, s talán azt is sejti, hogy mindezt csak úgy tudja méltón megköszönni, ha azok közé a magyar költők közé fogadja végérvényesen Nagy Gáspárt, akiknek verse egyet jelent a nemzeti szabadságmozgalmak valamelyikével.

Ki- és lemásolva ezeket a kedves köszöntő sorokat, nem hallgathatok el – hiszen szinte lapról lapra, idézetről idézetre szembesülnöm kell vele – egy sajátos paradoxont; jelesül azt, hogy a nekem címzett régi iratokat előhozva az a sajnálatos benyomás keletkezhet az olvasóban – óhatatlanul is –, hogy méltatlanul megemelem saját hajdani szerepemet. Vagy a mostanit. Sőt mintha visszaélnék a „túlélő” pozíciójával. Való igaz: annak, aki ezeknek az emlékező lapoknak a főszereplője, nem áll módjában, hogy nyilatkozzon, helyesbítsen, tiltakozzon, vagy akár csak barátilag hümmögjön a róla szólók olvasásakor. Ki van szolgáltatva nekem – azaz önnön léttelenségének. És persze, ki van szolgáltatva

MÓRA FERENC IFJÚSÁGI KÖNYVKIADÓ
Budapest VII., Lenin körút 9–11. Telefon: 221-033, 221-211
Levélcím: 1428 Budapest, postafiók 43 · Telex: 22-4268
MNB számlaszám: 215-11061

Levelünk száma: Ügyintézőnk:

Tárgy:

Budapest, 1982. Jan. 9

Kedves Imi!

A [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ebből is [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] a [illegible] [illegible] [illegible]
JÓTÉT – a [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]
Kitűnő [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
a M.L. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] a STÁDION-
BAN [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[

nemcsak az én emlékező mechanizmusaim szeszélyének, hanem a nyers véletlennek is – mi jegyződött le és mi maradt fenn… Megjegyzem – tovább erősítve ezt az „alanyi" dilemmát –, hogy ezeket a mentegetőző sorokat ráadásul olyasvalaki írja, aki nyilvános irodalmi-közírói munkálkodása során a kezdet kezdetétől (lassan már félszázada) aggályosasan kerülni próbálta az egyes szám első személyű előadási formát, aki nem óhajtotta nyíltan is vallomásossá tenni állításait, meditációi és ítéleteit, amelyek természetesen (és óhatatlanul) szubjektív indíttatásúak, mert milyen mások is lehetnének… A dilemma feloldhatatlan. Azt tudom idézni, aminek én vagyok (általában) a címzettje, jóllehet az emlékezet „célszemélye" nem én vagyok. S továbbá: biztosan tudom, hogy Nagy Gáspár nagyon sokakkal levelezett, vagy volt másféle – írásban is dokumentálható – kapcsolatban (l. titkosszolgálati jelentések). Sarusi Mihály éppen az Életünkben adta közre, illetve ismertette írásos emlékeit (2009. 11-12. szám: Gazsi írja Miskának). Mihály barátunk – íróhoz illően – meggyőző stiláris egyneműségben egyezteti idézeteit és saját életrajzi visszatekintéseit.

Mindehhez annyit tennék hozzá, hogy utolsó, még maga által összeszerkesztett könyveiről hosszabban írtam az Életünkben, s mivel ezeknek a prózai összeállításoknak (Szavak a rengetegből, Közelebb az életemhez) darabjai erősen személyes ihletettségűek voltak, köztük jó pár ponton érintve kettőnk kapcsolatát is, vettem a bátorságot, hogy ismertetésemben ne tartózkodjam a személyes utalásoktól (Életünk 2006. 4. és 7-8. szám). A Közelebb az életemhez 2005-ben jelent meg, a címében halvány, de kétségbeesett önirónia, némely felvett szövegben pedig nyilvánvaló melankóliával sugalmazódik a búcsúzás. Ismertetésem-bírálatom megírásának több egymással kereszteződő motívuma volt. Soha még érdemben nem írtam Nagy Gáspárról, ezt akarván „pótolni", magamnak is tisztázni akartam (élet)műve kulturális, ideológiai mögöttesét, azaz tisztázni önépítésének folyamatát (faluból a fővárosba – karrierrel párosuló autodidaxis Magyarországon a hatvanas-hetvenes években!); és nem tagadom (sejtve állapotát) … örömet akartam szerezni neki…

Hadd másoljam ide utolsó nekem címzett levelét 2006. április 11-éről („hajnalban")

Kedves Karcsi!

Ma éjjel olvastam az áprilisi *Életünk*-et. Köszönöm kivételes figyelmedet, mondhatnám: baráti rezonanciádat két könyvemre. Persze a *rezonanciát* természete szerint *vallomásnak* (amely tényleg meglepett!) és a narráció szakszerűségének is gondolom, s így is olvasom. S fölöttébb értékelve, hogy két ilyen sokféle szálból összeszőtt könyvet egy nyalábba fogva értékelsz, magyarázol kitűnő stílben. Köszönöm! (Most jött meg a *Tiszatáj* és a *Bárka* legújabb száma is, ahol szintén kritikákat olvashatok, igaz csak az utóbbi könyvről), (az áprilisi *Kortársban* egy eléggé megrázó dolgozatot olvasok Tollas Tibor kapcsán *Kannás Alajosról*; bevallom én K. A. múltját nem ismertem, de eléggé hihetetlen s én jó költőnek tartottam, míg T.T. élete is sok szempontból nóvum előttem. Igen remélem, hogy az emigráció, akik ismerték őket, hozzászólnak ehhez a kényes történethez.)

Most látom, hogy április 11-én hajnalban írok Neked. J. A. okán mondják, ez a *Költészet Napja*; meg Márai születésnapja is. Ez is milyen érdekes: Márai nagyon szerette József Attila verseit, tán Arany János után a legjobban, nyoma ott van a szerintem legszebb Márai-opuszban, a *Szindbád hazamegy*-ben.

Kedves Károly Barátom!

Bizony elgondolkodtam én is, hogy az élet mily különös színterein találkoztunk, bizton mondom: igen jó helyeken álltunk egymás mellett. (Majd elfelejtem: minden mai civakodás ellenére örültem az MDF 5,05%-ának.)

Köszönöm még egyszer írásodat!
Szeretettel Nagy Gáspár
a bér(x)baltavári végekről
(x) itt r betű van helyesen

Ez az utolsó levél. Nem tudom, abban a halállal viselős évben mikorra esett Húsvét ünnepe, én meg „kedves családom" kaptunk még egy lapot tőle a párizsi Saint-Chapelle képével:

Áldott, Föltámadásos Húsvétot kívánok lelkeinknek – Nagy Gáspár, 2006. Nagyhét

Meggyőződésem, hogy a Nagy Gáspárhoz köthető efféle „privát és spontán írásbeliség" összegyűjtve, időrendbe állítva, tematizálva és kommentálva a rendszerváltozás előtti-utáni évek-évtizedek legfontosabb forrásainak egyike lesz.

És ehhez még egy-két adalék az imént említett Sarusi-közlemény alapján. Adalék – azaz kitérő, elágazás. Hiszen, egyre inkább nyilvánvaló a számomra, hogy ezek a dokumentumra épülő múltidéző szövegeknek (nálam és kortársaim egyre gyarapodó számú vállalkozóinál) „létformája" a szerzői magyarázkodás, a kommentárok folyamatos kommentálása, a reflexiók hálózati rendbe épülő szövevénye. Miért? A bugyuta válasz mi más is lehetne: minden összefügg mindennel…

Tehát, hadd emeljek ki három szakaszt Sarusi Nagy Gáspár-utalásai közül, mint olyant, amihez nekem is közöm volt. Az első egy már nem létező (!), elkallódott (biztonsági okból elrejtett?) levélre hivatkozik 1987-ből, amelyben a költő szemrehányást tesz az írónak, hogy kéziratot ad annak az „új" Tiszatájnak, amelyet a „leváltott" helyett kezdtek működtetni a gondoskodó pártállami kezek. Magam is nehezményeztem ezt a „sztrájktörést". Elég keményen egy békéscsabai együttlétünkkor, Mihály felesége végigsírta az egész estét. Nem nagyon érdekeltek az író érvei, már csak ezért sem, mert máig megvetem azokat (ha néhányuk esetében talán kissé megértőbb is lettem), akik 1983–84-ben meg utána az „új" Mozgó Világban vállaltak júdási szerepet. Egy-két hete annak, hogy az Írószövetségben én köszöntöttem Sarusi Miska barátomat (mert az volt és az maradt) hetvenedik születése napján, és ott is előkerült ez a régi ügy. Szerény adalék a „mi oldalunk" történetéhez.

És íme egy Nagy Gáspár-levél, amit a költő Gyurácz Ferencnek írt Szombahelyre 1988. április 17-én, és amit nekem is (meg még ki tudja, kiknek) másolatban elküldött, s amelyben az Életünk Weöres-száma számára szóló felkérést nyugtázza. Ebben tőle szokatlan szigorral ír munkái pártállami kritikai fogadtatásáról (hírhedett „ellenforradalmi" versei után vagyunk), s ezen közben tesz egy rövid kitérőt egy Kappanyos András nevű jómadár recenziójáról (Kritika, 1988. április). „…a 'legjobb dühös verseim' általa is idézett néhány sora, meg az egész vers is, egy nagyon konkrét dologra utal, csupán barátunk nem tudja, nem véletlen van dátum a vers alatt (1984. III. 1.). Ekkor jelent meg a szétvert utáni *új Mozgó Világ,* és a borítójára (a folyamatosságot hangsúlyozandó) *Illyés képét* tették. Nem véletlen, hogy én a vers előtt azt a kétsoros mottót írom, épp *Illyés Mozgó Világ* című verséből. A fiú ezt nem tudja, vagy nem akarja tudni. *P. Szűcs Júlia* nagyon is tudta, meg *Szerdahelyi* is, s följebb méginkább." (A gépiratban csak rövid i- k és u-k… Hajdani magyar – zömmel persze „endékás" – írógép-klaviatúrák!) És előveszem a Kibiztosított beszéd című kötet 1987. szeptember 23-án nekem dedikált példányát, s ott az Ilyen világ című vers a 30. oldalon a szerző fekete golyóstollas kommentárjával… Igen, ez „ilyen világ" volt, ebben éltünk és Gazsinak ezek a gesztusai voltak a barátságunkat, mint folyamatos élménysort, mind erősebbre szövő mozdulatai.

A másik két – összekapcsolódó – „szem" a hálón már a Hitel közös történetének gubancaiból való, az egyik 1989-ből, a másik 1992-ből. Az első közös szerkesztői munkálkodásunkra vonatkozik: „Tanácstalanul állunk, álltunk A. tanár úrral regényrészleted előtt – írja Sarusinak –, de főleg hosszúsága miatt nem tudtuk leadni eddig, ezután még reménytelenebbnek látszik. Nekem ezzel a rengeteg és *tömény török* gyilkolászással is gondjaim voltak… Régen írott, de most is ütős kisregényeid gyűjteményéhez, az *Árva imá*hoz gratulálok… Kedves Uram, jelentem, olvasója vagyok." Igen, ilyen volt Nagy Gáspár mint szerkesztő. Kritizál, mert őszinte a véleménymondásban, de mindig megkeresi és megtalálja az elismerni valót is. Csak zárójelben: a Kutyakántor című kisregénnyel fedezte fel a Mozgó Világ Sarusit (1979. 2. szám) és az Árva ima kötet tíz évvel rá (!) éppen ezzel a kisregénnyel kezdődik. Álszerénység volna, ha nem ismerném el, hogy örömmel tölt el még mai is az, hogy én voltam a kézirat első olvasója és szerkesztője, sőt sikerült egy antológiába is fölvennem (Tárnok Zoltán kollégiális társaságában), amelyet a Magvető adott ki 1980-ban. Ma már döbbenetes névsorral: Hajnóczy és Esterházy, Nádas és Csaplár, Körmendi és Kornis, Osztojkán és Kolozsvári Papp László, meg a többiek. Mindenki „ugyanonnan" érkezik: a tehetség, a minőség, azaz az ellenzékiség oldaláról. De már csak pár év, hogy a „kánon", ez az ítélkezési mechanizmusát minden rezsimváltozáson át- és túlörökítő, tehát ma is meghatározó, ez a megosztó és aljasul kirekesztő rendszer elkezdődjön ki- és fölépülni. Sarusi nélkül persze, de feledve Hajnóczyt, Körmendit, Osztojkánt, Kolozsvárit meg a több „efféléit"… És tovább: az antológia kiadói szerkesztője – 1980-at írunk, ne feledjük – az az Ördögh Szilveszter volt (hajdani diáktársunk az ELTE-n), aki a Hitel alapításakor, 1988-ban, az MSZMP Központi Bizottságának volt a tagja, ám akinek mint szerkesztőnek a derekasságáról éppen Sarusi emlékezik meg a legutóbb és éppen az Életünkben (2013. 4. szám).

Hitel – idevág a másik citátum is. 1992. január 7: „Sajnos a *Hitel*-nél – írja Sarusinak Nagy Gáspár – szétszéledőben vagyunk, leszünk az új esztendőben, de azért támogató írásműveidre számítunk." A Hitel – hadd mondjam úgy, ahogy éreztem 1989 nyaráig – a rendszerváltozás „vezérhajója" ekkor még nincs három és fél éves, és hány meg hány válságon hajózott át! Története sürgős megírásra vár, amíg vannak, akik a kezdet kezdetéről is nyilatkozhatnak. Nagy Gáspár a lap indulásától, 1988 novemberétől 2004-ig tagja az 1992-ben radikálisan megváltozott-megváltoztatott szerkesztőségnek és csöndes (tartózkodó?) részese a radikálisan megváltozott-megváltoztatott szerkesztési gyakorlatnak. Jó lenne egyszer megtudni, hogyan élte meg a lap politikai szerep- és funkcióváltozásait. Mondjuk: hogyan az Antall–Bíró vagy az Antall–Csoóri nézetkülönbségeket… Hogyan tudott szolidáris lenni személyekhez és elvekhez egyszerre, ha a politikai helyzetek és érdekviszony-változások szétválasztották ezeket, egyeseket örökre. Régi papírjaimból három ideillő marginális információra tudok hivatkozni.

Az egyik egy „szövegajándék". (Jó pár hasonlót van módom lapozgatni: Gazsi kedvvel küldött tovább vers-, levél-, cikkmásolatokat, férfiasan mutatós kalligráfiájú kommentárokkal. Itt van pl. a Tiszatáj 1983. 11. számából a Nyári ki(be)számoló, N. L-től vett mottóval: „fejet ajándékba nem adunk"; itt A fiú naplójából, ugyancsak a Tiszatájból, 1986. 6. szám; és persze itt az Öröknyár is, Új Forrás, 1984. októberi szám, a nálam – és valószínűleg másoknál is landolt – másolati példány 1984. december 4-én kelt: „*A. Karcsinak* abban a reményben, hogy a piroskékek most idegenből elhozzák (2) pontot – vagy a zöldfehérekkel együtt esnek ki… Öleléssel : Nagy Gazsi". És íme egy 1989-es márciusi-áprilisi levélváltás fotókópiája az Új Forrás körüli értelmiségiek és a Komárom Megyei Tanács elnökhelyettese között. A „vidéki vezetés" – valószínűleg

Pártközponttal egyeztetett – semmitmondó bugrissága, ahogy ekkor már „nem lövet", hanem reagálni kényszerül.., ez történelmi kresztomátiába való.) Van tehát még itt előttem egy 1986 tavaszán készült magnófelvétel sokszorosított „változata" (mind a cím, mind a jegyzet a költő kézírásával), Egy vers körüli „bonyodalmak" címmel. Természetesen a nyolcvanas évek elejének egyik legharsányabb kultúrpolitikai afférjéről, az Öröknyár című versről van szó. Hat oldalas írat: emlékeztető, rendkívül minuciózus leírás (dátumos pontossággal, a szereplők „néven nevezésével") a vers „élettörténetének" első pár évéről. Nélkülözhetetlen adalékok gyűjteménye a kulturális politikai vezetés legfőbb szereplőinek mentalitásáról – abból az időből, amikor legnagyobb megdöbbenésükre szembekerültek azzal a ténnyel, hogy – bármily eszement módon próbálnak kemények és „elviek" lenni – hatalmuk megrendült, a negyedszázadon át „jól" működő Aczél-féle technológia mind kevésbé hatékony. Némi elégedettséggel vettem tudomásul, hogy – kötetben nem találván – egy fontos ismeretlen dokumentumot olvashatok (újra), amikor is futó nyomozásom eredményeként kiderült, hogy Petrik Béla Nagy Gáspár hagyatékában kutatva rálelt a szövegre és ki is adta, hol máshol, mint a Hitelben (2010. 5. szám). Petrik Béláról meg kívánom jegyezni, hogy jogász létére a XX. századi magyar népiség és a rendszerváltozás kutatásának mind megkerülhetetlenebb szakértője lett. És azt sem felejtem, hogy valamikor a nyolcvanas évek elején kitűnő atyai barátunk, Gorondy-Novák Sándor (Teleki Pál hajdani titkárja és a Mozgó Világ szerzője) lakásában folyó „szemináriumokon" ő is jelen volt, és együtt „tanultuk" Csoórival, Mészöllyel meg másokkal – például – a II. világháborút (meg ami előtte volt és ami utána következett) Kéri Kálmán bátyánktól. Petrik Béla 2012-ben a vasvári Nagy Gáspár Kulturális Központban tartott előadást a költőről, mint titkosszolgálati célszemélyről, beszámolója az Életünk 2012. májusi számának legelején, illetve minap, az Antológia Kiadónál megjelent Kitörési pontok című kötetének a legvégén olvasható.

Más: fentebb már utalás történt arra a „munkaköri leírásra", amit szerkesztőként (kézírással) a Hitel „vezetőségének" (alighanem éppen e sorok írójának mint főszerkesztő-helyettesnek) adott be 1990. június 18-án. Nos, közben (!) előkerült egy írógépen készült korábbi változat 1989. november 30-áról. Ez a korábbi „Szépírás rovatnak", a későbbi „Szépirodalmi rovatnak" nevezi szűkebb munkaterületét. A vállalt feladatok lajstroma nem mondható érdekfeszítő dokumentumnak, némi kényszeredettség érződik a gesztusban, amiként valószínűleg „intézményi" kötelme lehetett annak, hogy eme (ál)hivatalos irat létrejöjjön. És ez – negyedszázad után visszatekintve – szerkesztőségi válságtünetnek is tekinthető. Érdemes lenne a két irat dátumát „visszakeresni" az akkori politikai élet hallatlanul eseménydús mindennapjaiban és szembesíteni a lap akkori lapszámainak tematikájával, esetleges szemléleti változásaival. S hogy valami ilyesmiről lehet szó, arról egy 1989. november 16-án kelt „beadványa" teljes nyíltsággal beszél. Idézzük ezt teljes terjedelmében. Figyelve a modorra is.

A HITEL Szerkesztőségének; továbbá Planéta Lajos NB. II-es kazincbarcikai futballistának (beálló), amatőr írónak!

Kedves Barátaim!

Nagyon sajnálom, hogy csak a pálya széléről, az oldalvonal mellől, azaz betegágyam környékéről küldhetem el észrevételeimet. Rossz drukkerként amúgy sem akarnék túl hangosan belekiabálni a játékosok, a legfőbb kulcsemberek, és különösen nem, a vezető edző (Bíró sporttárs) fülébe. (Nála a síp!)

Bizonyos följegyzések azt mondják, hogy a csapat szénája rosszul áll. Talán még a kiesésre is van esélyünk. Szinte erre aspirálunk. Ez lehet, hogy így van, lehet, hogy

Munkatársi Értekezés

1. A néprajzi anyag gyűjtése
– forrás, néprajz / műfordítók / poszt-
társ

2. Kiadatók szervezése, gondozása –
– a korrektúrák ellenőrzése, felin-
tával az utómunka jogos érdekeltségére!

3. A beérkező Értesítők, [illegible]
megválaszolása; személyes felkeresésük
a szerzőkkel (Szerdánként!)

4. Hitel = estek-re való részletek,
a Lap képviselete

5. Egyéb jó kiadatók szervezése; közre-
működés a Lap egész koncepciójának
– s az egyes számok – kialakításában

6. Kulturális kapcsolattartás

1986. jún. 10. Magyar

nem. A tények azt mutatják: a kezdetben lelkes és nagyszámú közönség fogyatkozik a tribünről. Ennek oka azért nem okvetlenül a mutatott játékban, a csaknem 30 eddigi lapszámban, akarom mondani, meccsben van. Véleményem szerint a nézőszám (60 ezer, később 40ezer) ilyen árak mellett mindig is irreális volt. Meg aztán ennyiféle embert hosszabb távon közmegelégedésre kiszolgálni nem lehet. Amikor a csapat menedzseri és pályaedzői névsorát meglehetősen „egybordából szőttnek" emlegették ott, ahol mindent legjobban tudnak, akkor már látszott, hogy a csapatösszeállításnál és taktikánál csak a tolerancia jöhet számításba. Maguk a pályaedzők sem tudták (felsőbb eligazítás, közösen kimunkált stratégia hiányában), hogy támadó, vagy védekező focit erőltessenek-é. Aztán a nagyérdemű kegyeit is keresték: hoztak és eladtak, leigazoltak és kinulláztak játékosokat. Sajnos erről legkevesebbet a vezető edző tudott. Az igazolások (kéziratok) méltatlanul sokáig keringtek az öltözőkben. Hírlik: a közeljövőben néhány klasszis, vagy jobb technikájú játékos majd bejelenti, hogy őt már zavarja ez a bizonytalanság. Máshol zöldebb a fű, több a zsozsó, (hirdetésre is; rádióban, tv-ben, stb.) és különben meg döntsük el, hogy jó magyarok, jó cigányok, jó arabok, vagy jó zsidók vagyunk-e. (Megjegyzés: ezt a kérdést néhány mostanában indult lap elég nyíltan eldöntötte.) Bár nem illik beszélni róla, mert mi „sziklanyugalmúak" vagyunk, azért vegyük észbe: itt rendesen folyik egy MDF elleni kampány, melynek keretében elég „tisztességesen" zsarolják mindazokat, akiket csak lehet a csapat házatáján (játékosokat, edzőket stb.) Könnyen tehetik! A bizonytalanságot bizony látják a nézők – olvasók is, akik ugyebár fogyatkoznak. „Itt tartunk most," – mondaná Faragó az ÉS-től. E rövid *lázálmot* még két szuper NB I-es válogatott futballista nem pontosan idézett, csaknem parafrazált mondataival szeretném megtoldani. *Dsida Jenő* valahogy így: *rómaiaknak és zsidóknak egyszerre szolgálni nem lehet! Ottlik Géza* pedig így: *nagy reggeli ködök idején érdemes a kötelező csuklógyakorlatokat elbliccelni.*

Komolyabbra fordítva a szót: Alexa Károly tényfeltáró levelét és Dippold Pál hasonló tartalmú följegyzését ismerem. Aggodalmukat magam is osztom. (a főkönyvelőre vonatkozó észrevételeikben nem tudok állást foglalni, mivel az utóbbi időben nem lehettem ott a szerkesztőségben, de az elvet, hogy a lapnál a *szakma* dominál jon – helyeslem.)

A hidegháborús hangulatot azonban meg kellene szüntetni. Nem szeretném, ha merő véletlenségből egyszercsak mi lennénk a nagy szabadság első független kannibáljai. (Fénylő csontjainkat Morvai majd begyűjti, innen a *Kőbányából*.)

A Szerkesztőség figyelmébe ajánlanék néhány javaslatot:

Fontosnak tartom, hogy a főszerkesztő vagy helyettese (ezt döntsék el egymás között) a Hitelnél legyen főállásban.

A rovatvezetők szuverénül dönthessenek, természetesen mindig figyelembe véve a lap – remélhetőleg – kialakított irányvonalát és demokratikusan eldöntött vállalásait.

Szükséges, hogy a rovatvezetők az elfogadott kéziratok útját végigkövessék és végigkövethessék.

Legyen szerzői korrektúra! (egyik jeles szerzőnk ennek hiányát, mint nem európai bánásmódot emlegette föl)

A szerkesztőségi üléseken érdemi vitákat folytassunk a készülő számokról; mondjunk véleményt egyes írásokról is (amiben kompetensek vagyunk; a pozitív vagy negatív elfogultságokat lehetőleg csökkentsük minimálisra: ne a nevek csengése, hanem a művek valós értéke döntsön. A vitatható esetekben a szerkesztő-bizottság elnöke és a főszerkesztő együtt mondja ki a végső szót.

Legyen egy közmegegyezés arról, hogy a „remekművek" alatti csak jó művek esetében mely szerzőket preferáljunk, kiket kevésbé, vagy egyáltalán nem.

A kézirat-dömping miatt több segédszerkesztő is kell, akik „elbánnak" a vonal alatti „művészekkel", a nyilvánvaló dilettánsokkal. Hogy a rovatvezetők és szerkesztők a laphoz kötődő régi és új (idős és fiatal) szerzőket „abajgathassák" a legeslegjobb kéziratok ügyében. És szerkesszenek! Találják ki a lapot!

Bármennyire is tágas helyen vagyunk, egyre inkább azt gondolom: vissza kell költöznünk Budapestre. Vagy létre kell hoznunk (építenünk, bérelnünk) egy másik szerkesztőséget, ahol fogadóórát is lehet tartani.

Természetesen a személyi konzekvenciákat is le kell vonnunk, én például készséggel megteszem, ha olyan érdemes aspiránsokat látok a rovatom táján, akik a kialakított irányvonalhoz jobban tudnak igazodni.

A szépirodalomnak a lapban állandó helye legyen, és ne a tördelés szeszélye folytán kerüljön a kimaradt lukba pl. egy 9 és félcentis vers, vagy egy zseniális „kétperces" novella.

Időközben áttanulmányozhattam Mányoki Endre kitűnő „kibontakozási programját" is; bár a kézírását nehezen olvastam, szemeim kellő erőltetésével a mondandót magamévá tettem. Ő egy optimista, látja az 1990-es esztendőt, jövőbe néz. Szíves figyelmetekbe ajánlom igen konkrét, igen fontos elképzeléseit.
Barátsággal gondol Rátok
Nagy Gáspár
Budapeszi, 1989. november 16-án
P.s. – Ha mégsincs kiút, megoldás és jövő, akkor elegánsan köszönjünk el a maradék 33.789 olvasótól az idei 26., összességében 30. *szilveszteri-újévi* számunkkal. (Több száz sor őrült gyöngyszemet őrzök szerkesztőségi fiókjaimban.)
A méltányos sajtótörténetben 30 db lapszám után/előtt már kalapot emelnek. És két sort írnak is erőlködésünkről.

Ez tehát a levél, és a helyzet drámaiságát negyedszázad múltán is érezheti mindenki, még azok is, akik az ügy „személyi vonatkozásairól" vagy a konkrét válságtényezőkről mit sem tudnak. Ha kipillantunk a szerkesztőség ablakain a kietlen Szállás utcára… Az országra. 1989 októberében oszlatja fel önmagát a Magyar Szocialista Munkáspárt, ekkor lesz az alapítók egyikét, Bíró Zoltánt váltva, a Magyar Demokrata Fórum elnöke Antall József és befejeződnek a kerekasztal tárgyalások, és élesedik a nagy schizma, „készül" a később „négyigenesként" elhíresült népszavazás, amely olyan útra lökte a magyar parlamentarizmust, amelyről csak húsz év múlva sikerült lelépnie. (Olvassunk bele a Kortárs Krónika 1989 című kötetbe, amelyet 2002-ben adott ki valahai kedves tanítványom, a réges-régi titkos Orwell magyarító, Nové Béla.) Ha – ismételem – megíródnék egy tudományos feldolgozás a Hitelről, annak a legtávlatosabb tanulságait az hozná, ha be tudná mutatni a magyar rendszerváltozás mélyén meghúzódó és időről időre feltörő morális dilemmákat. Az örök reménykedéssel perlekedő tragikumtudatot, a „fennkölt" és a „naiv" állandó keveredését, a történelmi-politikai kelepcék „kezeléséhez" szükséges pragmatizmus hallatlan gyengeségét. És persze azt, hogy ezek a tanulságok a politikai osztály tagjai közül kikre vonatkoznak és kikre nem.

(*Folytatjuk*)

SUDÁR LÁSZLÓNÉ MOLNÁR ZSUZSANNA

Juditból Malvina lesz*

DUKAI TAKÁCS JUDIT EMLÉKÉRE

Lányaimnak: Encinek és Zsuzskának

Tudom, voltál te is tavasz,
Voltál virág! Álom vagy
Most: megálmodlak magamnak!
A régi dukai temetőben
Felfogom, megértem
Judit, hogy már réges régen
Nem élsz, nem létezel,
Mégis élet ível
Közted és közöttem.

(Dobai Péter: Lírai auftakt, intonáció, interludium)

PRO MEMORIA

Hallottam róla, hogy volt, létezett itt Vas vármegyében, kétszáz évvel korábbi időkben egy Sappho lelkű poétalány. Két évvel ezelőtt egy kirándulás okán eljutottam a dukai temetőbe. A kísérő rámutatott egy egyszerű, fehér falú kis hajlékra, hogy abban nyugszik Kemenesalja költőnője, Dukai Takács Judit. Néztem az útszélről a bekerítetlen sírkertet dülöngélő köveivel, fejfáival, a fehér „földházzal", amely porait rejti. Belém égett a kép, és velem maradt. Nyomát követtem azoknak a férfiaknak és nőknek, akiknek feljegyzéseiben, írásaiban Juditra találtam, akiket szintén megérintett különös lénye.

Az irodalomkutatás alanya volt tanulmányokban és szépirodalmi művekben, de a tények és a konklúziók, a számozott jegyzetek mögött mindegyikben felragyogott különös, vibráló egyénisége, teljes emberi szépsége. Elvarázsolt mindenkit, aki a személyéhez, múltjához közeledett.

Bár tényanyagra támaszkodom, írásomat nem tudományos gyűjteménybe szánom, hanem olvasgatásra, emlékezésre. Az intuíció lényeges szerepet játszott abban, ahogy korstílusok, stílusirányzatok határvonalán a magyar Helikonba igyekvő dukai nemeskisasszony életét és női szerepét bemutattam. Elkezdem: „in medias res".

T. Molnár Zsuzsanna

* Részlet a szerző megjelenés előtt álló, regényes Dukai Takács Judit-életrajzából.

A júniusi hajnal lágyan, finom árnyalatokkal érkezett Sopron szűk utcái fölé. A fények erősödésével ébredt a város. Lovas kocsik és tehenes szekerek mozdultak előre a piac felé, a kofák hátukra csatolt puttonyokban vitték portékájukat. Követték a szekerek, a kocsik nyomát. Kapualjakból cselédlányok, kisinasok perdültek elő kannákkal, korsókkal a kezükben. A hangokat visszadobták a falak, és a keletről jött fénnyel együtt felerősödtek. Keveredett egymással a soproni magyar és az ödenburgi német szó, és amikor egészen felébredt a város, zsinóros ruhákban vagy pantallóban elindultak a nótáriusok, prókátorok, deákok a dolgaik után, ekkor a hangzavarba bekúszott a latin is. Az evangélikus kisasszonyok líceumából ráadásul francia szavakkal kísérte a várakozó kocsihoz végzős növendékét a főnöknő. A szemét törölgető fiatal lány nemes Dukai Takács Judit kisasszony volt. Megvárta, amíg apja elköszön, és Ida tant is meghajtja fejét a főnökasszony előtt, csak akkor hajolt meg egy utolsó, illedelmes pukedlira.

Felnézett még a fehér függönyös ablakokra, a homlokzaton kidomborodó évszámra: Alapíttatott: 1790-ben. Aztán a kocsira pillantott, amelynek tetején fonott kas, belül vászonnal bélelve védte eső és nap ellen a bent ülőket. A kocsiban két ülés egymással szemben az utazóknak. Az ülések mögött Judit ládái, dobozai a neveldei móringjával. Viszik haza, nincs tovább. A bakon Márton bácsi, a kocsis. A fogatban nehéz, magyar lovak. A két, egymástól eltérő világ szimbólumaként jelent meg előtte a város, a líceum épülete és a vidékies fogat. Nem tudta abbahagyni a sírást. Sopronba máskor is eljöhet apja városi házába, de a most elhagyott nevelde többet már nem lehet otthona. Leánytársai vidámsága, a nevelői szigorú, mégis anyás személyisége, sokféle tudása számára már a múlté. Kis János evangélikus superintendens, a fiúlíceum igazgatója, aki irodalmi társaságot alapított, és Juditot is ellátta levelében poétikai tanácsokkal, ő is Sopronban marad. A gyönyörű színházi esték, Thália szépséges ajándékai sem örvendeztetik már fiatal lelkét. De gazdag is ez a város szellemiségében, kultúrájában! Az, amit innen hazavisz, többet ér, mint a kasban lévő

móring. Szülei akaratából kivételes hozományt kapott. A kemenesi nemes kisasszonyok ésszel fel sem tudják fogni.

– Hát, verselni szoktál-e? – fordult hozzá apja, hogy sírdogáló kisasszony lánya figyelmét másfele terelje.

– Igen, édes Attya! Írtam episztolát Horváth Elek úr, költő barátomnak. Leírtam, hogy telik életem ebben a városban. Citálni kezdte vidám sorait:

„Sopronyban magamat én is jól mulattam,
Felvett munkáimban gyorsan iparkodtam.
Sütöttem és főztem, 's gyakran musikáltam,
Tortát, 's Francz kocsonyát, Vanilból munkáltam.
Majd ismét a konyhán Chaudeaut fűszereztem.
A Magyar Társaság erkölcsös könyveit
Olvastam, 's csudáltam azok' érdemeit. ..."

Legtöbbször a melankólia vezette tollam, amióta édes Annya nem él. Horváth úrnak ezt meg nem mutathattam. Ő azt szeretné, hogy a poézis soha el ne hagyjon.

Dukai Takács István megrezzent egy pillanatra, arca komorrá vált. Felesége képe jelent meg előtte kedves, szép vonásaival. Lassan egy éve, hogy elhagyta őket. Lánya, sógornője és maga is gyászban még. Judit élénk arcához nem illik a bánat színe, mégis talpig feketében ül Rézike nővérével, Ida tanttal együtt. A sógorasszony most a garde dámé. Megszólnák, ha egy idősebb asszony nélkül utaztatná haza István a lányát. Nagy rajtuk a csapás. Anya nélkül maradt a lány, gazdaasszony nélkül a ház, megértő hitves nélkül ő maga.

Muzsai Vittnyédi Terézia is úgy gondolta, hogy még tanuljon tovább Juditka, gyűjtse a tudást, ne maradjon parlagon okos fejecskéje. Családjuk Mária Terézia óta a művelt világ felé tekingetett, Sopronba, Nagyszombatba küldték fiaikat tanulmányaik folytatására, a bécsi udvarba katonai pályára, hogy karrierjüket kiteljesítsék, később pedig jó házassággal toldják meg azt. A lányok mellé frajlákat fogadtak, hogy zene, poétika, idegen nyelvek ismeretére, divatra, jó modorra, hibátlan erkölcsre pallérozzák valamennyit. Aztán kellemüknél fogva megfelelően, lehetőleg felfelé törve a ranglétrán, menjenek majd férjhez. Hitvese is nemcsak hozománya, hanem kiművelt észjárása okán került Dukára, Takács István birtokos nemes házába. Portájukról nem hiányzott a könyv, a bécsi Magyar Hírmondó újság, majd a Magyar Mercurius, a klavír, a festőecset, a drága kézimunkák. Rézije eleget tett gazdaasszonyi teendőinek: vezette a házat, felügyelte a kamrát, a konyhát, tyúkot ültetett, palántálta a kerti növényt, a virágot egyaránt, mint a környékbeli nemesi porták írni-olvasni sem tudó asszonyai. Amikor végzett a házi teendőkkel, a művészetek, a könyvek felé fordult. Takács István a gazdaság dolgában is kikérte hitvese véleményét.

Amikor Judit lányuk megszületett, nem volt kétséges, hogy folytatják a szellemi hagyományokat, ha észbeli képességei erre alkalmassá teszik. A magyar hazában még elenyésző volt a kis- és középnemesi kúriákon ez a gondolkodás. Kemenesalja nemessége kivételt képezett. Judit egészen kicsi gyermekkorától, szülőitől tanulta mindazt, amire egy nemes kisasszonynak majd szüksége lesz. Párizs és Bécs felé forogtak, a felvilágosodás szekerét tolták a kemenesaljai tájakon, amely mellett, a napóleoni háborúk gazdasági haszna révén, természetes volt a lojalitás a császári házzal.

Nagyot zökkenve állt meg a kocsi. Takács István gondolatai megszakadtak. A kasból kinézve látta, hogy a városorompó elé értek. Márton leszállt a bakról, kifizette az útpénzt. Az őrbódén az állt nagy, gótikusra formált betűkkel: Sopron – Oedenburg, eleget téve mindenki ízlésének, ki – ki melyiket akarja olvasni. Judit a korai keléstől, a sírástól elaludt nénikéje vállán. Nem vette észre, hogy elhagyták szeretett városát. Az úr Mártonnal hátrább tolatta a kast, hogy kilásson az útra, a mezőkre. A kocsis ügetésre fogta a lovakat, mert messze, nagyon messze van Soprontól Duka. Késő este lesz, amire hazaérnek.

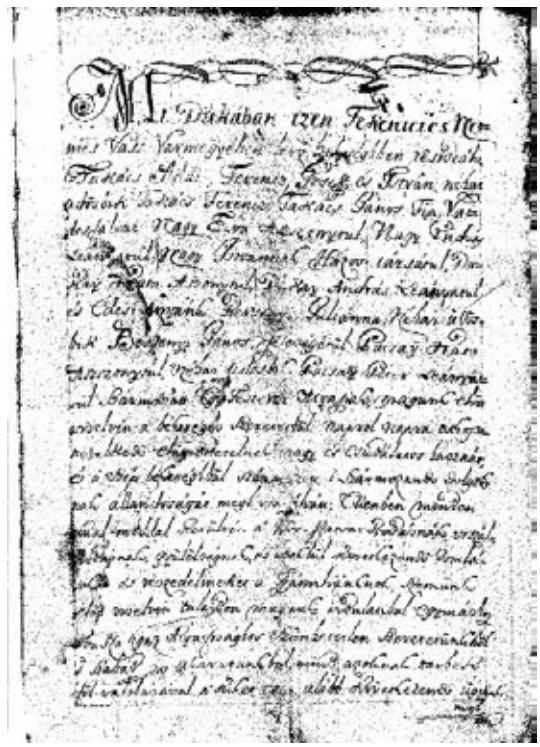

Az úton gyér volt a forgalom. Lassú ökörfogatok, tehenes szekerek vonszolódtak a kavicsolatlan földön, alacsony porfelhőt húztak maguk után. Az üléseken vagy a szénahalmokon vászoninges, gatyás jobbágyok ültek, kenderből font ostorral nógatták sovány állataikat. Arcukon a gond ráncai a lefelé hajló foszlott kalpagjuk alatt. Kitértek a módosabb fogatok elől. Mögöttük kürt hangja jelezte, hogy postakocsi közeledett. Zárt delizsánsz kerülte ki a kocsijukat, Mártont arra kényszerítve, hogy lehúzódjon az út szélére, utat adjon neki. A kocsis sértett dohogással jelezte nemtetszését. Takács István nemes pedig azt gondolta: – No lám, fejlődünk, gyorsulunk!

– Czenki postaállomásra megy. Ott mi is megállunk früstökölni – szólt sógorasszonyához. Arra Judit is felébred majd.

Szegényes jobbágyfalvak mellett vezetett az út. Széchényiek tulajdona mind. Ahogy közeledtek Czenk felé, a mezők egyre gazdagabbak, a földek kihasználtabbak lettek: árpa, zab, rozs kezdett sárgulni a júniusi ég alatt. – Jó ára lesz! Csak tavaszi országos esőt és hosszú háborút adjon az Isten továbbra is! – gondolta. Mert az ő gazdaságát is a háború éltette, ami Napóleonnal szakadt Európára és a távoli világra. A harci lovaknak zab, árpa, a katonának cipó és hús kellett. A konkolyos, pipacsos gabona is jó volt arra, hogy mindez meglegyen. Sokszorosára rúgott a gabona ára. Gazdagodott a magyar nemesség! Az ő háza tája is attól szépült, lett fénylő selyem a ház asszonyának, leányának. Újmódi bútor, drága smukk a szép nyakra, a klavíron suhanó kecses kézre. Judit leendő hozománya is tízezrekre hízott. Gyűlt a forint a ládafiába, terjeszkedett a birtok 1811-ben is.

Mire elérték a czenki postaállomást, Judit is felkapta fejét nénikéje válláról. Ismerte apja ura szokását, itt költik el a früstököt a postaállomás mellett a vendégfogadóban.

A fogadóból érkezésükkor már áramlottak kifele a postakocsi utasai felfrissülve, jóllakottan, a hölgyek imént felkent rizsporral az arcukon. Finomkodva, kényeskedve libegtek színes ruhákban, könnyű porköpenyekben a delizsánsz felé. Az urak meghajlással, kalapjukat emelve adtak nekik utat. A két gyászruhás nő vágyakozva nézett a tarka nép után. Judit összehúzott szemmel szokta a kinti fényt. Arcába visszatért az élet, finom bőre barackrózsaszínre váltott. A gyászruha kiemelte kislányos arcát. Takács István gyönyörködve nézte a lányát, de el is komorodott, amikor arra gondolt, hogy mennyire nehéz gazdaasszonyi teendők várnak a felnőtt kort még el sem ért leányára. Kezébe kell vennie a háztartás gondjait. Új asszonyt semmiképpen nem visz a házhoz. Okos, szép Rézijét nem pótolhatja senki. Visszaülve a kocsiba, Ida tant ravasz női praktikával kezdte firtatni, hogy mit is tanult unokahúga gazdasági ismeretekből abban a híres soproni evangélikus leánynevelőben.

A nyári hőség a földek, árkok szélére ültette a kapáló, kaszáló, szénagyűjtő pórokat. A cserépkorsók vize sem csillapította szomjúságukat. Eperfák szegélyezték az út széleit. Most érett a bordó vagy fehér gyümölcse. Azzal verték el szomjukat és éhüket. Ezen a tájon szedernek nevezték. Egy ilyen fa mellett megállították a kocsit. Kiszállt az úri nép a végtagjait megmozgatni, szedret csipegetni a fáról. A pórlányok énekelni kezdtek. Judit elbűvölve hallgatta a dalok ritmusát, rímeit. Nem hasonlítottak a fennkölt poéták verseire. Póriasak, de szépek. Magyarul vannak. Felötlött benne, hogy ő is ír majd ezekhez hasonlókat a tájról, a mezei munkáról, a paraszti életről, ha hazaér.

Tant azonban gazdaasszonyi teendőket vizitálta Judit kisasszony tudománytárából, természetesen németül. Még a májusi teendőknél tartottak a kalendárium szerint, és Takács István elégedetten hallgatta lánya válaszait. Nem veszett kárba, a Sopronba vitt sok ezüstforint. Pipára gyújtott, hosszan bajlódott a taplóval, a kovakővel, a dohánnyal. A pipafüst otthonossá varázsolta a kast, a jól ismert illatok szétáradtak fejük fölött. A nap szikrázott, hajuk izzadt a fekete kalapok alatt. Judit megkérte nénjét, hogy levethesse a porköpennyel együtt. Majd felveszi, ha egy útba kerülő fogadóban estebédről provideál édes Attya. Az ételes, fedeles kosárban sági bor volt szép üvegpoharakkal. A szomjúságot azzal oltották, mert a víz felmelegedve élvezhetetlen volt.

Szürkületre eltörődött a testük a hosszú, kényelmetlen úton. Tant befejezte az egzámen, szunyókált. Judit is lehunyta a szemét. Próbálta elrendezni gondolatait. Tehát gazdaasszonynak viszi haza édes Attya. Óh, a poézis! Mi lesz azzal? A valóságot csak akkor fogta fel, amikor a pislákoló gyertya fényénél benyitott a dukai kúriába. Sötétség és üresség fogadta.

Az épület tágas és szép volt. Nagybátyja, Dukai Takács Ferencz építtette még Judit születési évében, 1795-ben. Ferencz bátyja gazdag volt, okos ember hírében állt. Különben nem lehetett volna Vasvármegye főszolgabírója. Már régóta egyedül élt, közvetlen örökösei sem maradtak. Filantróp hírében állt. „Emberbaráti alapítványt" hozott létre tekintélyes adománnyal. Ezért tették a neve mellé „ember barát" megjelölést. Elosztogatta gazdagságát, ne marakodjanak rajta halála után a Dukai

Takácsok, a Berzsenyiek és Vittnyédiek! Módos, kastélyszerű, késő barokk kúriát emeltetett, családi címerrel a homlokzatán. Később aztán ők költöztek át ide, a régi, falusias udvarházból, amely felett eljárt már az idő. Édes Attya sohasem mondta el, hogyan került nevükre Duka legszebb épülete. Nemesi rangjukat emelte a kúria tágassága, divatos építkezése. Itt töltötte megelégedésben és örömben asszonykorának utolsó éveit anyja, Vittnyédi Terézia és ő is szépséges lánykorát.

A július megérlelte az édes körtét, hullani kezdett a korai alma, és kigömbölyödtek a zöldellő szilvák az ágakon. A méhkaptárokból csuporba került az aranyszínű méz. A baromfiudvarban húsos jércévé nőttek a tavaszi kelésű csibék, fehér tollal jártak csapatban a növendék libák. Judit szavára, szeme pillantására engedelmeskedtek a cselédek, akik az úrnő halála után ellustultak, elszemtelenedtek. Judit Sopronban megtanulta, hogy miként szerezhet tekintélyt magának a portán. Örömmel töltötte el a helytállás sikere. Még nem érte meg a tizenhetedik életévét. Édes Attya a földeket járta, megkezdődött az aratás. Lovon nyargalászott birtokról birtokra. Hajtotta a jobbágyait. Ki kell használni a száraz időt, hogy ne vizesen kerüljön a termés a magtárakba. Így Judit volt egyetlen úrnője az otthoni gazdaságnak.

Este, ha fáradtan leült a gyertya mellé, azért papírra vetette a napközben előbukkanó verssorokat. Óhaja szerint költeménnyé állt össze a felidézett kép. Itt a nemesi kúriában egyszerű dolgok fogták meg a tekintetét. A mélyebb érzések, gondolatok elkerülték képzeletét. A nemesi költészet hagyományait, mintáit, értékrendjét követte és a népdalok tisztaságát. Kedves, egyszerű volt minden vers, mint egy kezdő festő pasztellképe. Öröm volt ez is, a napi gondok fölé emelte lelkét.

Hiányként élt bennem, hogy Dukai Takács Judit bakfis éveiből alig található az „édes érzésről", a szerelemről szóló ismertetés a megjelent tanulmányokban, pedig ez az időszak a nagy rajongások, titkolt érzelmek, barátnői suttogások kora. A személyével és költészetével foglalkozó kutatók is legfeljebb annyit említettek meg, hogy a népköltészet, a népdalok váltották ki belőle a vágyakozást, hogy azokhoz hasonló formában fejezze ki érzelmeit. Az önkifejezésre, érzelmei, hangulatai magyar nyelvű megformálására korán munkált benne az igény. Ösztönösen jelentkezett a gyermeklányban a költői tehetség, az írás kényszere, amely az akkori viszonyok között népdalformában tört benne felszínre. Azonban a kor maradi társadalmi és szemforgató morális, sőt irodalmi korlátai sem engedték, hogy költészete őszinte, magas hőfokú lírává fejlődjön.

R. Kocsis Rózsa doktori disszertációjában jelentős részt szán Dukai Takács Judit zsengéinek. Az MTA Kézirattárának, 8 – r. 44. jelzete alatt, 16-63. oldalakon talált rá az „Epedés" címen összerakott verstöredékekre. *„Méltatói azért sem vehették figyelembe az Epedést, mert nem illett bele az úri Magyarország múlt századi nemeskisasszonyáról alkotott képbe. Ezek a töredékek ugyanis nem az idilli biedermayer „úri kisasszonyok" képzelt érzelemvilágáról vallottak, hanem egy paraszti szóhasználatú, ösztönös népiességben megnyilatkozó gyermek érzéseiről árulkodtak. „* – írta a kutató.

„Megváltam én szeretőmtől,
Mint szép zöld ág levelétől
Estem annyira szegénytől
Hírét sem hallom senkitől!"

– sorjáznak a népdalok 8-asai és páros rímei személyhez nem kötötten.

A „Titkos szerelem" című töredék már a bakfisköltő saját érzése:

„Félve kell rátekintenem,
Kit szívemből szeretek,
Nem szabad kijelentenem,
Érted mennyit szenvedek."

Endrődi Sándor: Magyar költészet kincsesháza c. gyűjteményében találtam Dukai Takács Judit költészetének korai szakaszában keletkezett népdalszerű versét: *Megkondultak…* címmel. Személyhez nem kötötten siratja el a lírai én a meghalt kedvesét. Szerelemmel és fájdalommal búcsúzik tőle.

A válogatott költeményeit kötetté rendező Papp János mindössze három verset helyezett a válogatás elejére, feltehetően az 1811-es évet, anyja halálát megelőző időből. Az *Édes érzés* kiváltója nem tudni, ki lehetett. A költészeti elemek megszokottak, konvencionálisak, annál őszintébb a mondandó, annál erősebb az érzelmek intenzitása: / *„Ennek oka csak te lettél, Hogy engemet raboddá tettél, / Szép fejeddel meggyötörtél. / Szerelmed rabjává tettél, / Szeretlek halálomig"* / – fogadalmával zárul a költemény. Vajon elküldte a szép ifjúnak, vagy bezárta a secrétaire-jének titkos fiókjába?

Ugyanebben a gyűjteményben találtam rá *Virág Benedek*: *A kalitkába zárt madár* című költeményére. A szinte gyermek versírót elbűvölte a költő műve, és ő is egy népdalszerű költeményének ugyanezt a címet választotta. Bakfis éveiben, erősen kötődött az ismert és elismert költőhöz. Hasonló című verse metaforáját végig viszi a költeményen. Az álvadász megfogja a kis madarat, rabjává teszi. A madár boldogtalanul gondol a szép szabadságára.

A *Barna leány* románcszerű költeményében a virágszimbolika eszközeivel él, mint a népdalok. Nem fonja a felkínálkozó virágokat füzérré: *„Azért szegfűt én nem szedek. Mert szeretöt nem ismerek."* Ez már elutasítása az „édes érzésnek". Évszám nélkül nem állapítható meg, hogy a négy vers egy összetartozó érzelmi folyamatot jelez-e, vagy egyáltalán nincs közük az *Édes érzés* szerelmi élményhez. Egyszerű népdalutánzatok. A szép aranyszabadság választása viszont nagyon is Dukai Takács Juditra vall. A töredékeket ritkán szerkesztette egy-egy témaverssé, mint a fenti hármat. Kihez fűzi a szerelem érzése, ki van a szentimentális kis lélek szavai mögött? Máig sem bizonyított. R. Kovács Rózsa a Szentgyörgyi [Répceszentgyörgyi] Horváth család Elek nevű fiát gyanítja a verssorok alapján. Talán egy képzelet alkotta lény – gondolják mások. Judit soha nem adta ki a nevét. Vitte magával a sírig.

Az 1811-es évben dátumozott verse: *Dukai kriptában lételem*, elégikus hangon szól anyja haláról. Első lesújtó találkozása a halál élményével. Judit fájdalma nagy, a veszteség feldolgozása nehéz a tizenhat éves leánynak. Istennek ajánlja saját életét is. A tragédia messze vitte a szerelmes rajongástól. Felnőtt arra a tudásra, hogy a szűkebb környezetében sokszor megszólt költőlánynak nem szabad az érzelmeit a világ elé tárni. Érzéseiben továbbra is visszafogott, de belül nyugtalan fiatal lány. Baráti költők, mesterek tanításaira kezdett figyelni, megvált az első lírai forrásától, a népköltészettől. Ettől kezdve a nemesi költészet sablonjaihoz, majd a klasszicitás követelményeihez igazodott.

Csend vette körül. Hiányzott neki a házba betérő vendégek csevegése, a klavír hangja a kellemes szobában, a férfiak pipafüstje, a sütemények méz és vanília illata, de a felolvasások leginkább. Ez így volt édes Annya betegsége előtt. Dukai Takács István elégedett volt, hogy annyi ember összegyűlt a házában. A társalgást Rézijével együtt irányították. Judit már süldő lánykora óta szórakoztatta verseivel a vendégeket. Szülői büszkeséggel vették tudomásul szellemi gyarapodását olvasottságban és a költészet művelésében, pedig azok még csak gyermekes próbálkozások voltak. Számukra mégis azt jelezték, hogy folytatása lesz egyszer a kislányos játszadozásnak. Nagy meglepetést okozott 1809-ben a tizennégy éves Judit *Békességkívánás* című verse, amelyet a napóleoni hadak jöveteléről, a magyar nemesi hadak készülődéséről írt, és a szent Istenséget szólította meg az állandó békesség érdekében. A cím árulkodik olvasmányairól: *Virág Benedek* költészetéért régóta rajongott. Szülei kezébe adhatták a versgyűjteményt. 1801-ből való a költő *Békesség-óhajtás* című költeménye. Ennek a hatása érződik Judit versében is.

A gyereklány hallhatta a szülei és birtokos-nemes vendégeik társalgását, aggodalmait az élet, a gazdaság, az európai politika kérdéseiről. Ezért tudta Judit süldőlányként is kalamárisba mártani a tollat, és évei számához viszonyítva korán átlátni a nemesi élet, a változó idők, az ország helyzetét. Sokasodtak a verssorok, teltek az árkuspapírok. Apja biztatására felolvasott a vendégeknek. Otthon édes atyai csókokat és ajándékokat kapott értük és biztatást a további versírásra. A vendégek elragadtatással hallgatták a kecses, egyre szépülő felolvasót. Nagy élvezettel fogadták, amikor verseihez zenét komponált, és hárfán vagy klavíron önmagát kísérte. Kivételes tehetsége volt a zenéhez is. Ez a képessége szintén korán megmutatkozott, és bámulatba ejtette hallgatóit.

Ha lemásolnád Juditkám, elvinném Márikámnak – kérte hízelegve egy közeli udvarház asszonya a felolvasott verset. Dehogy akarta a lányának adni, a gyanút terelgette el magáról, mert mindenfelé azt híresztelte, hogy inkább a konyhában és a tyúkudvarban forgolódna a versfirkálás helyett Takács István lánya.

Nagy örömmel – mondta a kis poétria, és pukedlizott az asszonyság előtt.

Kérhetném én is, kisasszony? – szólt elragadtatással a dukai köznemes, Domonkosék fia, akinek rajongó tekintetét nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

– Másolok majd belőle, és továbbítom a baráti házakba. Judit pirult, szülei ragyogtak az örömtől. Újabb verseket írt, és másolta a régieket is. Egyre messzebbre jutottak a bájos dukai kisasszony költeményei.

Egy nyugodt, édeskés, finomkodó, késő rokokó és korai biedermeier világban születtek Judit versei. Otthona is ilyen volt. Apja pénzeszacskójából anyja kifinomult ízléssel a városi polgárok otthonaihoz hasonlóra formálta a fogadószobát. A túldíszített barokk elkerülte a közép- és kisnemes nemesi portákat, amelyek sok esetben csak méretükben különböztek a jobbágyparasztok házaitól. A barokk a cifrálkodó arisztokrácia luxusa volt Európa-szerte. Bár a vidéki kúriák építkezésében megőrződtek a barokk visszafogottabb, szolidabb jellemzői, a mindennapi nemesi és polgári világból kiszorultak cifraságai. A Habsburg Birodalom területén azonban a fejlődő polgárság is igényt tartott egy számára megvalósítható, rá jellemző életformára és környezetre. Az elhaló klasszicista stílus és a késő rokokó változatos, de leegyszerűsített jegyeiből hozta létre a biedermeiert. Takarékos egyszerűség, kispolgári érzelmesség, művészetekben a nagy szenvedélyek, fennkölt gondolatok

hiánya jellemezte a szellemiségét. A derű, a megelégedettség, az otthonosság érzete alakította a biedermeier környezetet. Magyarországon még ritka volt a megjelenése, de Pannónia Bécshez közeli felén már itt-ott megjelent.

Az új bútorok, képek, szőnyegek, könyvesszekrények, vésett üvegek, Takács Ferencztől megöröklött régi bútorok, porcelánok kedvelt találkozók helyévé avatták Dukai Takács István kúriáját. A természet is megtoldotta kellemét a helynek a környék szépségével, kies tájaival, Ság hegy és Somló magasaival, ízletes szőlőivel, boraival. A változó évszakok mindig új élményt teremtettek. Az ifjú költő figyelte a falusi élet mozzanatait, a vendéglátó kisnemesi porták lassan ballagó napjait. Nem is lehet csodálkozni azon, hogy Judit verseibe bekerültek, és a nép dalaihoz hasonlóan szóltak. Esztétikával ugyan kezdett ismerkedni, de még nem volt képes költeményei részévé tenni a tanultakat. A siker hirtelen, váratlanul érte, ahogy az irigykedő, rosszindulatú kritikák is, amelyek mindig vissza akarták küldeni a hagyományos, csak a ház gondját végző női szerepbe.

Ha férfi írta volna, senki nem vette volna észre e verseket, legfeljebb azt mondták volna rá, hogy poetaszter, rímfaragó. A versek írója azonban nő volt, aki nagyon fiatalon kitágította Dunántúl kies vidékén, a magyar kis- és köznemesi társadalomban a hagyományos női szerepet, de élete végéig, bár fenntartásokkal, elfogadta a régit is. Nemének műveltségével, költői munkálkodásával, egy nemesi-polgári nőideál felmutatásával adott járható, jövőbeli utat a további években. A nő tanítható, felemelkedni tudó emberi lény. Ez a szemlélet, ha lassan is, társadalmi kérdéssé kezdett válni Magyarországon.

Dukán még csendes volt a ház. A gyász nem tette lehetővé a nagy vendégfogadásokat. Ha megállt is egy-egy kocsi vagy magányos lovas a porta előtt, csak rövid érdeklődésre tért be. A marasztalás, de a maradás sem volt helyén való. – Majd ha édes Anyád asszony gyászéve letelik, újra benépesül vendégekkel a ház – vigasztalta apja, akit ugyancsak egyre jobban nyomasztott a magány, a csend. Ennek ellenére bejártak három megyét is Judit költeményei, Vas vármegyét és a sopronit is, Veszprémbe is eljutottak. Nem volt már messze az idő, hogy Zala vármegye potens személyiségeinek kezébe kerüljenek.

Hazánkban nem volt polgárság. A felvilágosult gondolatok, az irodalom is a kis- és köznemesek, néha a jobbágyok művelődő fiai által jutottak el ide. Nyugat-Dunántúl szerencsés ebből a szempontból. Kialakulóban volt egy nemzettudatra egyre többet adó, művészetekre érzékenyebb értelmiségi és magyar nyelvű irodalmat művelő réteg. Felismerték, hogy az anyanyelv az a mozgósító erő, melynek erejével a nemesi ellenállás elindulhat. Ennek része volt a nyelvújítási mozgalom is. Gyönyörű költői megfogalmazások, prózában kimondott igazságok születtek a magyar nyelv művelésének fontosságáról, amelyet Széchenyi így tömörített: *„Nyelvében él a nemzet."* A nyelv művelése, a költői–írói megnyilatkozás hazafias tett volt. Judit honleány verseiben is ez jelentette a haza szolgálatát. Sokoldalúsággal párosult a művészet terén és az élet más területén is. *„Az irodalom és a zene kultusza karöltve járt a háziasság, a házi teendők, hasznos erényeivel. A kemenesaljai nő épp oly otthonos volt szalonokban, mint a konyhában és az íróasztala mellett."* – közelít a kemenesaljai „titokhoz" és „a Judit jelenséghez" Szombathely legendás polgármestere, Éhen Gyula.

A XX. században is jeles személyiségek keresték Vas vármegye kulturális szigetének, a pannon örökségként kezelt Kemenesaljának ezt a megkülönböztetett szerepét, a nemesség magasabb szintű műveltségének indítékait. Németh László írónk geográfiai és felekezeti alapon vezette le a térség kulturális emelkedését. *„Az akkori Magyarországnak egy népcsoportja sem volt olyan szoros szomszédja az emelkedőben lévő német kultúrának, mint a nyugat-dunántúli lutheránusság. Fővárosa Sopron, Bécsnek tőszomszédja, a felekezeti kapcsolatok jóvoltából a német szellem két székvárosának, Jénának és Göttingának tanítványa (….) Kis János, a szentandrási Festeticsek jobbágyának fia, idővel soproni püspök lesz. Ő, aki Jénában Schiller fejedelem lábainál ül…" Kis* János hozza a schilleri mintát, ő fedezi fel Berzsenyi költői talentumát, és igazítja saját szellemi mintáihoz. A lutheránus Berzsenyi ajánlja a lutheránus Dukai Takács Juditot Kazinczy figyelmébe. Így formálódik Pannónia nyugati felén, egy felekezeti alapon is összetartó, műveltebb nemesi közösség.

A felvilágosodás terjedésével megsokasodtak, és egy vezéregyéniség körül gyülekeztek már a XVII. század végén és a XIX. század első felében élő költőegyéniségek. Az irodalmi korszak második felében főként Kis János, Berzsenyi Dániel, Horváth József Elek, Kisfaludy Sándor, Dukai Takács Judit neve jelezte a költészet rangra emelkedését Pannónia tájain.

Judit nagy szorgalommal használta ki a gyászcsend hónapjait. Érdeklődéssel fordult az ókor klasszikusai felé. Horatius, Ovidius költői világa megérintette, német fordításokban olvasta műveiket. Ismerkedett Goethével, Schillerrel. Felfedezte a mitológia szerepét alkotásaikban, érdeklődéssel tanulmányozta az antik világot és a kor nagy költőegyéniségeit. Dalai új ritmusát gyakorolgatta a hárfáján, az időmértéken alapuló versírást. Fokról fokra tudatosult benne, hogy csevegése a költészettel, új irányba fordult.

Maga sem tagadta, hogy a szerencse hozzászegődött. Egy fiatal, Sárváron gyakornokoskodó patvarista, a szombathelyi születésű Horváth József Elek személyében érkezett el hozzá. A fiatal költő már 1811 óta figyelemmel kísérte a dukai nemes kisasszony poétikai tevékenységét. Kéziratban jutottak el hozzá Judit költeményei. Egy nő versel! Nemcsak hébe-hóba, nemcsak emlékkönyvbe ír nyájas sorokat, hanem szép gyakorisággal mutatja meg, amit a világból meglátott. Döbrentei Gábornak, az urai-újfalui evangélikus esperes fiának lelkendezett először arról, hogy Kemenesaljára új Sappho érkezett. Döbrentei Sopronból jövet tért be hozzá, a költőbaráthoz, ahol Kis János szuperintendensnél járt, a „Magyar Társaság" alapítójánál. Személye diákkora óta nézetformáló erő volt számára. Most tervezett lapja, az Erdélyi Múzeum dolgában kérte ki véleményét. Összekötötte őket Kazinczy személye is, akivel a magyar irodalomról hasonlóan gondolkodtak.

Olvasd, barátom! – és Döbrentei elé rakta a papírlapokat. Gábor olvassa a leányverseket. Derül, de közben tekergeti a fejét.

A kisasszony, szelíd, kedves lélek lehet. Szereti a tájat, a köznemesi sorsot. Megénekeli a pórnép életét. Hasonlítanak is a versek az ő dalaikra. *Témákat versel még, nem folyamatokat* veti ellenében Elek lelkesedésének. Már jó ideje, hogy ő Kazinczy szemével nézi és hallja a literatúrát.

Példa: nem a német prozódia, hanem a latin és a görög mértékhez kell igazodni – mondja mestere nyomán.

Olvasd ezeket! – teszi eléje jogász barátja a legújabb költeményeket.

Ez már szép váltás! – csettint ujjával Döbrentei. Ez már újklasszikus próbálgatás! Dani tud róla?

Már említettem Berzsenyinek. Mosolygott: egy vérből valók vagyunk, távoli unokatestvér István bátyám lánya. Zsuzsannám is Dukai Takács. Majd figyelem a növekedését – mondta, amikor megemlítettem neki a kisasszonyt.

– Jut eszembe! – lelkesedett Döbrentei. – Keresztvíz alá a kis Juditot pedig az én nevelőanyám tartotta, aki abban az időben még a nemes-dömölki tudós tiszteletes, Perlaky Dávid felesége volt. Megözvegyülve, anyám halála után, apám kérte feleségül. Meg kell látogatnom a Dukai-portát! Elvégre rokonok vagyunk! – A versekre tette a kezét, mutatva, hogy nemcsak komaságban, hanem a literatúrában is. – Igazi Sappho! Igazi Malvina!

A név váratlanul bukott ki belőle. Wittenberg az oka. Az egyetemen sir John Sinklair nyomán az Osszián-eredetű szövegek is felkeltették az érdeklődését. Bánta, hogy kimondta, még korai az összehasonlítás Osszián menyével, Malvinával. Horváth Eleknek azonban a fülében maradt az elnevezés.

Döbrentei Gábor úticsomagjába rakta Judit kiválogatott verseit, hogy Pesten át majd Széphalomra vigye belőle a legjobbakat. Évek teltek el, mire a mester kezébe adta. Horváth Elek kiterjedt levelezést folytatott a magyar literatúra szereplőivel, közöttük Kazinczy Ferenccel is. Ő hívta fel a széphalmi remete figyelmét a verselő, dukai lányra.

Kazinczy örömmel fogadta a dunántúli poetria hírét, és dicsérettel szólt költeményeiről. Sokakat meglepett Kazinczy lelkesedése, ami nem is a művek esztétikai kiválóságának szólhatott, hanem annak a bájos, egyben tudatos igyekezetnek, ahogy a fiatal lány elindult, hogy Helikon szentélyébe lépjen. „A *lány méltó a tömjénezésre*" – jelentette ki a dukai Sapphóról.

Horváth József Elek folytatta Judit verseinek terjesztését, és elhatározta, hogy mint költő szólítja meg a kisasszonyt. Még 1811-ben megírta az első episztoláját hozzá.

Hallom, Kegyes szép szűz, hogy Helikon hegyén
Tömjénezni szoktál Apolló ünnepén:
Engem is e' szent tűz lelkesít,
Engem is Helikon szent bérce édesít."

„Kössünk ezzel frigyet, 's tapasztalva látod
Holtodig, hogy Horváth Elek hű barátod."

Dukán ujjongott az apa és a lánya is. – Nagy megtiszteltetés ez a barátság – figyelmeztette apja. – Méltó választ küldj erre a levélre! Judit nem várt sokáig a válasszal. Igyekezett első mentorát viszontbarátságáról biztosítani, és magát pártfogásába ajánlani:

„Kérlek is, fogadd pártját gyenge Múzsának,
Magánosságában nyögdelő nimfának,
Ugy irigyeimtöl, tudom nem félek,
S hű barátod leszek, valameddig élek."

Egyik episztola váltotta a másikat, a költőbarátság mélyült, és 1812 tavaszán Horváth személyesen is megjelent a dukai kúriában. Nagy ovációval fogadták a lelkes patvarista poétát. Judit bevetette háziasszonyi praktikáit. Traktálta mindenféle jóval mentorát, Takács István is marasztalta. Valóságban is megköttetett a barátság. Kereste az utókor, hogy Judit szépsége, kedvessége, élénk szelleme Horváthban csak a barátságot erősítette- e meg, vagy érzéseiben is megzavarta? Az episztolák egyes sorai azt mondják, hogy az érzelmeit is felkavarták a dukai portán. Judittól a halálig tartó barátság ígéretét kapta válaszul. Teendői sietősen visszavitték Sárvárra. A költői levelek továbbra is jöttek és mentek ez után is még évekig. A barátság szép fogadalma a hazaszeret érzésével, a költészet a haza szolgálatába állításával vált teljesebbé. Horváth Elek Csányi Zsófia iránti szerelme sem szakította meg levelezésüket. Judit volt az, aki értesítette Berzsenyit Horváth menyasszonyának hirtelen haláláról.

Elégedett, csendes időszakai voltak ezek az évek a magyar nemesi portáknak. Tartottak a hosszú háborúk, s a csendes tavaszi esők is megtették a magukét. Az 1811-es devalváció megtépázta ugyan a Habsburg Birodalomban magyar nemesség pénzügyeit, de továbbra is bíztak a háború továbbélésében. Amelyik magyar nemes ki tudta használni előnyeit, megelégedettségben élhette napjait. Az első veszteségeken morgolódva, de túljutottak. A győri inszurgensek dicstelen futását feledni akarták, de a nyugat felé figyelők, hírlapot is olvasók, már megsejtették, hogy közeledik a változások ideje. Nemcsak a pozsonyi diétákon huhognak róla, hanem az udvarházak összejöveteleinek is hamarosan beszédtémája lesz a politika és a szembenállás szellemének megjelenése.

Judit minden igyekezetét lekötötte az udvarház ügyeinek intézése. Ha most kezében tudja tartani a ház dolgait, ha betöri a cselédséget, a szolgálókat, marad ideje a költészetre és a zenére egyaránt. Hajnalonként azért többször kilovagolt a sötét erdőn át a Rába partjára, megállt a susogó nádas szélénél, hallgatózott, hogy ringatja-e mélyén a folyó elhagyott ladikját. Hallja-e meztelenül fürdő pásztorfiúk évődését? Kitekintett a széles rétre, ahol az elmúlt év nyarán Goethe regényét, Az ifjú Werther keserveit olvasta. Elaludt és a lova hazaporoszkált, a fűben hagyta őt. Judit kitágult orrlyukában kereste a tavalyi rét illatát, a víz szagát, fülével a parti füzek susogását. Érezte, értette a természet moccanását, de a mozdulatlanság csendjét is. Teljes lelkével szerette ezt a tájat. Meghajtotta a lovát, mert túlságosan elérzékenyült. Bátor, jó lovasnak tartották a vidéken. Férfiként ülte meg a paripát. Nyelveltek utána a vénasszonyok, de a vágtatás öröméről süldőlányként sem mondott le. Egy kamasz fiús nyugtalansága feszült benne.

Otthon egy szusszanásnyi időre beült a pergolába. Médi, a német cseléd hozta már a reggel fejt tejet és egy szelet friss kenyeret, amelyet itt szeretett elfogyasztani. Figyelte a pergola rácsain a záródó kelyhű hajnal virágot, ami az erősödő napfényre összehúzta magát. Mi kerül majd versbe a látottakból? Milyen érzésekkel, jelenségekkel tudja majd társítani a bezáródó kelyhű virágot? Most sürgős költői dolga lesz, mert Stettner Zsófi, gyermekkora hűséges barátnéja férjhez megy. Episztolát ír a nászra. Délután már elkészült a költeménnyel:

„Nagyságos Stettner Zsófi hív barátnémnak,
Bakfiskorom jópajtásának, midőn férjhez ment." – ajánlást írta a verses levél elé, felemlegetve a régi időket.

„Gyermekségeinktől fogva azok voltunk,
Ha egy nap nem láttuk egymást, majd megholtunk,
Meg is maradott köztünk ez a jóság:
Hű barátságban a szent állandóság.
.....
Míg csak az édes reménység táplál, hogy
A gyermekkorban szőtt barátság el nem fogy,
Az vigasztalja szívemet, hogy látom,
Aki tőled megfoszt: jó barátom!"

A jó barát nem volt más, mint Koltai Vidos János költő Urai-Újfaluból. Judit sietve el is postázta szívből jövő sorait. Elküldte egy lovassal a kis-celli postaállomásra. Azt észre sem vette, hogy téves címet írt a cuvertára. Sohasem tudta meg, hogy kedves sorai nem jutottak el barátnéja kezéig. A későbbiekben Stettner Zsófi és férje neve sem merült fel Judit munkáiban, életrajzi adataiban, csak már halála után, 1837-ben, egy birtok-átruházási okiraton, amely szerint visszaadják Dukai Takács Józsefnek és Dukai Takács Évának, illetve átengedik Takács Sámuelnek, azt a dukai birtokrészt, amelyet Takács Mihálytól 1802-ben apja, Stettner György megvett. (Soproni Levéltár: bárdosi Bárdossy Zoltán letétjéből 1934.)

Nehezen telt el a gyászév a Takács-portán. Judit melankóliáját nem oldotta a nyár. Takács István felmérte lánya szemében, arca vonásaiban a búskomorság jeleit, és kétszer is kimenekítette Juditot a gyászruhából. Kismartonban: *„A kastélyra szolgáló vízimalmoknál, 'hol főurak, köznemesek, testőrtisztek, valamint hölgyeik, utánuk jómódú polgárok e napon az ünneplő köznép utczai tánczában elvegyülni szoknak. Tettem ezt jómagam is."* – írta az eseményről Judit. Szilajon, lengő hajloknikkal, lebbenő, könnyű ruhában hajnalig táncolt a sokadalomban, nem félt attól, hogy felismerik. A tánc, az öröm mámorába került férfiak és nők között fel sem tűnt a tizenhét éves, fiatal lány. Majd Sümegen, egy nemes kisasszony eljegyzését követő estélyen görögös peplumban, hárfán kísérte előző éjjel írt dalkölteményét. Bámuló szemek tapadtak rá, de észre sem vette, mert messze vitte a dal, a muzsika, az alkotás, az előadás eufóriája a bortól gőzös teremben, 1812 augusztusában. Magát görög vagy római ifjúnak képzelte, trubadúrnak vagy kobzosnak, akit tetszéssel hallgatnak, és nem ruhája átlátszó patyolata alatt kutakodik a férfinép szeme. Aztán a csillagos augusztusi ég alatt, apja könnyű kocsiján visszahajtottak, Dukára. Így volt? Talán.

A dolgos nyár tűnőben volt már, lassan helyébe cammogott a szeptember. Judit gondos háziasszonyként aszaltatta a szilvát, az almát, hatalmas üstökben főzték a lekvárt. Illata betöltötte az udvart, felszállt a magasba, és összetalálkozott a falu házainak szilvaillatával.

Zöldséget vermeltek, káposztát savanyítottak. Judit perkál és karton ruháiban, fodros köténveiben ott tüsténkedett az asszonynép között. Osztotta a parancsait a

férfinépnek is. Már híztak a ludak Márton napra. A kora reggeli harmat, azonban arra figyelmeztetett, hogy közel a zordabb ősz hűvös hajnalaival, hetes esőivel. Juditon a ruha még fekete, de egy vékony fehér szegély vagy csipke, arról árulkodott, hogy múlóban a gyászév, és fiatal lelkének nagyon kellett már az a világító, fehér gallér.

Az esős idő előhozta Judit rosszkedvét. Klavírján szomorú dalok, maga alkotta futamok, improvizációk jöttek elő. Az árkusokra vetett sorai az elmúlást idézték. Ha a szél felszárította a gyalogutakat, a Rába-parti rét tocsogóit, meleg ruhája fölé bélelt gyapjúköpenyt vett, csuklyáját a fejére húzta, és szemlélődve nézte szeretett Kemenesaljának változó képét, a lombok sárgáját, barnáját, keveredve a pirosra váltó levelekkel. A természet a múlandóságról szólt, pedig a fagykezű tél még nem ért a tájhoz. Judit szomorúságra hangolta magát, de búsongó verseibe mindig átüzent a leendő tavasz. Ért benne a költő: a természet pusztulását képes volt a saját életének múlandóságával párhuzamba vonni.

A halottak napjára megfonták a koszorúkat édes Annya és az ősök sírjára. Összegyűlt a rokonság. Emlékeztek. Utána betértek az udvarházba. A nagy, rakott kályhában pattogott a tűz, a csőből sült alma illata szállt. A cselédek mintás csészékben forró, mézes bort kínáltak diós és mákos kaláccsal. Feketében voltak mindannyian, de ebben a miliőben a gyász hangulata elillant, csevegésbe fordult a beszéd. Pletykák kerültek elő, egyiket a másikba fűzték. A hirtelen betért kemenesi társaság az élet örömét választotta. Ha el is hangzott egy kenetes sóhaj, leintették a küldőjét.

Hát a versírás, hogy megy? – szólt Ida tant kedvenc húgához.

Estenként és esős napokon mindig megszólítom a Múzsámat – mondta halvány mosollyal Judit – Édes Attya francia és német könyveket hozatott, hogy tanuljam az esztétikát. Sokat olvasok, német és a francia nyelvet gyakorolom. Ismerkedek a latin és görög nyelvtannal is. Magyar újság jön Sopronból, és olvasom mentorommak, Horváth József Elek úrnak az episztoláit és tanácsait a poétikához. Említette, hogy Döbrentei Gábor is készül haza Erdélyből, és látogatást tesz nálunk. Szeretném, ha megismerné költeményeimet. A keresztanyám nevelt fia.

A lány elfáradt. Kimerítette az anyja sírjánál tett látogatás. Nehéz volt szembesülnie az elmúlt évvel és a hirtelen kerekedett vidámsággal a házban. Keresgélni kezdett asztalfiókjában, és egy kalamárissal teleírt lapot vett elő. Olvasni kezdett:

„Ellankadok, elhervadok,
nem tudom, mi talál,
Tán végemhez közel vagyok, leszakaszt a halál.
Mindegy, úgy is meg kell lenni, mit akar az istenség,
Oh, mi határt nem szabhatunk, gyenge az emberiség.”

Judit már bánta, hogy miért nem a másik változatát olvasta fel versének, mert az volt az első verse. Sokszor javította, változtatta a verssorokat. Gyorsan felidézte magában azt is:

Eltökélés

Hah! – lankadok és hervadok,
Nem tudom, mi talál:
Tán síromhoz közel vagyok,
Leszakaszt a halál.

Akármint van – fejet hajtok
Tenéked óh Istenem!
Hiszen törvényt nem szabhatok:
Tied életem s mindenem.

Ez nagyon szomorú! – mondta Mihály bácsi.

Édes Annya betegágyánál írtam néhány éve, nem csoda. Az első igazi versem volt.

Alles, was gut und teuer! Minden, ami szép és jó, csak arról szabad egy fiatal lánynak írni – figyelmeztette apja.

Annak is eljő az ideje – bólogatott Judit.

A mai nap érzéseihez, a temetői emlékekhez ez a rövid verse állt legközelebb. A sok töredék és próbálkozás után ezt tartotta már költeménynek. Ide illett, s figyelmeztetett is vele, mert a hangulat már túlságosan vidámmá vált.

A vendégek távozása után még leült az asztalához, és kezébe vette a kalamárist. Mégsem írt. Arra gondolt, hogy Döbrentei Gábor nem jött el a nyáron, pedig várta. Már nem is jöhet tavasz előtt, az őszi esők tönkre teszik az utakat, mindenki behúzódik a maga házába. Judit mintha megérezte volna, hogy költői hírének alakulásában nagy szerepe lesz Döbrenteinek. Lélekben sürgette a találkozást, de még jó ideig várnia kellett rá.

A komor, esős napokon Judit szemlét tartott a ládái és az almáriumok ruhakészletei fölött. Életre vasalta, simogatta színes ruháit és újat is varrt. Elrakta a gyászszínűeket. Apja is fellélegzett, elhagyta Dukát egy-két napra. Talán asszonyt keres. Beszélték, hogy Sziget-Liget felé kanyarodott el az úton. – Rendjén van ez is – fordult meg Judit fejében. A november eleje bágyadt fénnyel vonta be Kemenesalját. Judit csendes sétákra indult, memóriája elraktározta az ősz színeit, intuíciót gyűjtögetett a majdani verseihez. Jön a hosszú tél, secrétairére tett árkuspapírjai mellett ülhet akár egész napon át. Hangulata most sem volt más, mint azt koratavaszon még Horváth József Eleknek írta magáról a bemutatkozásul, *Az én képem* versében:

„Hajlandóságom nagy a szomorúságra,
S egy csendes magányba rejtett komorságra.
Víg is vagyok néha, szívem kiköltözik
Gyászából és örömköntösbe öltözik;
De mégis erőt vesz a bánat ezeken,
Gyakran új sebeket ejt vérző szívemen;"

– Azt hiszem, ismerem a természetemet – gondolta elismeréssel magáról. Ismerem a magyar lélek természetét is.

„Magyar születésem hozza magával tán,
Hogy természetem szomorúbb, mint vidám.
Közmondás az, hogy: a magyar sírva táncol,
Magyar természetünk hát, mely ehhez láncol."

Az esőfelhőbe burkolódzott kemenesi tájat figyelte, nehezen szabadult melankóliájától. Hallva az országgyűlés berekesztéséről, az elhallgattatott nemesség érdekellentéteiről, megérintették az országos gondok is. Takács István nemesi portáján családi és baráti körben rendszeresen szó eshetett a magyar nemesi önérzetről, nemzettudatról, mert Judit korai és későbbi verseiben folyamatosan megjelent a haza, mint eszmény, mint életéhez tartozó fogalom. Horváth Elekkel már ismeretségük korai szakaszában a költői feladatul tűzték ki, a hazáért való munkálkodást: /*„Írod, hogy e' szent frigy eggybe veti vállunk, /Hogy így Hazánk' hasznos tagjaivá váljunk'.* „A nemesi szembenállás későbbi éveiben tovább erősödhetett benne a magyar nyelv, a haza iránti felelősség, de már nem a nemesi költészet kötelező költői eleme, hanem egy tudatosabb elkötelezettség része lett.

1813. február 14-én kelt, Horváth Elekhez írt episztolájában megismételte elhatározását, hogy a haza hasznos tagja kíván lenni. Kétségei vannak, hogy leányként ezt valóra tudja-e váltani? / *„De ám, hol az erő? – hol van a tehetség? /Nyomban ijeszt engem a lányi gyengeség./ Csak az az egy lehet érdeme munkámnak, / Hogy én is akarnék szolgálni hazámnak./"* Ezt a poézis erejével, a művelődés gazdagításával, a gondolkodás átformálásával akarta elérni, ő, a dukai nemeskisasszony. Dukát soha nem adta volna Bécsért. Duka volt a Haza.

Gyermekkora óta érezte a Pannon táj vonzását, marasztaló erejét. Olvasottsága, műveltsége előrehaladásával, tudomást szerzett a régió történelem során betöltött szerepéről. Rajongása Horatiust, Ovidiust, Catullust olvasva tovább nőtt. Szülei elvitték rokoni látogatásokra. A rövidebb és hosszabb utakon, az évszakok változásai között megfigyelhette Vas vármegye szépséges tájait, és költészetre hajló lélekkel szőtte verseibe a Rábát, Dukát, a teljes Kemenesalját, majd tágabb Pannóniában is széttekintett: Keszthely, Fenék(puszta), Balaton, Tihany, Zala és Somogy szépségét dicsérte, felemlegette a tájban élő dolgos „köznépet" és géniuszait. Szárnyaló képzelete vitte volna másfelé, távoli városokba, különös vidékekre, de mindig maradt:

„Mintha egy szikláról nézném
A világ szépségeit,
És soha el nem érhetném
Lelkem reménységeit:
Int a természet szépsége –
Tilt a meredek mélysége;
Ha szívem egyfelé szít,
Sorsom másfelé taszít. „/

– panaszolta később *Visszaemlékezés* című költeményében.
Nagy szelekkel, viharokkal érkezett meg a tél. Végigtombolta egész Vas vármegyét. Sík tájjá tette a mezőket, dombokat épített a hó alá süppedt utak fölé. Ijedt madár-

ként kuporogtak a zsúpos vályogházak a hóban. Alig volt mozgás a Takács portán is. Bent megtömték száraz fával a rakott kályhát, pipafüst keveredett az almáriumba dugdosott levendula illatával. Félhomály volt nappal is. Végképp elsötétedett, ha a szél a havat az ablak üvegéhez, vagy pergamenjéhez csapta. Judit sem látta papíron a sorokat. Leült a klavírhoz, és apjának is kedves darabokat játszott, vagy hárfáján rövidebb verseihez dallamot komponált. Lassan, nagyon lassan cammogtak a nappalok, és az éjszakáknak sem akart vége szakadni. Judit szenvedett, mert tudta, hogy a holnapi naptól sem várhat mást. Közeli, nemesi portákra sem kívánkozott át. Félt az unalomtól. Néha csonkig égette a gyertyát. Olvasott.

Önéletrajzában később így emlékezett vissza: *„Tisztelendő Kresznerics Ferencz Királyi J. Oktató most Sági Plébánus Úr, és Tatay János Szombathelyi volt Professorok most Lövei Plébánus Urak válogatott Könyvekkel segítették Szép Bibliotecájokból olvasás végett".* Szemükben Dukai Takács Judit figyelemre méltó poétria. Horvát Elek továbbította Judithoz egykori tanárának, Kresznerics Ferencnek, a fiatal versíróról 1812 januárjában mondott szavait. *„Örülök, úgy mond, ez újjonnan támadt Magyar Poétrinának. – A Literatúránk csak úgy virágozhatik, ha azt a ' Szép Nem kedveli, sőt gyakorollya. – E mennyei tűznek sziporkáját kell a' kellemetes érzésű Dukai szűzben éleszteni, gyakorlással, egy kevés út mutatás mellett sokra mehet."*

Biztató dicséret lehetett a fiatal lány számára, válasz felmerülő kétségeire, egyben örömre is ok anyja halála után. Judit számára versmintának ott voltak az általa rajongott költő elődök, Kisfaludy Sándor a Himfyjével, Horváth Ádám, robosztus költői megnyilvánulásaival, eljutottak hozzá Ányos Pál, Virág Benedek, Gvadányi művei. Kis János intelmei is nagy hatással voltak költészetére kesergő szentimentalizmusukkal, stílusgyakorlatukkal. Judit utánozta őket, de nem szolgálták költői fejlődését, egyéni önkifejezésének kialakulását. Viszont erősen hatottak rá Csokonai Vitéz Mihály versei, amelyek a rokokó életérzés könnyedségével, máskor felvilágosult gondolataival varázsolták el a fiatal, dukai lányt. Mondta, énekelte, klavíron kísérte Vitéz költeményeit.

Hamarosan rátalált Berzsenyi ódáira és elégiáira. Velük a mulandóságélmény szökött be a fiatal poétria verseibe. Juditot az elmúlt év áttekintésére ösztönözte, aki felismerte az „omnia mortális" igazságát, hogy minden halandó: az évszakok és az emberi élet, a sajátja is. */Virágzom még ma s élek/ Holnap talán már hervadok/ Por voltam és porrá leszek./* Tizenhét évesen a lélek halhatatlanságába kapaszkodott. Így telt ki az 1812-es esztendő és a tél fele.

BELÉPÉS AZ IRODALOM VILÁGÁBA

Dukai Takács István mindent tudott az életről. Átlátta Judit helyzetét, büszke apai érzéssel követte nővé érését, szépségének gyarapodását. Felismerte, hogy a melankóliával megélt gyászév után lányának sok pótolni valója van a vigasság terén. Társaságba kell vinnie, fiatalok közé. Ismerjék meg, bámulják szépségét, okosságát, tehetségét! Mindezt nem szabad elrejteni a dukai udvarházban. Erős érzelmi szálak kötötték egymáshoz őket.

Judit, már asszonyként, önéletírásában nagy hálával emlékezett meg anyjáról, múzsai Vittnyédi Teréziáról és apjáról, Dukai Takács Istvánról. Ők voltak azok, akik

gyermek- és leányéletét megszépítették; ahogyan az özvegyen maradt apa pótolni akarta az anyai gondoskodást, a még szülői támogatásra szoruló lányának: *„Őtet 'a [Judit – Malvinát] gondviselés' a boldog középszer ölébe helyeztette ártatlan örömök közt mint' a fürge méh repkedett kerti virágjai között nem tudván mi 'a bú, mi' a keserű, mind addig mig Virtusos édes Annyát ' a kegyetlen halál életének leg szebb idejében karjai közül ki nem ragadta 's azon örömét földig le nem rontotta hogy nevelésének tökéletesedésével édes Annyának örömére lehetett volna, ez valóban nagy seb volt, 's olly hijjány, mellynek kipótlására csak egy olly Attya volt képes, 'a minőt Malvinának rendeltek a Nagy Egek. Így tehát fel nevelkedvén, mint Annya nélkül való Leány de egy illy Attyának kormánya alatt bátran ki léphetett 'a világnak veszélyes habokkal hánykódó tengerére, mellyen ő valóban szerencsésen is járt, olly öröm 's boldogság között töltötte ezen életben csak egyszer viruló Iffjuságnak korát hogy vissza pillantani nem pirulhat, 's ha még egyszer kezdhetné életét, szebb pállyát 'a voltnál magának nem választhatna."*

Judit-Malvina életrajzának részlete alapján feltáruló, a szülő-gyermek viszonyának az átlagostól, a XIX. századi kis- és köznemes társadalomban a szokásostól eltérő vonásaira találni magyarázatot. A levéltári kutatás feltár olyan helyzetet és családi tragédiát, amelynek alapján érthetővé válik az a féltő, óvó, erős intenzitású szülői szeretet, amelyben Dukai Takács Judit csecsemő korától részesült.

A fiatal házaspárnak, Takács Istvánnak és Vittnyédi Teréziának, 1787 februárjában született az első gyermeke, aki apja nevét kapta. 1789. október 18-án Takács István *István* nevű fiacskája meghalt. 1789. október 29-én megszületett a *Sámuel*re keresztelt fiuk, akit szintén csecsemőként veszítettek el. Kislányuk született 1793. november 6-án, Juditot, aki egy évet sem ért meg, 1794. augusztus 26-án temették el.

A következő év ismét kislányt hozott. Ő is a *Judith* nevet kapta. A keresztelő, Hrabovszky György evangélikus tiszteletes, Kis-Somlyó keresztelési matrikulájába *1795. szeptember 4-én* jegyezte be. Ez a gyermek lett a remény a házaspár számára. Mintha az előző három gyermeknek szánt vitalitást az új jövevény kapta volna meg. Kibírta a gyermekbetegségeket, eleven, játékos és tanulékony volt. Vadász Norbert életrajzírója szerint: *„Írás és olvasás mesterségén kívül zongorázásra, kézimunkára és nyelvekre is taníttatták. Az ügyes, tapintatos házi nevelés korán megértette a kis Judittal, hogy a tudomány az ember életét gazdaggá, a művészetek pedig kellemessé teszik. Ezért lelkesedett minden szépért, jóért."* Lehet, hogy frajla és házitanítók is közreműködtek Judit ismereteinek megszerzésében, nevelésében. Őket később, szobalány váltotta fel. Judit férjhez menetelét követően szó esik Kis-Somlyó esketési matrikulájában *„N. Major László Susanna leányá*-ról, *a ki Dukában T. Takács Istvány Úrnál szoba Leányképpen szolgált…"* Apja feltehetően lánya igényeihez alakította a személyzetet, lehetséges, hogy a korábbi időkben is. A soproni evangélikus nevelde tovább gyarapította Judit ismereteit, véleményformáló nézeteit és az önkifejezésre törekvését. Szülei büszkék voltak sikereire, tudására, ritka képességeire. Segítették a tökéletesedésben, a boldog gyermek- és leánykor megélésében.

Dukai Takács Judit tehát kivételes szülőket mondhatott magáénak a XIX. század elején. Műveltebbek voltak a körülöttük élő kis- és köznemeseknél, tele lányuk iránti szeretettel, büszkeséggel. Elég gazdagok ahhoz, hogy kényeztessék, és a művelődés, a művészetek gyakorlásához minden lehetőséget megadjanak számára. Ritka szülői magatartás volt a vidéki nemesség körében, ahol a betűvetés lehetőségétől is messze terelték a nemes kisasszonyokat, arra kárhoztatva őket, hogy kertet műveljenek, tyú-

kot ültessenek, utódokat szüljenek, mint a jobbágyleányok. Olvasni legtöbbjüket megtanították, de írni már nem. Nehogy tiltott szerelmes levelekkel erkölcseiket megrontsák, jó hírüket veszélybe sodorják. A legtöbb Dukai Takács Juditról írt műben szerepel ez a nemeskisasszonyokra váró jövőkép. Az értelmiség, a tanult nemesség körében azonban egyre többször megfogalmazódott, hogy a leány, a nő többre termett, és tanulásra, a művészetek művelésére alkalmas. Judit, Kresznerics Ferenc kiállását a női költők mellett Kazinczy megfogalmazásában is hamarosan olvashatta. Az irodalom vezéralakja is úgy vélekedett, hogy a tradicionális asszonyi szereppel összeegyeztethető a poézis. Ez a vélemény a napóleoni háborúk elmúltával egyre nagyobb körben talált egyetértésre a műveltebb körökben. Ezt a nézetet Dukai Takács István is sajátjává tette, és igyekezettel munkálkodott, azon, hogy a kemenesaljai nemesség körében is elfogadtassa lánya szépsége és műveltsége által.

Az új, az 1813-as év kezdetével átüzengetett a nemesi portákra, hogy újra be lehet térni egy kis vendéglátásra, beszélgetésre, ha a télviharok és a behavazott utak azt megengedik. Egyre többször álltak meg a szánok, magányos lovasok az udvarház előtt. A cselédek tisztelettudóan hámozták ki az urakat és a hölgyeket bundáikból, takaróikból; látták el a deres orrú, nyerítő lovakat az istállókban.

Judit kivirágzott. Hozatta a tüzes pálinkát, a forró bort, a füstölt húsokat a szesz alá. Melegedjen át a fagyos test, oldódjon a nyelv, teljen meg a szoba víg beszéddel! Édes Attya párás szemmel nézte lánya átváltozását. Judit jó érzékkel szűrte ki a szavak zsongásából, mi lesz az a téma, amit ezzel a társasággal körbe lehet járni, vitát lehet gerjeszteni, érveket, ellenérveket kicsiholni a jelenlevőkből. Ebben apja is segítette.

– Ez az esztendő eldönti Napóleon háborúinak sorsát. Nem tudja a korzikai összeszedni magát a muszkáktól kapott vereség után – mondta két pipaszívás között.

– Úgy hírlik, Wienerstadtban, Metternich már szövi a praktikáit – szólalt meg Vittnyédi István,

Nógatják az orosz cárt meg a porosz királyt Napóleon ellen.

No, ha vége lesz a hosszú háborúknak, mi lesz a terméssel, a hízott jószággal? Kinek adjuk el?

Pedig kiürült jól a kasszám a devalvációval. Üres a szalmazsák! – toldotta meg Takács Mihály.

El sem mondhatjuk, nincs hol! Bezárták a pozsonyi diétát. Budán a Helytartótanács, de az is I. Ferenc császár akaratának engedelmeskedik – szólt közbe Vass István.

Stettner Zádor György mindeddig hallgatott. Most felállt, és járkálni kezdett a szobában. Mindig így tett, ha felindult, de mégsem akart hevesen kitörni.

Más is van. Már a határon elveszik a könyveket. A czensorok arra vigyáznak, hogy ellenséges eszmék „káros ábrándozásra ne vezessenek." Betiltották Goethe és Schiller műveit, írókat, költőket zaklat a rendőrség. Keserű volt a hangja.

Az asszonyok hallgattak. Judit is tudta, hogy most nem szólalhat meg. Azt azért látta, hogy az elmúlt években erősen megrongyolódott a nemesi lojalitás szövete. I. Ferenc császár személye azonban még mindig szent és sérthetetlen volt. Nehéz a hűségtől elszakadni. Az idősebb asszonyok még emlékeztek, mi történt Budán 1795-ben, a Generális-kaszálóréten. Böködték uruk oldalát, hallgatásra intették őket, mert sohasem lehet tudni, ki mibe keveredhet. A házigazda beintette a szolgálót, aki töltögette az italt, tele tálakat tett az asztalra, Judit kínált, aztán nyájasan fel-

ajánlotta, hogy szívesen játszana klavírján, hárfáján. A megkönnyebbülés sóhaja szakadt fel. Judit Mozart-műveket játszott, majd előhozta aranyozott hárfáját, és énekkel kísérte magát: „Kedv, remények, Lillák, Isten véletek!" A vendégek tapsoltak. A lelkes poétria, még kivette a secrétairéből azokat a verseit, amelyek a hazáért való munkálkodásról szóltak. Stettner Zádor György jól értette, hogy Zsófi lányának barátnője miért éppen ezeket választotta felolvasásra.

Heveskedtek, édes Attya – szólt Judit, amikor a társaság hazament.

Nem baj – mondta Takács István köznemes – majd otthon is elgondolkodnak arról, amit hallottak. Akikkel nem lehet őszintén szót érteni, azoknak majd verselsz és muzsikálsz.

A szaladó napok elhozták a farsang bolondos, mulatós idejét. Nagy társadalmi esemény volt. A nemesi porták lányai ki-kitekingettek a homályosodó ablakokon a téli világra, forgatták a kalendáriumok lapjait. Időjóslást kerestek, és azt kívánták, hogy a bálidőre csendesedjenek el kemenesaljai szelek, hogy a szántalpak alatt fényes – szilárdra keményedett hó legyen az utakon. Siklik majd fölötte a szán, lendülnek a csengők a gyönyörű lovak nyakán! Az úton haladók hangjukról ismerték már a rézcsengők szavát. Tudták, hogy kinek a fogata érte utol az övékét. Bundákban, meleg takarók alatt indultak el a meghívók nyomán a családok. Néha két szánfogatra is szükség volt, mert vitték a báli ruhákat, gyönyörű férfimentéket, zsinóros kabátokat, kosarakban az enni-inni valót. Minden leány szép akart lenni. Sőt a legszebb! Ehhez a báli ranghoz, sok női manírra volt szükség. Azok pedig dobozokban, skatulyákban lapultak az ügyes szolgálók, frizurázó asszonyok vagy frajlák vigyázó felügyelete alatt.

Judit teljes öntudattal pályázott arra, hogy elragadtassa az összejött társaságot. Különleges ruhákat eszelt ki magának, forgatta a divatlapokat. Tisztában volt azzal, milyen a női divat Párizsban, Bécsben, ezeket igazította a magyar ízléshez. Minden ruháját maga szabta-varrta, és felhasználta élénk fantáziáját is. Egyébként is szép volt, egész lényében vonzó. Hangja kellemes, kimunkált, hárfajátékát csodálattal hallgatták. Ha egy vitatkozó társaság közepén állt, mondandója messze túlmutatott a nemesi kúriák kisasszonyainak mondanivalóján. Olvasottsága révén egy tágabb világról tudott, és kritikával nézte kora történéseit. Uram *bocsá',* költészetről, közéleti személyiségekről, politikáról is szólt. A férfiak is felkapták a fejüket és ráfigyeltek. Az öregedő bálanyáktól azonban megkapta a magáét. Sokszor illeték azzal, hogy inkább a háztartással foglalkozna, ne mártaná be magát a férfidolgokba. Pedig tudták, hogy Takács István a lányát a háztartás vezetéséből is iskoláztatta Sopronban. Keze éppen oly ügyesen járt a rokkán, mint a klavíron, a hárfán, és az eredmény is mindegyiken szép volt. Híres vendéglátó ház volt a portájuk. Mégis munkált a provinciális, legtöbbször primitíven megnyilvánuló féltékenység és balítélet. Judit érzékeny volt. Szenvedett a szóbeszédtől. Hiányzott az anyai vigasztalás. Ez az év már a második nélküle. Apja vigyázó szeme kísérte mindenütt.

A báloknak kialakult etikája és rendje volt. Az anyák Mehner Vilmos könyvéből tanították a lányaiknak a bálok szokásrendjét, az illendő öltözéktől, a legyezőhasználaton és a táncrenden át, a partnerrel való viselkedésig.

Hol tanulták meg a táncokat a vidéki nemes kisasszonyok? Talán a muzsikás, házi összejöveteleken, hogy majd hajnalig rophassák, ha eljön a bálozás ideje. Birtok- és családtervezés volt a valódi cél az ismerkedés etikus szabályai szerint. Amire

végigtáncolták a megye báljait, sok nemes kisasszony elkelt. Csak Judit nem akart megszabadulni a szép leányélettől, és apja sem háza ékességétől. /*„Szép aranyideim! be szerencséltettek, /Minden boldogságban engem részeltettek. /Szabadon repülök mint egy szabad madár, / Semmi fenyítéknek durva lánca nem zár/."* – írta leányéletéről.

A füredi, a badacsonyi, a keszthelyi őszi bálok, a napfényes badacsonyi és mihályházai szüretek, a farsangolás Dömölkön, Kis-Cellben, Sárváron, Sopronban, Szombathelyen, mind gyönyörű események voltak a fiatal nemes kisasszonyok életében. A társasági meghívások fontos szerepet játszottak Judit hírnevének növekedésében, költeményeinek terjesztésében is. A későbbi évek levelezésében is gyakran felbukkannak a báli beszámolók: Papp János által összegyűjtött és 1986-ban megjelent *Dukai Takács Judit kiadatlan levelei* között is olvashatjuk a bálok örömeiről szólókat:„ *… Köszönöm kedves barátom, hogy Malvina levelét kívánád először is olvasni, te nagyszívű, jó barát még a bál után is nyugodalom helyett nékem írtál. Mi is vígan töltöttük a fársángot, a kis-celli bálok igen szépek voltak, csak az volt a kár, hogy rövid volt,… A szombathelyiben is igen kitáncoltam magamat s csaknem meg is betegedtem."* – írta a későbbi barátnak, Döbrenteinek 1815. február 18-án. A következő évben közölte ugyanazzal: „*Én a fársángot igen vígan töltöttem el s csak akkor találtattam Dukában, amely nap bál nem volt. Voltam Szombathelyen is, de közönséges mulatásom helyének megtartottam a kemenesallyai kis-czelli bált, amely az idén igen népes volt idegen vármegyeiekkel. Nékem csekély poezisomnak elterjedett híre az esmérősökön kívül is igen sok táncosokat szerzett. Nagyon kedvesen jött az előttem, hogy én őket nem esmértem s most sem esmérem mind, s ők engemet mint esmerőst úgy szólítottak meg, mintha nevem homlokomra lett volna írva.* – Judit nem férjet keresett a báli forgatagban, hanem a társasági élet örömeit és hírnevet.

Korai emancipáltsága, személyes értékeinek felismerése, költészetének fejlődése még tovább erősítette önállóságra törekvését, női szabadságvágyát. Ezen értékek nélkül nem lett volna kora női etalonja, amire a sorsa rendelte. Fenyő szerint: *„… Judit valósággal az idő küldötte volt: megtestesítette azt a polgáriasult hazai nőideált, amelyben a nemzeti irodalom, a nemzeti műveltség kifejlesztése érdekében Kármán József óta annyian sóvárogtak… Judit fellépése, sok más tényezővel együtt – mintegy előlegezte a reformkori, újtípusú, nemzeti irodalom sarjadozását."*

Ehhez azonban a történelem, Európa eseményeinek üzenete is kellett, Moszkva, Lipcse, Waterloo is, hogy a francia polgári forradalomtól Napóleon bukásáig eljussanak a népek. A földrész fellélegzett. Eltemették a holtakat, s hazatértek, akik megmaradtak.

A béke csendjében önmagukra figyeltek a birodalmak elnyomott népei. Nemzeti arculatuk kialakítására törekedtek, és ezt elsőként az anyanyelvük művelésében találták meg. Felismerték, hogy nincs nemzet a saját nyelve nélkül. Johann Herder, Goethe egyetértésével, példát mutatva, népdalok gyűjtésébe fogtak Európa elnyomott nemzetei. Bécs szerb újságot adott ki, elsőként jelent meg szerb nyelven népdalgyűjtemény a birodalomban. Csak rövid idő kellett ahhoz, hogy Kölcsey népdalokat gyűjtsön, és Döbrentei Gábor arra kérje Erdélyből Berzsenyit, hogy Balaton környéki népdalokat küldjön Bowring számára. Volt valami a „levegőben." Az „új szél" 1814-ben, Dukai Takács Judit számára is váratlan lehetőségeket hozott.

WEISS ANDRÁS*

A kezdet II.

A dolgok leírását komplikálja, hogy Anyám, 6 hónappal Apám halála után, férjhez ment Dr. Windholz Pálhoz és családi emlékeim inkább erre az időszakra vonatkoznak. Anyám előtte „megbeszélte" velem, hogy hozzá, vagy Heimann Lászlóhoz, apám volt orvosához menjen feleségül. Én egyértelműen Pali (így szólítottam) mellett döntöttem. Arra, hogy milyen alapon, már nem emlékezem.

Windholz Pál orvos volt, 1901-ben született, Rohoncon (Rechnitz, ma Burgenland). Apja Dr. Windholz Zsigmond szintén orvos volt. Valamikor az első világháború alatt vagy után, költözött be Szombathelyre és ott folytatott orvosi praxist, a Széll Kálmán utca 7-ben. Felesége „Olga mama" a negyvenes évek elején halt meg. Életében baráti kapcsolatban volt Márkus Emíliával[1], ezt tudom, mert örökölt tőle egy képet. Lehet, hogy az ismeretség a férjén keresztül jött létre, aki talán orvosa volt Márkus Emíliának. Szombathelyen elsőnek Windholz Zsigmondnak volt röntgenkészüléke, ami nagy szenzáció volt. Ennek köszönhetően jól menő praxisa volt, úgy hogy a házat, amiben a rendelője volt, megvehette. Ez egy kétemeletes bérház volt Szombathely legelőkelőbb utcájában, a Széll Kálmán utcában. Nem tudom, hogy mikor halt meg, én nem ismertem, és azt hiszem még jóval azelőtt, mielőtt kapcsolatba kerültünk a Windholzékkal. Egyébként az ő rendelőjében praktizált aztán a mostohaapám is.

Windholz Zsigmondnak sok testvére lehetett, mert tudom, Mostohaapámnak 72 első unokatestvére volt, majdnem mind orvos, vagy orvosfeleség. Mostohaapám mesélte, hogy az egyik főtéri patikus, akinek jövedelmét a falusi asszonyoknak adott diagnózisok erősen gyarapították, „pácienseinek" nagy részét elvesztette, mert a röntgenkészüléknek köszönhetően inkább Windholz doktort keresték fel. A patikus erre fel, a megmaradt „páciensnőinek" egy égő villanykörtét dugott a szoknyája alá és közölte, hogy most megröntgenezi őket.

Mostohaapámnak két testvére volt, Dr. Windholz Ferenc és Windholz Ilus, aki aztán Csató Lajos orvoshoz ment feleségül és Szombathelyen, a főtéren lakott, abban a házban, ahol annak idején a Meinl Gyula kávéüzlet volt. Windholz Ferenc Bécsben élt, mint röntgenológus Holzknecht professzor tanársegéde volt az egyetemen. Holzknecht professzor nevét minden röntgenológus ismeri, ö volt a radiológia első áldozata, sugarak okozta rákban, 1935-ben meghalt. Rendelőjét a Liebig Gasseban a nagybátyám vette át. Az Anschlusst követően,1939-ben, Amerikába emigrált, 1952-ben, mint Stanford egyetemi tanár halt meg. Nagyon fiatal volt, azt hiszem 56 éves. Windholz Pál Szombathelyen a Premontrei gimnáziumba járt, egyébként fivére is. Az egyetemet mind a két Windholz fiú Grazban végezte.

Én otthon születtem, a Király utcai lakásunkban. Erre a lakásra nem emlékezem, nagyon kicsi voltam, amikor elköltöztünk, csak áttét emlékem van: a negyvenes évek elején még az megmaradt bennem, hogy a telefon az egyik szekrényben volt. Ezt az emléket anyám annak idején igazolta. Ma már csak erre az igazolásra emlékezem. Még erre az időre esik egy álmom, ami még mindig képszerűen van előttem: egy beláthatatlanul nagy réten összekuporodva, a földön fekszem, körülöttem a

végtelen tér és bennem a rémület ettől a végtelentől, érzem a kicsinységemet és védtelenségemet. Ha erre az álomra emlékezem, mai napig átfut rajtam a végtelentől való rettegés és a védtelenség érzete. Valamiféle ősrémületnek magyarázom ezt, ami lassan, csak a magunk által teremtett szellemi védőburok által veszti el borzalmát.

A Király utcából 1932-ben költöztünk el a Pohl Sándor utcába. (Aztán 83-as ezred utca lett.) A házunknak nagy kertje volt, lehetett vagy 1500 m^2. A ház egyemeletes volt, de volt egy félemelet is. Ha jól számolom 7 szobánk volt, de volt személyzeti szoba is, meg vasalószoba meg miegymás „segéd helyiség". Nagy volt, és amikor már nem nagyon volt személyzet, nem nagyon kényelmes. Apám halála után, anyám a földszinten 3 szobát kiadott; attól kezdve mi az emeleten éltünk csak, azaz a konyha az a földszinten volt, és bizony mindenért le és fel kellett járni. Tehát: a földszinten volt a konyha, a személyzeti szoba, a személyzeti WC, valami mosakodási lehetőség a WC előtt (a személyzeti szobában is volt mosdó), aztán a spájz (jó Isten, ezt hogyan írják?). A lépcsőházban egy kétszárnyú ajtó vezetett a lakórészbe. A lakórész a földszinten egy ebédlőből, egy szalonból és apám dolgozószobájából állt. A félemeleten volt 2 vasalószoba, és egy vendégszoba, itt lakott Teta, amíg nálunk volt; az emeleten Apám szobája, Anyám szobája, az én szobám és a fürdőszoba. A szuterénben lakott a házmester, egy szoba-konyha, a végén már négy személynek (noha nem tehettem róla, mai napig szégyenkezem emiatt). Hát így a ház.

A ház

Fiatal gyerekkorom kedvenc könyve: Erich Kestner: „Emil und die Zwillinge" volt, nem úgy, mint általában „Emil und die Detektive", ami sokkal kevésbé tetszett. A másik kedvenc könyvem, „Das richtige Himmelblau" szerzőjére nem emlékeztem, és noha kerestem, sehol sem találtam (Balázs Béla volt a szerző, mint azt 2005-ben Görög Sándortól[2] megtudtam). A korai fiatalságomat beárnyékolta a bőrnadrág viselete. Utáltam, de anyámat nem tudtam rábeszélni, hogy más nadrágot viselhessek. Ehhez hosszú harisnyát adtak rám, harisnyatartóval. És keresztgombolású steirer janklit.

Mostohaapám, Dr. Windholz Pál a „Collegium Musicum"[3] keretében gordonkázott. A „Collegium Musicum" első hegedűse Bárdos Alice[4] volt, Wiener Lili másodhegedűs, Mosónyi Dezső brácsás, néha Vajda Imre is játszott, mint másodhegedűs. Alkalmanként vendégként Baranyai Gyula budapesti csellóművész, profi zenész, is beugrott. Ő, mint nem zsidó, túlélte a háborút, a vonósnégyes többi tagját meggyilkolták.

Bárdos Alice, anyám legjobb barátnője volt, a Szende család a mi legszűkebb baráti körünkhöz tartozott, kisebbik fiuk (Szende György) haláláig (a nyolcvanas években halt meg Amszterdamban) legközelebbi barátom volt. És ennek ellenére, a hosszú emlékkutatás eredménye, mindössze néhány „pillanatfelvétel". Ezeket próbálom most felújítani. A legrégibb kép, amit találok: Alice, bubifrizurával, hegedűvel,

fiatalos mosollyal. Ez a kép ugyan nagyon is élő, mégis csal. A bubifrizura a húszas évek divatja volt, arra pedig nem emlékezhetem, akkor még éppen hogy csak éltem. Az emlékezetem becsapott, egy fényképet hozott elő, azt a képet, ami mindenütt szerepel, ha Bárdos Alice-ről van szó. Néha könnyebb egy fényképre emlékezni, mint egy élő személyre.

Tovább kutatok. Végül is sikerül: rátalálok Alice-ra, hegedű nélkül, de muzsikával körülvéve: a Haydn „Gyermek-Szimfóniát" tanítja be egy gyerekzenekarnak, amiben – gondolom a család barátsága révén – én, mint talán 8 éves, az okarínán, a „kakukkot" játszhattam. A Kálvária utcai házuk földszintjén, egy quasi házi koncertteremben, próbálunk. A „koncertterem" két egymásba nyíló szobából állt, melyeknek a válaszfalát szét lehetett húzni. A hallgatóságnak széksorok voltak felállítva; lehetett vagy 40-50 szék. Kik játszottak még a zenekarban? Nem emlékezem. Szende Gyuri bizonyára, de képszerűen őt sem látom. A próbára emlékezem, a koncertre nem. Hogy elő lett-e adva, vagy nem, azt sem tudom már. Lehet, hogy igen, csak én nem szerepeltem a „Kakukkal", mert talán beteg voltam. Ez 1937 körül lehetett.

Mostohaapám

Aztán nálunk a szalonban, a Kvartett. Alice – most számítottam ki – már erősen a negyvenes éveiben, de bájos, fiatalos mosolya még a régi. Ezt a mosolyt örökölte tőle Gyuri fia, sőt Hollandiában élő unokája, Ronald Szende is. Szinte kislányos mosoly volt, sok lágysággal, az ember ki sem nézte belőle azt az erélyt és határozottságot, amivel a vonósnégyest, a vállához szorított hegedűjével, csak a feje biccentésével dirigálta. Itt már nem „látom" a bubifrizurát, hanem hullámos („tartós hullám", ahogy az akkoriban divat volt), gesztenyebarna haja szorosan a fejéhez simul. Mozart „Kis éji zenéjét" játsszák. Azt hiszem ez azért maradt meg ilyen tisztán bennem, mert ez nem egy alkalom volt, hanem több, hiszen évekig kamaráztak, mindig egy egy kvartett-tag lakásán. Tehát nálunk is többször. Azt hiszem a „Kis éji zene" állandóan programon volt. És kávé is mindig volt, lombikban, spirituszlángon főzve. Ennek az égő spiritusznak a szaga örökké az orromban maradt, egy ízben Rio de Janeiróban az utcán járva, hirtelen egy ismerős szag ütötte meg az orromat, rögtön felismertem, hogy égő spiritusz szaga. Automatikusan tovább szaglászgattam és kerestem az ehhez a szaghoz tartozó kávészagot, de hiába. A magyarázat: Rióban nagyon sok autó benzin helyett spiritusszal üzemel, ennek a szagát éreztem. A nem lévő kávészag, kifejezett hiányérzetet okozott.

A másodhegedűs Wiener Lili[5], engem zongorázni tanított. A zongoraórákra nála csak halványan emlékezem. Állandóan skáláznom kellett, amit persze utáltam. Ezek a zongoraórák – gondolom – úgy 1937-ben lehettek. Emlékezem a szobára, ahol a zongora állt, de Lili néni, mint tanárnő, nem jelenik meg az emlékezetembe. Sokkal jobban emlékezem férjére, Alexander Józsefre, aki mostohaapám barátja volt. Gondolom így kerültem Wiener Lili karmai közé. Érdekes, így ahogyan megpróbálok visszaemlékezni rá, képe összemosódik Szerb Antal özvegyének a képével, ugyan

utóbbival mindössze néhányszor találkoztam a múlt század negyvenes éveinek vége felé. Szigorú kinézésű, feketébe öltözött, szemüveges hölgyként tűnik előttem mind a kettő, gondolom ezért mosódnak össze. Nem hiszem, hogy valaha nevetni láttam volna Wiener Lilit, ellentétben Bárdos Alizzal, aki csak mosolyogva van előttem.

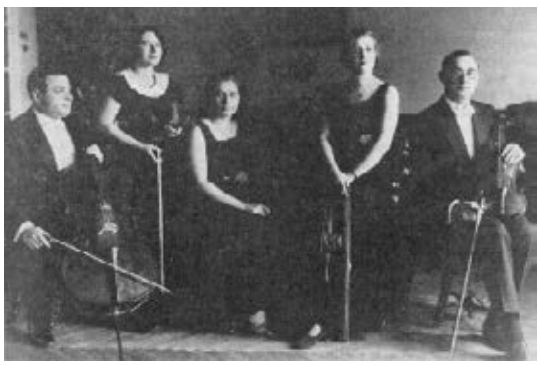

A Kvartett + Baranyai

Wiener Lili férjére, Alexander Józsefre, viszont élénken emlékezem. Bevallom, keresztnevére nem emlékeztem, utána kellett néznem. Én ugyanis, nagyon tiszteletlenül, úgy hívtam, mint barátai: Tyukszi. (Ez a név a tyúkeszű lerövidítése; hogy miért hívták így, nem tudom.) Mintha biztosító ügynök lett volna, vagy valami hasonló, mindenesetre a foglalkozása nem örvendett nagy tiszteletnek. Érdekes, amikor a keresztnevét keresgéltem, először a Szombathelyi Gettó listán néztem utána, és nem áll rajta, noha én tudom, hogy ott volt. Bárdos Aliz és Wiener Lili között valamiféle feszült viszony volt állt fent. Miért, miért nem, nem tudom. Wiener Lili a városi zeneiskolában tanított, és Bárdos Aliz is. Ennek ellenére, Aliz néni, valamilyen formában magasabb hierarchikus szinten volt. Jellemző módon, arra emlékezem, hogy Wiener Liliről mondták, hogy bizony ő Bécsben a Gerngrosstól öltözködik, olyan hangsúllyal, mintha a Gerngrossnál, a Wiener Lilin kívül, a császári ház is öltözködne. (Valójában a Gerngross a Budapesti Divatcsarnok nívóján álló, inkább olcsó áruház volt). Ez a Gerngross történet persze nem csak Wiener Lilire, hanem az egész szombathelyi „Jobb polgárságra" jellemző. Az egészből, amit Wiener Liliről írtam, azt hiszem, magamnak és másnak is kiderül, hogy nem nagyon kedveltem. Pedig minden tőle telhetőt megtett, motiváljon, a „Vasvármegyében" elhelyezett egy kis hírt, miszerint új tehetséget fedezett fel, t. i. engem. No. De azért Schumann „Fröhliche Landmannjáig" eljutottam.

Dr. Vajda Imre (Schlittenkopf volt a beceneve, mert kopasz volt és „szánkózni lehetett a fején"). Ő Weinerről magyarosított Vajdára, de nem volt rokonságban Weiner László a szombathelyi komponistával. Ügyvéd volt. Elvesztettem nyomát az emlékezetemben valamikor 1943-ban, nem emlékezem rá, hogy találkoztam volna vele 1944-ben. Meghalt volna? Nem hiszem, arra emlékeznék, akkor még a halál nagy eseménynek számított, tehát megmaradt volna a fejemben. Vajda időnként második hegedűt játszott. Ébresztős zsebórája volt, és reggelente 8 órakor ébresztette magát; így a vonósnégyes hangversenyein, a szombathelyi kultúrházban, pontosan 8-kor, mindenki nagy örömére, megszólalt Vajda Imre zsebóra vekkerje.

Dr. Mosonyi Dezső, mint öregember van az emlékezetemben. Most utánanéztem, látom, hogy 1888-ban született, tehát a negyvenes években ő az ötvenes éveiben járt. Nem volt szép ember, hogy enyhén fejezzem ki magam, és brácsázás közben rettenetesen fújtatott. Nőorvos volt. Fia Mosonyi Péter és lánya Mosonyi Gerti túlélték a háborút, és ha jól tudom mind a ketten Londonban élnek. A fia ki-

adta apja, a „Psychologie der Musik" című tanulmányát, ami Mosonyi Dezső intellektuális ambíciójáról tanúskodik. Miközben írok, kezembe vettem a könyvet és látom, hogy a fia Pierre Mosonyinak hívja magát. A könyv a Tonos kiadónál, Darmstadtban jelent meg. Mosonyi felesége bécsi volt, magyarul erős osztrák akcentussal beszélt. Mosonyi Péter, pardon Pierre Mosonyi, apja könyvének kiadói előszavában – szerintem – sok botorságod ír.

Baranyai Gyulára[6] képszerűen nem emlékezem, de arra igen, hogy egy alkalommal a főtéri villanyóra késése miatt lekéste a budapesti vonatot, és mert ezáltal lekéste Budapesten a saját koncertjét, be akarta perelni a VEMR-t. (Vasmegyei Elektromos Művek) Aztán muzsikus barátai lebeszélték erről a szándékáról. De Szombathelyen még sokáig mosolyogva beszéltek erről az „ügyről".

A Kvartett a Szombathelyi Kultúrházban rendszeresen szerepelt. Az egyik ilyen koncertre képszerűen emlékezem. Alice néni nagyon elegánsan egy akkoriban kisestélyinek nevezett középhosszú fekete ruhában, Vajda Imre, világító kopasz fejével, Mosonyi Dezső, brácsázás közben mindig hevesen szuszogva és Mostohaapám a csellóval. Emlékezem, Vajda Imre zsebórája koncert közben csengetett.

Családunkban, mármint Mostohaapám, Anyám és én, ha valaki szigorú volt, úgy az Anyám volt, Mostohaapám a világ legjobb és legnemesebb embere volt. Sokat játszottunk együtt, villanyvasúttal meg Mensch ärgere Dich nicht-et és sokat is magyarázott nekem.

Hogy ki mindenki élt nálunk az évek folyamán, csak nagyon nehezen tudom rekonstruálni. Tetáról már írtam. Apám életében volt egy szakácsnő és egy szobalány, aztán a házmester és a felesége, majd idővel a 3 gyereke. Apám halála után a Személyzet megcsappant, maradt csak egy mindenes és a házmester család. Ezen kívül miután Anyám, apám halála után kiadta a földszintet (egy fürdőszobát építtetett Apám dolgozószobája helyére, valamint egy külön bejáratot) ott egy ezredes a német barátnőjével lakott, a vendégszobában pedig egy „szobaúr". Az egyik szobaúrra élénken emlékezem: Magyar úr. A Generáli biztosítónál volt, nem tudom milyen minőségben. Az, amiért emlékezem rá, az az, hogy Magyar úr szabad idejében feltaláló volt. Feltalálta a háromdimenziós mozit, az volt a trükk, hogy valamilyen füstön keresztül kellett vetíteni. Sajnos a találmánya nem haladta meg az igazán szegényes elméletet. Magyar úr után Grünwald Baba volt a vendégszoba lakója. Baba a nyőgéri birtok bérlőjének lánya volt. Szüleim jóban voltak velük, és amikor Baba, úgy 16 éves korában, a szombathelyi líceumba váltott (nem tudom, hova járt előtte) kosztba adták hozzánk. Akkori megítélésem szerint nagyon csinos volt. Nem csak lakott nálunk, hanem természetesen velünk is étkezett. Ezekről, a közös étkezésekről semmilyen emlékképem nincs.

Apám a garázs helyére épített iroda lakosztálya is ki volt adva. Itt egy nekem rendkívül kedves főhadnagy lakott, aki barátkozott velem. Nyáron gyakran a kertben ült fiatal tiszt barátaival együtt és kártyáztak. 1938 nyarán kellett, hogy legyen, amikor egy ilyen kártyaparti alkalmával az asztal alatt ültem és hallgattam, ahogy beszélgettek. Az én „Barátom" arról beszélt, hogy a szombathelyi hadtest az „Anschlusskor" riadó készültségben volt, mert Hitler csapatai nem vonultak be Burgenlandba és ezt úgy értékelték, hogy arra vár, hogy oda a magyarok vonulnak be. Sajnos, mondta, a vezérkar ezt nem tette meg.

A szüleim otthon magyarul beszéltek, velem 5 éves koromig főleg németül, mint ahogyan már említettem.

Apám halála után teljesen megváltozott szüleim társasága. Döbbenten veszem észre, hogy ettől kezdve nem emlékezem „nemzsidóra" a baráti körben. A „nemzsidót" JEAN AMÉRY értelmében használom: ő azt írta magáról, hogy ő mindössze úgy tudja magát jellemezni, hogy ő „nem nemzsidó". Tehát tulajdonképpen nem tudom, hogy ki volt a baráti körben milyen vallású, csak azt tudom, hogy nem voltak „nemzsidók". Néha az ilyen zsidókat asszimilált zsidóknak is hívják. Kritikusan nézve úgy látom, asszimiláltak voltak egymáshoz. Egyre emlékezem, hogy keresztény volt (persze azért zsidónak számított): Hajdú Imre, aki elektromérnök volt és a Szent Imre herceg utcában lakott; a VEMR alkalmazottja volt. Nagyon, nagyon rokonszenves ember volt, nem nagyon csinos feleséggel és nagyon kedves kisfiával. Hajdú Imre úgy 1905 körül születhetett, kisfia 1935 körül. Azért is említem meg, mert az egész család elpusztult, nem emlékezem, hogy rokonuk lett volna; legalább valahol legyen róluk megemlékezés. Hajdú Imre volt egyébként a bérmaapám, ezért is emlékezem, hogy katolikus volt. Nagyjából a leginkább mostohaapám muzsikus köre fordult meg nálunk; elsősorban Bárdos Alice, és férje Szende László mérnök.

Szende László felfuvalkodott kispolgár volt a javából. Tipikus macsó, otthon uralkodott, uralkodásában anyja, Liszka néni asszisztált. Feleségének megtiltotta (!) a dohányzást, az orrát ugyan piszkálta, de a zsebkendőjével becsavart ujjával (mert az így illik!), pontosan tudta mi az értékes és mi az értéktelen olvasmány, így fiai báró Jósika Miklós összes könyvét olvasták, stb. A rá emlékezésben összpontosul a hozzáhasonlóak elleni ellenszenvem, nem mert kispolgárok – magamat is annak kell hogy számítsam – hanem mert celebrálják a kispolgárságukat és magukat egy nekik nem kijáró piedesztálra emelik. Szende László a háború után Budapesten élt, és ha jól tudom a 70-es években halt meg.

Elemibe a Szent Imre herceg utcai elemibe jártam. Ez egy állami iskola volt, a szombathelyi „elit" a püspöki iskolába járt. Szüleim döntése, hogy engem egy „közönséges" iskolába adtak, meghatározóvá lett az egész további életemre.

A pedagógiai elveknek megfelelően az iskolaév megkezdése előtt, elvittek az iskolába, hogy ismerkedhessek a környezettel. Szinte bizonyos vagyok abban, hogy anyámmal voltam, ennek ellenére a bennem lévő képen nem szerepel. Szerepel viszont Szombat bácsi a pedellus, aki vezetett bennünket, és a pissoir, mert ilyet addig nem láttam. Egy másik akció, amivel szüleim az életemet az iskolában meg akarták könnyebbíteni, az iskolaigazgatóval kapcsolatos. Igazgatóm Cséby Pogány Aladár volt, egy – úgy tudom így hívták valaha – „hét szilvafás nemes" volt. Festett is, és úgy tudom Szombathelyen, mint festő, neve is volt. Tehát szüleim felkérték, készítsen rólam egy portrét. Megfestette. Minderre mindössze azért emlékezem, mert a kép, ami festett 1944-ig anyám szobájában a zongora felett lógott és ugyan 1944-ben elveszett, de egy fényképen, ami a nagynénémnél túlélte a háborút, megmaradt. A festmény jó, a képen látható gyerek azonban a valódinál legalább 5 évvel idősebb (én még nem voltam hat, amikor lefestett, a gyerek a képen 10-11 évesnek tűnik. Az egész akció, mai szemmel nézve, egészen egyszerűen megvesztegetés volt. De az is igaz, hogy hogy Csébi Pogány Aladár[7], velem szemben semmilyen megkülönböztető viselkedést nem tanúsított. Ő volt az első két évben a tanítóm is. Nagy precízióval alkalmazta az akkori nevelési elveket, amelyeknek lényeges eszköze a verés volt. A

nádfa pálca az osztályterem sarkába volt támasztva, és gyakran volt üzemben. A vétkesnek az első pad asztalára kellett hajolni, majd az igazgató úr feltette az ehhez a rituáléhoz tartozó kérdést: „Só vagy paprika". A só a lágyabb, a paprika az erősebb suhintást jelentette. Senki sem választotta a sót, mert az ugyan talán kevésbé volt fájdalmas, de a só választása gyávaságnak számított, és senki sem akart gyávának tűnni. Nincsen előttem kép, hogy engem is elnáspángolt volna, de meg vagyok róla győződve, hogy többször is választhattam a só és a paprika között. Egy esetre azonban emlékezem, aminek a folytatása bizonyára náspángolást jelentett. Számtanórán a kivonást tanultuk. (lehet, hogy ez már az első osztályban volt?), a tanító bácsi (ez volt a megszólítás) példákkal támasztotta alá a kivonás elvét. „Ötből, ha kivonunk egyet, marad négy; ha ötből kivonunk kettőt, marad három" és így tovább, majd befejezésül: „és ha ötből kivonunk hatot?" A várt, vagy a tanító bácsi saját válasza, „az bizony nem megy". Erre én: „dehogynem, az mínusz egy". A tanító bácsi szüleimnél panaszkodott, ők viszont büszkék voltak. Erre emlékezem, a botozásra nem. Ez újabb bizonyíték, hogy a jutalomnak, – az, hogy szüleim büszkék voltak, jutalomnak számít –, nagyobb hatása van az emlékezésre, mint a büntetésnek.

Az osztályunkban a gyerekek nagy része tavasszal és ősszel mezítláb járt az iskolába, mert a cipőt, télre, kímélni kellett. A tízóraijuk száraz kenyér, legjobb esetben zsíros kenyér volt. Én rendszeresen vajas kenyeret vittem magammal tízóraira, amit szenvedélyesen cseréltem zsíros kenyérre, mert azt jobban szerettem. Mennyiben volt ez az iskola és környezet meghatározó? Nem fejlődhetett ki bennem egy „osztályöntudat". Sokan nem tudják, hogy egy ilyen létezik, és még többen nem tudják, hogy ilyen saját maguknak is van. Ezzel az osztályöntudattal egy csokor előítélet jár az alacsonyabb osztályhoz tartozókkal szemben. Bennem nem alakulhatott ki egy ilyen „osztályöntudat", négy évig egy voltam közülük. Ennek ellenére az osztályon belüli szoros kapcsolatokban azért szerepet játszott, hogy ki járt cipőben és ki mezítláb. A szomszéd gyerek Friedsam Vilivel egy életre szóló barátság alakult ki, Peszlen Ervinnel is kialakult volna, ha a háborúban nem vesztettem volna el. Peszlen Ervin, népi német volt, apja foltozó suszter. Egy pincelakásban éltek, ami egyben a Peszlen papa műhelyét is képezte. Ervin, származásából kifolyólag kétnyelvű volt, magyar és német. Ez alapozta meg a barátságunkat. Friedsam Viliről és Peszlen Ervinről később még szó lesz. Arra sem emlékezem már, hogy hányan voltunk az osztályban. A többi osztálytársak közül csak két névre emlékezem: Bogáti és Kenessei. Azt hiszem ezekkel verekedtem a legtöbbet.

Még valamire emlékezem Csébi Pogány Aladár tanítói működéséből. Nem tudom, hogy milyen összefüggésben mondta, hogy a magyar ember, ha tudni akarja, esik-e, a kézfelületét nyújtja előre, a zsidó viszont a tenyerét, mert a pénzszámolástól az ujjai belső felülete a legérzékenyebb. Ez a megjegyzés egészen bizonyosan nem egy zsidókról való antiszemita „értekezés" keretében esett, azt megjegyeztem volna. Ez egy „ártatlan" megjegyzés volt, amilyen fajtából számtalan van ebben az antiszemitizmushoz hajlamos „kultúrában". Ezek bármikor egy bizonyos öndinamikával állhatnak össze egy antiszemita képpé.

Aztán tanító nénink volt és azt hiszem negyedikben Kiss tanító úr, akit nagyon szerettem. Ő a Kálvária utcában lakott. Emlékezem még Artner tanító úrra is, vagy éneket, vagy rajzot tanított. Elemi iskolás koromban lettem kiscserkész (nyolc éves lehettem), tagja voltam a Mária Kongregációnak és vett fel a Scola Cantorum Saba-

riensis énekkarba, a csodálatos Werner Lojzi[8] bácsi. Ide együtt jártam Peszlen Ervinnel, aki gyönyörűen énekelt, és tercelni is tudott, amiért irigyeltem. Már akkor kifejlődött bennem ez a tulajdonság, irigy voltam, igaz mindig csak arra, amit valaki tudott és én nem. A „Scolában" hetente legalább egyszer próbáltunk és gyakran koncerteztünk, azaz miséken énekeltünk a Nagy Templomban. Hogy álltam én a vallással? A környezet vallásos volt és istenhívő, ez magától értetődő volt, és azt, ami magától értetődő, azt a legritkábban vonjuk kétségbe. A magától értetődőt elfogadni, nem kell gondolkozni.

Egy utolsó ítélet álmomra világosan emlékezem: a gyerekszoba ablakon keresztül látom, világvége van, ég minden és az égő, kerti napernyő elrepül az ablak előtt. Úgy néz ki, mintha az Óz című film sugallta volna ezt az álombeli jelenetet, de nem, mert az Ózt 6 évvel később láttam csak. Jártam gyónni és áldozni, minden fejtörés nélkül. Furcsa Istenképem lehetett, mert a gyónásnál azért nem vallottam be mindent. Az „Én Istenem" mégsem tudott mindent? Vagy talán nem nagyon törődött az ilyesmivel? Egyébként az elemit: dicséretes, dicséretes, kitűnő osztályzattal végeztem, csak arra nem emlékezem, hogy melyik milyen tantárgyra vonatkozott, de mindenesetre a lehető legjobb eredmény volt. Friedsam Vilinek és Peszlen Ervinnek ugyanilyen bizonyítványa volt.

Miután szüleim látták, hogy ebből a zongoratanulásból Wiener Lilinél nem lesz énekes halott, egy akkor Szombathelyre helyezett Deák nevű zongoratanárnál folytattatták tanulmányaimat. Ez a Deák, hamarosan rájött, hogy sem kedvem, sem tehetségem a zongorához nincsen, összhangzattant és hangszertant tanított nekem, és csak mellékesen zongoráztatott. Ha hibásan játszottam, rettenetesen oldalba bokszolt. Jó emlékem van róla, kedveltem. Édesanyjával élt együtt, akit mostohaapám kezelt. Emlékezem, hogy Deák Mama csúzban, vagy valami hasonló ízületi bajban, nyavalygott, és mostohaapám büszke volt az alkalmazott gyógymódjának sikerére: egy kénporos zacskót tetetett a cipőjébe. Deák Mama, úgy 1942 körül meghalt. Körülbelül ekkortájt, vagy valamivel utána, szüleim faggattak, hogy Deák tanár úr nem próbált-e erkölcstelenül közeledni hozzám. Megtudtam, hogy Deák ellen kampány ment, hogy tanítványaihoz erkölcstelenül közeledett. Én nem hiszem. Tartok tőle, hogy irányított kampány volt, célja Deák tanítványainak megszerzése. Hogy mennyiben állt, mondjuk Wiener Lili mögötte, persze nem tudom. Az egész kisvárosra jellemző. Deák öngyilkos lett.

Jól emlékezem Anyám és mostohaapám nászútjára. 1936 karácsonya után újévig Bécsben voltunk. Akkor már nem volt Teta, így Anyám elhozta velünk Máriát, az akkori szobalányunkat, hogy rám vigyázzon. Emlékezem Apám testvérének Ferinek a rendelőjére (a volt Holzknecht professzor rendelő), emlékezem a sziámi macskáira, a szaguk még mindig az orromban van, a fekete valami terrierfajta, „földszintes kutyáira" (scotch terrier) és életem első operaelőadására a Bécsi Operában: a Puppenfeet és a Copéliát adták. Rám különösen a Pupenfee hatott, ma is előttem, van a hajlongó baba és hallom a „Mama, Papa" dallamát. Ugyan karácsony már elmúlt, mégis elvittek egy játéküzletbe, azt hiszem a Grabenen volt és kaptam a villamos vasutamhoz egy váltót. 1937 karácsonyt már a mostohaapámmal ünnepeltük. Birtokomban lévő fénykép tanúskodik a nagy karácsonyfáról és a märklin villanyvasútról, amit kaptam.

Nem emlékezem, hogy hogyan utaztunk Bécsbe, de arra emlékezem, hogy Feri az autóján hozott haza. Egy előkelő Gräf and Stift kocsija volt. A határ előtt a szüleim azt mondták, hogy a váltó az enyém, az én feladatom, hogy a vámos elnézze a behozatalt. Erre emlékezem, de arra már nem, hogy a határon valóban mi történt.

A Scolás

1937-ben újra Bécsben jártunk, érdekes, semmilyen képem erről nincsen, de annál inkább a haza útról, mert Bécsből a Balatonhoz mentünk Ferivel együtt. Wienerneustadton vezetett át az utunk, csodálkoztam a szombathelyi viszonylatban fényesen kivilágított utcákra. Hosszú ideig előttünk haladt egy autó és az egész port felverte előttünk. Tehát az út nem volt aszfaltozva. Feri szitkozódott és nagy megelégedésére szolgált, hogy végül is megelőztük a por okozót. Este haladtunk át Wienerneustadton, gondolom Szombathelyen aludtunk és csak másnap indultunk a Balatonhoz. Nem emlékezem, csak utólag következtetek.

Apám halála életemben nem csak Palinak a családba belépésével változott, hanem Jolán gyakori szombathelyi látogatásával is. Jolán olyan légkört hozott magával, ami bennem már akkor komoly rezonanciát váltott ki, ez a légkör az volt, amire, nem tudom miért és hogyan, mindig is vágyódtam. 1937-től minden nyáron két hónapot töltött nálunk, a vendégszobában lakott. A báró Jósika Miklós miffjében ablakot nyitott. Már 8 éves koromban megismertetett Karinthyval, Werfellel, később aztán Du Garddal és sok mással, akik a valódi irodalomhoz tartoztak. Érdekes módon átugrotta velem az akkor a művelt ifjúságnál szokásos „Mici Mackót" és a „Kis herceget", ezeket csak nagyon elkésve, 17 éves koromban olvastam. Szellemi iránytűm 1936-tól kezdve Jolán lett és nagyon hosszú ideig maradt is. Persze Karinthy és más „komoly" könyv mellett tovább olvastam szeretett May Károlyomat és Verne Gyulámat. Sokat olvastam.

1937 karácsony

1937 nyarán már Palival és Jolánnal együtt nyaraltunk. Jolán már előtte nálunk volt, így együtt utaztunk Szombathelyről Siófokra. Ezúttal vonattal utaztunk, az út csaknem egy egész napot vett igénybe. Kétszer kellett átszállni, egyszer Celldömölkön, egyszer Bobán. Minden átszállás órás várako-

zással járt. Ez a nyaralás menyen bevéső dött az emlékezetembe. A Vitéz penzióban laktunk, a penzió tulajdonosnője Vitézné, Vitéz Miklós[9], a „Csodaautó" rendezőjének elvált felesége volt. A penzióra való pénzt a válásnál a férjétől kapta végkielégítés gyanánt. Hogy erre még 74 év után is emlékezem, bizonyítja, hogy ez a nyaralás mennyire bevéső dött az emlékezetembe. Vitézné, emlékeim szerint 40 és 50 év közötti testes asszonyság volt, aki a penzióban családias hangulatot teremtett. A szobára nem emlékezem, a kertben sok fa árnyékában kockás abroszú asztalok álltak, itt reggeliztünk. Közös fürdőszobák és WC-k voltak, a WC-ben egy tábla, amin a használók figyelmét felhívják, hogy amennyiben a lehúzás nem jár tökéletes eredménnyel, a WC kefével „serkentsék" a maradékot. Ez a „serkentés" mindenkinek nagyon tetszett. A vendégek közül emlékezem Karinthy Frigyesre és feleségére, Aranyra, Németh Antalra, a Nemzeti Színház igazgatójára, Komlós Vilmosra és még egy filmesre, akinek nevét elfelejtettem. Nem csak a reggeli zajlott a kertben, hanem azt hiszem a többi étkezés is, azokra viszont nem emlékezem, csak a délutáni időtöltésre, ami a legtöbb asztalnál kártyázásból állt. Komlós Vilmos (Sajó) asztalánál alsóztak, Karinthyné römizett. Én általában Komlós Vilmosnak „kibiceltem", amiért 20 fillér kibicpénz járt. Emlékezem, hogy Komlóst ugratták, (ki? Nem emlékezem), hogy túl kicsinyes a kibicpénzzel. Életünkben az evésnek komoly szerep jutott, ami akkoriban vidéki polgári családoknál szokás volt, így „biztos, ami biztos" egy rúd téliszalámit vittünk magunkkal. Ezt a reggelihez mindig levittük magunkkal és a kapott reggelit néhány szelet téliszalámival egészítettük ki. Egyik reggel, a szomszéd asztaltól átjött hozzánk Karinthy Frigyes és kért a szalámiból. Anyám átnyújtotta neki a rudat és egy kést, hogy szeljen. Karinthy egy ék alakú szeletet kanyarított, majd a szelet vékony oldalát mutatva felénk, azt mondta. „Ugye milyen szerény vagyok?"

Rajongtam, és rajongok Siófokért. A platánokkal szegélyezett allék az Adria környékre emlékeztetőek, vagy az Adria környéke emlékeztet Siófokra? Különösen a „régi strandot" szerettem, ahol alig voltak és kedvemre hancúrozhattam a vízben. A Balaton itt egészen sekély, vagy 100 métert kell a mélyvízig sétálni. Itt kezdtem el víz alatt úszni, és egy ízben kiúsztam egészen a mély-víz tábláig, ahol nem tudtam már leállni. Kapaszkodtam a mély-víz tábla rúdjában, egészen addig, amíg valaki „kimentett". Még ugyanazon a nyáron, már Szombathelyen az új strand úszómesterétől Mérei (vagy Mérai?) bácsinál úszóórák keretében tökéletesítettem ezt a készségemet.

Nyáron rendszeresen a strandra jártunk. Onnan legtöbbször Mostohaapámmal mentem haza. Ő mindenhova biciklin járt, értem is biciklin jött. Felültetett a bicikli keresztrúdjára és úgy tolt. És beszéltünk a világról. A napról, a bolygókról és hogy talán majd egyszer, úgy ahogyan a rádió a hangokat hozza messziről a szobánkba, majd lesz egy olyan készülék, ami a képeket lesz képes behozni. Ez 1937, 1938-ban lehetett, amikor Berlinben a Funkaustellungon már régen bemutatták a televíziót. Ez jellemezte az akkor vidéki polgárság informáltságát. Informáltságban 50 évvel voltunk elmaradva a világ mögött, és ebből kifolyólag mentalitásban is. Rezzori ezt a fenomént „Zeitenverschleppungnak" nevezi. Ezért szoktam mondani, hogy a saját életemben 130 évre tudok visszatekinteni (a saját korom és az 50 év elmaradottság). Ezek a beszélgetések, a bicikli keresztrúdjának a bevágása, mindez valahogyan édes emlék.

8 éves lehettem, amikor születésnapomra egy biciklit kaptam. Úgy nevezett háromnegyedes bicikli volt. Hamar megtanultam biciklizni, ettől kezdve mostohaapámmal rendszeresen biciklitúrákat tettünk a környéken.

Már elemiiskolás koromban cserkész voltam, sőt mint kiscserkész egyszer már táborban is voltam, Pinkafőn. Ez nem volt igazi tábor, ez csak cserkésznyaraltatás volt valami épületben, de többre nem is emlékezem, csak annyira, hogy ott vettem először részt hadijátékon. És először voltam el hazulról egyedül.

Miután Teta elment, szüleim kerestek mellém valakit, aki hetente egy-kétszer németül beszél velem, nehogy elfelejtsem. Több „Tante" után, – ma már csak a Tante Fani nevére emlékezem – 1939 elején Jenő lett a német beszélgető partnerem. Jenő Szudéta Országból került Magyarországra, valószínűleg a Németországhoz való „visszacsatolás" után szüleivel – vagy talán egyedül – Magyarországra menekült. 18 éves lehetett, németül beszélt, úgy mint én, és nem osztrákul. És fiú volt, akivel barkácsolni lehetett, például együtt ragasztottunk és fűrészeltünk össze egy Monopoly játékot; egy csatahajót építettünk, aminek képe élesen van előttem, és ami csak 1944-ben veszett el, addig a szobámat díszítette. Jenővel szüleimnek csak két baja volt. Az egyik, hogy nagyon németbarát volt, no meg, mert Jenő nagyon jó képű fiú volt, féltették tőle Grünwald Babát, aki ugyanakkor nálunk kosztban volt. Én rajongtam Jenőért, és még ma is, ha rá gondolok, a fiatalabb barátságérzése tölt el.

A kiscserkész

Jenő nem volt az első menekült, akivel összeakadtam, Pali édesanyjánál, Olga mamánál, 1938 telétől lakott egy osztrák néni, akinek a nevére nem emlékezem. Ez a néni nem tudott magyarul, bécsi volt. Valamifajta susogásra emlékezem, hogy a néni Feri mostohanagybátyám barátnőjének a mamája. Aztán eltűnt, legalább az emlékezetemből.

Egy jelenet. 1939. március eleje. Én akkor már rendszeresen olvastam a „Magyar Nemzetet", amit szüleim előfizettek. Jenővel a Hollán Ernő utcában megyünk a város felé. Én Jenőnek mondom: meg fogod látni, Hitler most, pontosan egy évvel az Osztrák „Anschluss után" bevonul Csehországba is. Pár nappal tévedtem csak.

Szüleim már negyedikes elemista koromban tanakodtak, hogy melyik középiskolába írassanak be. Döntésük a Szombathelyi Premontrei iskolára esett, gondolom több okból, egyrészt, mert Bátyám is odajárt, de Mostohaapám és Mostohanagybátyám is; másrészt, az állami középiskolában, a Faludy gimnáziumban (amit apám épített) erősen antiszemita hangulat volt, ennek nem akartak kitenni. És a Premontrei volt a jobb iskola. A beíratkozást egy bemutatkozás előzte meg Simonffy igazgató úrnál. Halványan emlékezem rá, a vékony cérnaszál hangjára, de hogy vizsgáztatott-e, vagy egyáltalán mi történt ott, arra nem emlékezem. De úgy éreztem, jó indulattal fogadott, és ami a lényeg: felvett.

Az 1939. évi nyarat Balatonalmádiban töltöttük. Én már kelletlenül mentem oda, az idő is rossz volt és mindent egybevetve utáltam. Anyám és Jolán megkönyörült rajtam – Pali csak a hétvégéket töltötte velünk, Szombathelyen maradt és dolgozott – és legalább egy napra áthajókáztunk Siófokra. A hajó valami kis viharba került és bizony ingadozott. Engem nem zavart, Jolán rosszul volt. Hogy Siófokon mi volt, arra már nem emlékezem.

A képek. A képkeresés. Tulajdonképpen nem öncél, a képeket csak úgy keresem, mint Swan a teába mártott kalács ízét, hogy ez az újra megtalált íz képezzen hidat az akkori énemhez. Ki voltam akkor? Mit gondoltam a világról és mit gondoltam magamról?

A képeken át, a híd másik oldalán, kibontakozik egy gyerek, akinek vannak gondolatai, lásd a német bevonulást Csehországba. Egy a tihanyi nyaralásról megmaradt fénykép egy öntudatos vadócot mutat. Fényképek, általában, nem csalnak. Mindenesetre ennek az akkori öntudatnak mára csak roncsai maradtak meg. Kíváncsi, lásd a képet a bicikli középrúdján ülve. Gondolatokat találok, úgy igazi gondolkozást nem. Lehet, hogy külső képek, események alapján, gondolkozást nem is lehet találni?

Boldog gyerek voltam, vagy boldogtalan? Lehet-e ezt a képek alapján megválaszolni? Igen, a kép, ülök a bicikli keresztrúdján, édes ízű. Ezen kívül már csak képek, az édes íz nélkül, de örömtelik. Örültem, amikor nyáron Jolán jött, sőt tudom, hogy a jövetelét örömteljes várakozás előzte meg. Örültem a villanyvasútnak. Ez minden? És szomorúság? Ilyet egyáltalán nem találok. Pedig a képek alapján két esemény igazán adott volna okot a szomorúságra: apám halála és Teta elmenetele, aki valamifajta anyahelyettes kellett hogy legyen az életemben. Sem az egyik, sem a másik. Lehet, hogy érzelemszegény voltam? Későbbi életemben sok minden erre utal.

Ebben az időben alakultak ki valamifajta standardelvárások az élettel szemben, ami valamiképpen mai napig érvényes. „Az ember" saját házában lakik és otthon születik; csak otthon sütött kenyeret eszik; a cipőjét csináltatja (emlékezem, a szuszterünket Adorjánnak hívták)... Kivéve a saját házban lakást, nem tudtam a saját igényszintemnek megfelelni. Érdekes, akármennyire is nevetségesnek tartom mindezt, még mindig hiányzik az otthon sütött kenyér, és lábra szabott cipő is. Összességében ez valami kiváltságosság- meggyőződés. Általában sok mindennél, ami történt velem az volt az érzésem, hogy ez engem nem érint, nem érinthet, ez csak a nem kivételezettekkel történhet.

A KÖZÉPISKOLA 1939–1944

Szüleim 1939-ben írattak be a Premontrei Rend szombathelyi Szent Norbert gimnáziumába. Simonffy[10] igazgató úr, aki felvett, egy-két évvel azután, hogy elkezdtem a „premit", Csornára került apátnak és Pákay[11] tanár úr lett az igazgató. Osztályfőnököm a következő öt évre Fedor Gábor lett; ma is élénken áll előttem, de bevallom, hogy tulajdonképpen sok minden más elmerült. Egy életre belém nevelte a „splendid isolation" tiszteletét. Emlékezem, hogy ezt az attitűdöt hogyan illusztrálta: „az angol ember olyan, hogy ha hátulról megrúgják, az arcán semmi ebből nem látszik" – egész életemben törekedtem, hogy ilyen legyek. A latin órák mondatelemzése, a

magyar órák... Tulajdonképpen hiába bányászok, nem találom a nyomokat. Ami megmaradt az a TARTÁS, amit tőle tanultam, ami túlment az említett splendid isolation-en. Valószínűleg ő volt az, aki felkeltette bennem az önfegyelem szeretetét és azt, amit németül úgy hívnak, hogy „lustvolle Selbstbeschränkung" (fordítva talán az igénytelenség öröme). Tisztán emlékezem Ipoly „Guszti" énekóráira; soha nem élveztem igazi operaelőadást úgy, mint a Jancsi és Juliskát az ő beszámolójában, amiben elmesélte a Pesti Operaház előadását. Gyönyörű volt. Szomor Tamástól[12], hallottam először az atomfizikáról, a hittan órákon. Bóner Döme, az első hittanárunk, egyszer óraközben a Horthy István Repülőalap perselyét hozzávágta az egyik hátsó padon ülő osztálytársunkhoz, azt hiszem, Taródihoz (Schmidt tanár úr: „Taródi weiter" mondás lett, mert bizony nem tudta folytatni). Szerencsére nem találta el. Radnai tanár úr, aki egyszer – nem érdemeltem meg – nagyon megdicsért egy rajzomért, az volt a címe, hogy karácsony. Ez a dicséret szinte szárnyakat adott, ha csak egy kicsit is tehetséges lettem volna, akkor Rafael vált volna belőlem. Nem vált, mert sajnos egy cseppet sem voltam tehetséges. (Ezt az általam nagyon szeretett Radnai tanár[13] urat csak egy hajszállal vétettem el; 1949 tavaszáig Salzburgban volt és én 1949 őszén érkeztem oda. Sajnálom.) Tisztán van még az előttem, hogy a légitámadások alatt a pincében folyt az oktatás. Még látom magam előtt a boltíves pincét is.

Az életünket a tanuláson túlmenően is az iskola dominálta. A bélyegkör – ahol alelnökig vittem – Iharos tanár[14] úrral, mint vezető tanárral és Wellesz Lórival (mi lett vele?) mint elnökkel. És persze mindenekelőtt a cserkészet. Tisztán emlékezem a táborokra, arra hogy Felsőlendvain Szigetvári Dünnével voltam együtt egy Rover sátorban és milyen büszke voltam, hogy egy ilyen nagyfiú pártfogolt. Ez már a háborús hisztéria ideje volt, próbariadókkal, hogy felkészüljünk esetleges partizántámadásra. Egy ilyen próbariadó alkalmával elkaptuk a tábor körül settenkedő tanárparancsnokot, Schmidt tanár urat, aki ellenőrizni akarta a próbariadót és elpáholtuk. Erre emlékezem, meg a tábori konyhára, amit a földbe ástunk, meg a zászlórúd felállításra. Felsőlendvai a visszatért Délvidéken fekszik, a faluban alig beszéltek magyarul. Az ortodox zsidó vegyeskereskedő viszont ékes dunántúli tájszólásban árulta a portékáját.

A baráti kör is az osztálytársak vagy iskolatársak köréből toborzódott. Mindenekelőtt Friedsam Vili, akivel már az elemiben is együtt jártam, no meg szomszédok is voltunk; Peszlen Ervin, aki másodikban aztán elhagyott bennünket és Budapesten a Volksdeutsche Schule-ban folytatta a tanulmányait, Gyímesi Szilárd, a biciklitúrák Essoe Imivel és Soós Ferivel, a focizás Péntek Tibivel és Tölgyesi Lacival...

Döbbenetesek a megmaradt képek a születésnapi „zsúrjaimról". 1939-ben 12-en voltunk, a bennünket kiszolgáló, igen kedves Máriával, a szobalányunkkal együtt. Ebből a 12-ből 8 élte meg a következő 12 évet. Csató Jancsit (elöl, behunyt szemmel), Anyámat (hátul, az álló Mária mellett), valamint Grünwald Babát (anyám mellett) Auschwitzban gyilkolták meg, Peszlen Ervin, (hátul a maslis kislány mellett) „elveszett" a háborúban, a két Friedsam fiú pedig 4 évet töltött a kommunisták börtönében.

Az 1941-es születésnapi résztvevőknél hasonló a helyzet. Itt már Peszlen Ervin a Volksdeutsche Schule-ba járt Budapesten, tehát nem volt jelen. Jelen volt viszont Bíró Péter (bal oldalon az utolsó, és Gyimesi Szilárd (hátul a nagy támlásszékben)

osztálytársam, valamint Csató Jancsi iskolatársam. Biró Pétert és Csató Jancsit Auschwitzban gyilkolták meg, Gyimesi Szilárdot 1951-ben „Antibolsevista összeesküvésért" felakasztották.

A Scola Cantorum Sabariensis aránylag független volt az iskolától. Engem és Peszlen Ervint még elemiiskolás korunkban vettek fel. Hetente egyszer volt próba. Werner Lojzi bácsi, aki hihetetlen szuggesztivitással tudta az emberben a zene és a zenén keresztül az áhítat átszellemültségét ébreszteni. De nemcsak a zene, hanem az utazások nagy élményei a Scolával is felejthetetlenek. Budapesten énekelhettem az Eucharisztikus Kongresszus egyéves évfordulóján, ahol a körmeneten bőrig áztunk. Aztán a nagy Erdélyi „turné", ahol Kolozsváron és Nagyváradon énekeltünk (Lapozom a Scola emlékkönyvet (Bartók Béla Zeneiskola Alapítvány kiadása) és nézem, ki volt még az osztályból Erdélyben. Csak Essoe Imit találom. Lehet, hogy Erdélyben csak ketten voltunk az osztályból?). Kolozsvár hatása mai napig tart. Komoly méltósága egészen más volt, mint Budapest kicsit felületesnek tűnő csillogása. Ezzel szemben viszont Nagyvárad nyüzsgése felülmúlta a budapestit. Mind a két város tisztasága és karbantartása nem különbözött a magyarországi városokétól. Nekem városibbnak tűntek, mint a honi városok.

A premontrei gimnáziumban antiszemita megnyilvánulást csak egy tanár részéről éltem meg, ez a történelem tanár Janzsó volt. Zsidó osztálytársunkat, Biró Pétert állandóan sértegette és ugratta, engem is néha piszkált. De ez a tanár mindenkivel embertelenül viselkedett, Horváth Mikit, az alispán fiát, büntetésből a katedra asztal alatt guggoltatta és kukorékoltatta.

1938-ban érződni lehetett, hogy a világban, legalábbis a mi világunkban változás áll be. Feltűnő volt, hogy a fali firkálások a megszokott szexuális szimbólumokról a nyilaskeresztekre és az antiszemita feliratokra váltottak. És tavasszal jött az első zsidótörvény. Ez bizonyára érintette mostohaapámat is, arra emlékezem, hogy ennek hatására nálunk az étkezésnél, valamint a közköltségeknél takarékoskodni igyekeztünk. Akkor növeltem ki a háromnegyedes biciklimet, új helyett, anyám női biciklijét kaptam meg. Nem volt pénz új biciklire. De Mostohaapámnak a praxisát nem kellett feladnia.

A háborúból magából vajmi keveset éreztünk. Természetesen nagy figyelemmel követtük a hadi helyzetet, melyben természeténél fogva az angolok pártján voltunk. Úgy láttuk, hogy a zsidóellenes törvények (1941-ben már a harmadik) német nyomásra jönnek létre és természetesen voltak híreink, hogy a németek a zsidókat üldözik. A háború állása érdekelt; érdekelt, mert tudtam, hogy a mi személyes sorsunk függ tőle, de érdekelt azért is, mert akkoriban ez mindenkit érdekelt. Otthon minden este meghallgattuk a BBC magyar híreit, sőt Rádió Beromünstert is tudtuk fogni, ott a német nyelvű híreket hallgattuk. Magyarország háborúba lépéséig (1941) egy angol képes magazint, a PICTURE POSTOT járattunk, amely a német propagandától eltérőleg tudósított a háború folyásáról, persze helyenként cenzúrázva. De én rendszeres olvasója voltam a nagyszerűen szerkesztett és kiváló képanyaggal ellátott SIGNALnak, (a német hadsereg képes magazinja) is. Jellemző az akkori magyar helyzetre, hogy még 1942-ben az osztályom néhány tagjával fogadtam, hogy a németek elvesztik a háborút. Jellemző, mert hasonlót Németországban akkor elképzelni sem lehetett. Ugyanakkor imponált a német hadsereg, a nagyszerű felszerelésével, a „schneidig" tisztjeivel, sőt a legénységgel is, akik ugyancsak másképp

néztek ki, mint a magyar bakák, aki mindig átizzadt daróc szagot terjesztettek maguk körül.

A játékainkra viszont erős hatást gyakorolt a háború. Ólomkatonákkal háborúztunk, de technikailag erősen modernizálva. Az ágyúkat robbanó lövedékekkel töltöttük. Az ehhez szükséges puskaport részben magunk gyártottuk, kénből, szénből és salétromból, részben puskatöltényt szedtünk széjjel és kiszedtük belőle a puskaport. Erődítményvonalakat építettünk ólomkatona méretben és lőttük széjjel a kiságyúnkkal. Legtöbbször nálunk játszottunk, szüleim e célból a tyúkudvar egy részét bocsájtották a rendelkezésünkre.

Volt tyúkudvarunk, volt mindig vagy 20 baromfink, tojást és húst szolgáltattak, ami a nem nagyon szigorú háborús ellátás mellett azért jól jött. Mostohaapám a Bogáti uradalom orvosa volt, ahol évente egy disznó tiszteletdíjának egy részét képezte. A disznóölés ünnepségnek számított, emlékezem az ölésre magára – ami akkor egyáltalán nem zavart és a perzselésre. A csirkevágásnál is gyakran jelen voltam, amikor a csirkék, miután a nyakukat elvágták, még hosszabb ideig vergődtek.

Valamikor 1940-ben bevezették a kötelező leventeoktatást. Hetente egyszer katonai gyakorlatokat tartottunk, lövészettel, testgyakorlatokkal és ejtőernyős ugrással. A lövészetet nagyon szerettem, jó lövész is voltam, az úgynevezett ejtőernyős gyakorlatot gyűlöltem. Ez persze nem repülőgépből ugrásból állt, hanem mindössze egy 4 méteres gödörbe kellett ugrani, ami ugrás állítólag megfelelt az ejtőernyős ugrásnak. Itt minden egyes alkalommal minden tagom összetörésétől tartottam. De nem csak én. Mindent összevetve, nem ártott ez az edzés, nagyon jól jött a következő időkkel való megbirkózásnak.

Emlékezetesek a koncertek Szendééknél. A negyvenes években a zsidó művészeket kiszorították a nagy koncerttermekből, így privát lakásokban koncerteztek, így Szendééknél. Sok híres muzsikus lépett fel Szendééknél az előbb már említett házi „koncertteremben", fellépett Jámbor Ági, Rózsa Vera, Starker János, Ernster Dezső, Dénes Vera[15] és még sokan mások, akik nem jutnak eszembe. Ismertem őket, emlékezem is rájuk, de érdekes, a koncertekre nem. Lehet, hogy nem is voltam jelen. Annál jobban emlékezem egy koncertre, talán 1942-ben lehetett, amelyiken Schönfeld Jutka hegedült valóban varázslatosan. Legalábbis nekem úgy tűnt. Jutka 12 éves lehetett, fekete copfos, nagyon csinos kislány; fellépése igen nagy siker volt. Ha jól emlékezem az újpesti zsidó kántor leánya volt, ő is kísérte zongorán. Nagy jövőt jósoltak neki. Nem tudom mi lett belőle, félek, hogy elpusztult. Ezzel, hogy ezt itt leírom, valami kötelezettségnek is eleget teszek, a túlélők kötelezettségének a nem túlélőkkel szemben, hogy emlékezzenek még rájuk és emlékeztessenek. Íme, emlékezem és emlékeztetek.

Nem hiszem, hogy Szendéék vallásosak lettek volna, legalábbis ennek semmiféle jelét nem láttam. Szende Gyuri ugyan a zsidó elemibe járt, de ez még nem bizonyít semmiféle vallásosságot. De azért, mint a legtöbb zsidó családnál, a nagy ünnepeket tartották, nem vallásosságból, inkább tradícióból. No meg ki nem szeret ünnepelni, ha van rá alkalom. Az ünnepek mindig különleges ínyencséggel járnak. Purimkor (zsidó örömünnep valamikor februárban) az ínyencségek tetőfokát az edés sütemények alkotják, a flodni és kindli. Én ezeket fölég a Szendéék által évente nekünk küldött kóstolókból ismertem. Alkotójuk nem Alice volt, hanem Liszka mama, Szende Laci édesanyja. Nagyon öreg, bottal járó néni volt, ha utána számolok, jóval

fiatalabb lehetett akkor, mint én most, de igazán aggnak tűnt és számított. (Kindlivel meg flódnival újra a nyolcvanas években Budapesten a Gerbeaud cukrászdában találkoztam, kiszabadult a zsidó vallás szűk kötelekéből. A süteményeknél úgy látszik nincsenek vallási határok, csak vagy jók, vagy nem. A kindli és a flódni, nagyon jó!) Egy nagyon fontos zsidó ünnep Peszach, a zsidó húsvét. Ilyenkor nem csak a laska (macesz) tartozik a tradícióhoz, hanem a laskából készült maceszgombócos húsleves is. 1943-ban lehetett, amikor meg lettünk híva az úgynevezett Széder esti vacsorára, amivel a Pesach kezdődik. A vacsora a Szende házban, a „koncertterem" előtti, elöl nyitott, de fedett teraszon lett tálalva. Peszach időileg nagyjából egybeesik a keresztény húsvét ünnepével, tehát kora tavasszal van, de úgy látszik éppen lágy este lehetett. Csak arra emlékezem, hogy ott ültünk, sem Szende Laci, sem Mostohaapám nem volt jelen, munkaszolgálatosak lehettek. A jó a maceszgombócos húsleves ízét még a nyelvemen érzem, de hogy ezen kívül mi volt még, azt már nem tudom. A vacsora semmiféle vallási ceremóniával nem járt, mert arra bizonyára emlékeznék. Az asztalnál ültünk, előttünk Szendéék nem túl terebélyes kertje adta a sötét díszletet. A kert szegélyét képező ringló-szilva fák nekem annyiban emlékezetesek, hogy ősszel rosszízű gyümölcsük ismételten visszatérő csalódást jelentettek. De azért minden évben csak újra megpróbáltuk, hátha megjavultak.

Bárdos Alice, úgy mint anyám is, erős dohányos volt, a cigarettáit saját maguk töltötték. Férje több ízben nyilvánította ki a dohányzásról vallott nem tetszését és anyámat hibáztatta, aki állítólag Alicet a dohányzásra rászoktatta. Szende László egyébként – az én benyomásom szerint – eléggé szigorú volt feleségéhez. Gondolom a köztük fennálló korkülönbség, no meg a szerepe, mint Alice quasi impresszáriója, egy nem egészen szimmetrikus viszony kialakulásához vezethetett.

Az erdélyi bevonulás után mindenütt és a rádióban szakadatlan az „Erdélyi Indulót" játszották. Mindenkinek nagyon tetszett, nekem is (még ma is tetszik). Egy alkalommal Aliz előtt nyilvánítottuk ilyen irányú rendkívül pozitív véleményünket. Ő előbb kicsit körülnézett, aztán azt mondta, hogy igen, igen, nagyon jó, de a „Marseillaise" az még sokkal jobb. Hogy hogy ezt megjegyeztem? Talán azért, mert ez akkor rendkívülien meglephetett, nem illett bele a Szende családról alkotott képembe; ők ugyanis hangsúlyozottan nyárspolgári benyomást tettek. Lehet, hogy ez a pointírozott nyárspolgáriság akkoriban arra volt hivatva, hogy a család egy fekete foltját, Szende László Pista nevezetű testvérének (szociáldemokrata volt, a húszas években Svédországba emigrált és az emigráns szociáldemokraták körében fontos szerepet játszott) baloldali múltját elfelejtesse.

1941. áprilisban német csapatok vonultak át Szombathelyen Jugoszlávia felé. Ugyanakkor a rádió és az újságok jelentették Teleki Pál öngyilkosságát. Teleki Pál fölcserkész volt, így természetesen halála nagy részvétet és érdeklődést váltott ki nálunk cserkészeknél. A különben inkább német részre hajló cserkész bajtársaimnál is felmerült a gyanú, hogy valóban öngyilkosság volt-e, nem inkább a németek tették el az útból. Az öngyilkosság elleni érv az volt, hogy aznap áldozni készült és a cserkész díszruhája elő volt készítve. Az átvonuló motorizált német csapatokat mindnyájan megcsodáltuk.

1943-tól gyakran repültek át felettünk nagy amerikai, vagy angol bombázó kötelékek, útban Wiener Neustadt felé. Mielőtt jöttek már légiriadót fújtak, amikor már régóta felettünk voltak a gépek, akkor hozták lovas kocsin a légelhárító gép-

puskát, amit a velünk szemben lévő laktanya tetejére egy gépfegyverfészekben állítottak fel. Mire ezzel elkészültek, a gépek már rég elhúztak. Mi ezen kényszeredetten nevettünk. Később tudtam meg, hogy a szövetségesek és Magyarország között megállapodás volt, a magyarok nem lőnek, a szövetségesek nem bombáznak. A repülőkről tömegével leszórt staniolcsíkokat gyűjtöttük, tudtuk, hogy a légvédelmet zavarták vele.

1942-ben az akkor érettségizők közül többen önkéntesek lettek a magyar hadseregben. Emlékezem a Schlamadinger (Solymos) pék fiára, hogy milyen jól festett az egyenruhájában. Még az évzáró ünnepségen énekelt, gyönyörű hangja volt, aztán valamikor kiment a frontra. Vissza már nem jött, hozták, mind a két lábát levitte egy akna.

Ki voltam 15 éves koromban, hogyan látom ma az akkori magamat? Célzottan és következetesen kíváncsi voltam. Szüleim könyvtára nyitva állt előttem, olvastam. 10 éves korom körül kezdődött a May Károly bűvölet. A May Károly könyveket a zsebpénzemből vásároltam, a vagy 25-30 kötetemre büszke voltam, úgy hogy a gettóba költözéskor, Friedsam Vilire bíztam őket, aki 1946-ban, hazatérésem után visszaadta őket. May Károly mellett nekem Verne Gyula volt a legfontosabb. Aztán Gárdonyi következett, főleg a Göre Gábor Biró úr kötetekkel, amiket Mostohaapámtól kaptam. Olvastam Zilahit, Cronint, Forestert, Harsányit és mit tudom én még miegymást, ami az akkori polgári „műveltséghez" tartozott, és ami a szülői könyvek között fellelhető volt. Elhalt édesapám könyvei között, ezek külön voltak, ott állt Manzoninak a „Jegyesek" című kétkötetes műve, ez volt az első könyv, amibe csak beleolvastam, de abbahagytam. Unalmasnak találtam. Aztán ott volt – ez az akkori „mély filozófiai" elvárásoknak megfelelő Lin Yutang is, akit már akkor sekélyesnek és filozófiátlannak éreztem. Filozófia, a „Bölcsesség szeretete", ezt pedig okoskodásnak és szószátyárságnak tartottam. Szüleim barátja, Szende László és egyben az én Gyuri barátom apja azt tanácsolta szüleimnek, hogy May Károly helyett olvassak Báró Jósika Miklóst. Nem olvastam. Ezt a fajta műveltséget már akkor megvetettem, noha semmilyen másnak, persze ennek sem, a birtokában nem voltam.

Hihetetlenül érdekelt a csillagászat. Apám földmérő távcsövével (teleolid) vizsgáltam az eget. A kémia is érdekelt, kémiai kísérleti szekrényemmel fölég robbanószereket gyártottam. Akkoriban a kémia felé tendáltam. De a fizika sem hagyott hidegen. A pályaválasztási elképzeléseimben mindenesetre a természettudományok álltak az előtérben. Érdekes, hogy sem az apai pályafutást, mint építész, sem a mostohaapám után, orvos nem akartam lenni.

bben az életszakaszomban sem találkoztam direkt ellenem irányuló antiszemitizmussal, ennek ellenére, tartottam tőle. Én ugyan magamat nem tartottam zsidónak, de mostohaapám és számos ismerős, zsidó vallású volt. És én a zsidót vallásnak tudtam; én nem voltam zsidó vallású, tehát nem is „zsidó" és úgy éreztem, hogy ezt barátaim és iskolatársaim is hasonlóan látták. És visszaemlékezve úgy tudom, hogy a „békebeli" magyar antiszemitizmus tényleg ezt hasonlóan kezelte, nem volt rasszista. Egészen 1944. március 19-ig nem éreztem magamat izolálva, ugyanakkor, amikor a zsidó vallású Biró Péter osztálytársam kifejezetten magányos volt az osztályban. Hogy ez mennyire őtőle magától is függött, ma már nem tudom megállapítani, és megkérdezni tőle sem tudom, mert Auschwitzban meggyilkolták.

Aztán ott volt, hogy Mostohaapámat többször behívták sárga karszalagos munkaszolgálatra. Valahogy az egész atmoszférának „Menetekel hangulata" volt.

Még az idő távolából nézve is döbbenetes egy akkori megfigyelésem. Egy zsidó gyerek különösen szépnek akkor számított, ha nem nézett ki zsidónak. „Milyen szép ez a gyerek, és egyáltalán nem néz ki zsidónak!" Ez egy tipikus szimptómája egy öntudatzavarnak, ami úgy gondolom az akkori „zsidó köröket" jellemezte.

Meg voltam győződve arról, hogy ez az egész antiszemitizmus egy időhöz kötött szinguláris jelenség, ami az után, hogy a németek elvesztik a háborút, a történelem egy jelentéktelen incidensévé zsugorodik. Ebben különböztem akkor, és bevallom sokáig utána is, a zsidónak nevelt barátaimtól, akiknek az üldözöttség mint egy velük született sorsként él a tudatukban és a tudatalattijukban. Ők többnyire öntudatos áldozatok, vagy legalábbis potenciális áldozatok. Én nem. Én sem áldozat, sem potenciális áldozat nem voltam és nem vagyok.

A Premontrei gimnázium hatására alakult ki bennem, hogy kemény voltam magamhoz és soha sem voltam magamhoz elnéző. Sokat köszönhetek ennek, ha talán nem is mindig boldogságot. És az, hogy ezáltal talán másokkal szemben is kemény voltam és nem eléggé elnéző, bizonyára hiba volt.

(*Folytatjuk*)

JEGYZETEK

1 Márkus Emília (Szombathely, 1860 - Budapest, 1949) színésznő, 1877-től a Nemzeti Színház tagja.

2 Görög Sándor (Szombathely, 1933. december 27. –) Széchenyi-díjas magyar kémikus, gyógyszerkutató, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

3 Collegium Musicum: Bárdos Alice alapította két zenésztársával a kamaraegyüttest 1935-ben, mely öt évig működött, évente 4-5 koncertet adtak.

4 Bárdos Alice: 1896-ban született Budapesten. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémián szerzett művész oklevelet 1916-ban. Kamarapartnerei között említhetjük többek között Bartók Bélát, Fischer Annie-t, Weiner Lászlót, játszott a Waldbauer–Kerpely vonósnégyessel. Szombathelyre házassága révén került 1922-ben. Férje, Szende László építészmérnök volt. Szombathelyen 1926-tól 1940. december 31-éig a Szombathelyi Városi Zeneiskola hegedűtanára volt, amikor is zsidó származása miatt nyugdíjazták. A város zenei életébe aktívan bekapcsolódott. 1927-ben megalapította a Szombathelyi Kamarazenei Társulatot. Rendszeresen hangversenyezett, és emellett 1931-től 1935-ig a Szombathelyi Kultúregyesület Zenei Szakosztályának alelnöke volt. A szombathelyi gettóval együtt Auschwitzba deportálták, ahol, mivel beteg anyósát támogatta, egyenesen a gázba küldték.

5 Wiener Lili: zeneiskolai tanárnő, Bárdos Alicével a Collegium Musicum egyik alapítója.

6 Baranyai Gyula: karmester, gordonkaművész, tanár

7 Csebi Pogány Aladár (1889–?), tanár, festő

8 Werner Alajos (1905–1978) Mikes János püspöknek köszönhetően Rómába került, ahol 1933-ig magasfokú zenei tanulmányokat folytatott. Egy rövid időre hazatért, 1931-ben, amikor teológiai doktorátust szerzett. 1934-ben hazatért Szombathelyre, ahol elkezdte szervezni 8-14 éves fiúkból később híressé vált kórusát, a Schola Cantorum Sabariensist

9 Dr. Vitéz Miklós, a Meseautó (1934) című film forgatókönyvírója.

10 Simonffy Jenő (1885–1954), 1913 és 1941 közt a gimnázium tanára, 1935-től igazgatója és házfőnök, 1943-tól a premontrei rend feloszlatásáig csornai prépost.

11 Pákay Árpád Arnold (1885–1968), 1909-től a gimnázium tanára, 1941-től 1947-ig igazgatója.

11 Dr. Szomor Tamás, szerzetes, tanár, festőművész

13 Radnai Rezső, rajztanár, festőművész

14 Iharos Alfonz Gyula szerzetes, tanár, az állattan nemzetközileg elismert kutatója.

15 Dénes Vera (1915 – 1970), gordonkaművész; Rózsa Vera (1914–2010) énekesnő, énektanár; Starker János (1924-) csellista; Ernster Dezső (1898-1981), operaénekes; Jámbor Ági (1909 – 1997), zongoraművész